

Foto na obálke:
Formuláre Systému
zjednotenej evidencie
poznatkov o nepriateľovi
Zdroj: Archív ÚPN

Na obálke sú uvedené mená
osôb zomretých vo
väzniciach.

Pamäť národa
02/2005

Ing. Ján Langoš
predseda Správnej rady ÚPN

PhDr. Pavel Žáček, PhD.,
šéfredaktor

Mgr. Patrik Košický,
zástupca šéfredaktora

Eva Guldanová,
asistentka

Adresa:
Ústav pamäti národa
Košická 52
P.O.BOX 87
820 05 BRATISLAVA
e-mail: redakcia@upn.gov.sk
www.upn.gov.sk
Tel.: +421/2/502 30 420

Preklady do angličtiny:
Mgr. Peter Matijek
With many thanks to
Nikolas M. Trendowski

Jazyková úprava:
PhDr. Zora Vanovičová

© Ústav pamäti národa

Objednávky časopisu
zasielajte na adresu redakcie.
Ročné predplatné 320,-Sk.

Sadzba a tlač: VMV,
Nám. Kráľovnej pokoja 3,
080 01 Prešov
Registračné číslo MK SR:
3330/2005
ISSN 1336-6297

Ing. Ján Langoš (1946),
predseda Správnej rady
Ústavu pamäti národa

Na úvod

Ústav pamäti národa zverejnil prvé archívne dokumenty štátnej bezpečnosti, ktoré dokazujú, v akom rozsahu prenikla tajná polícia komunistického totalitného štátu do súkromia ľudí. Na internetovej stránke www.upn.gov.sk sme tak, ako nám to ukladá zákon, zverejnili vernú kópiu prvých 76 tisíc evidenčných záznamov v registračných protokoloch zväzkov o osobách, o ktorých viedli od roku 1954 územné orgány Štátnej bezpečnosti na Slovensku záznamy. Z nich 15 tisíc osôb bolo vedených v evidencii ako tajní spolupracovníci. Zverejnili sme personálny register príslušníkov Štb, zaradených v správach Štátnej bezpečnosti na Slovensku ku koncu roka 1989.

Pripravujeme a zverejníme ďalšie evidencie spolupracovníkov Štb z 50. rokov minulého storočia a registre zväzkov centrálnych správ Štb. Na internetovej stránke doplníme ďalších približne 100 tisíc záznamov štátnej bezpečnosti o záujmových osobách a spolupracovníkoch na Slovensku.

Verejnú diskusiu vyvolali niektorí ľudia vo verejných funkciách, ktorí namietali zverejnenú evidenciu svojej osoby ako spolupracovníka Štb. Popierajú dôveryhodnosť, oprávnenosť, pravdivosť evidencie a aj svoju spoluprácu so štátnou bezpečnosťou. Štátna evidencia zväzku tajného spolupracovníka potvrdzuje skutočnosť, že evidovaná osoba sa zaviazala plniť úlohy Zboru národnej bezpečnosti. Takáto evidencia nebola nevyhnutne viazaná na podpis. Ešte pred niekoľkými rokmi fakt evidencie tajného spolupracovníka v registri zväzkov Štb bol zákonným dôvodom na odvolanie takej osoby z dôležitej štátnej funkcie alebo bránil v menovaní osoby do takej funkcie, ako to ukladal tzv. lustračný zákon. K záväzku tajnej spolupráce viedli ľudia rôzne motívy: presvedčenie, nenávisť, kariéra a výhody a v 50. a 60. rokoch aj surové vydieranie a strach. O zameraní a úlohách tajných spolupracovníkov vypovedá zachovaná zväzková a iná spisová dokumentácia. Skartované zväzky budú postupne rekonštruované.

Pri posudzovaní archívnych dokumentov o straníckych a štátnych represiách je dobré si pripomínať obeť štátnej moci, riadenej orgánmi komunistickej strany. Po roku 1948 bolo popravených najmenej 247 politických väzňov. V táborech a väzniciach bolo umučených 4 tisíc ľudí. Pri zatýkaní a ozbrojených zrážkach zahynulo asi 60 osôb. Z politických dôvodov bolo uväznených viac ako 260 tisíc ľudí, mimosúdne bolo perzekvovaných ďalších 300 tisíc ľudí. Od roku 1948 do 1954 bolo

v koncentračných pracovných táboroch vo väzenskom režime internovaných 80 tisíc nevinných ľudí. Na hraniciach so Západom bolo zabitých najmenej 262 utečencov. 174 z nich bolo zastrelených Pohraničnou strážou, na elektrických hraničných drôtoch bolo zabitých 80 ľudí. O život prišlo 645 členov Pohraničnej stráže. Po roku 1948 stratilo prácu viac ako 600 pedagógov, akčné výbory vyhnali z vysokých škôl 10 tisíc študentov. Ďalšie stovky tisícov mladých ľudí nemali vôbec možnosť študovať pre zlý kádrový posudok. Tajná polícia prenasledovala tisíce veriacich. Pri najväčšom záťahu v roku 1950 pozatýkala 1500 rímskokatolíckych kňazov a zrušila gréckokatolícku cirkev. Na jar v roku 1950 proti Cirkvi zaútočili tvrdo tým, že zrušili rehole a zviezli všetkých rehoľníkov do vopred pripravených internačných táborov.

Vyrovnanie sa s minulosťou je pohľad aj na svoj život, prijatie svojich výhod aj zlyhaní. Postavení zoči-voči svojmu životu majme na mysli, čo povedal Edmund Burke: Jediné, čo zlo pre svoj triumf potrebuje nevyhnutne je, aby slušní ľudia nerobili nič. Pápež Ján Pavol II. povedal na Slovensku: Nebojte sa!

Krátko pred popravou napísal jezuita Alfréd Delp, odsúdený nacistickým súdom a popravený v roku 1945: Milý Alfréd Sebastian, je toho veľa, čo človek vo svojom živote musí vykonať. Telo a krv k tomu ale samé osebe nestačia. Keby som bol teraz v Mníchove, v týchto dňoch by som Ťa pokrstil, to znamená: urobil by som Ťa účastným na dôstojnosti Božej, ku ktorej sme povolani. Láska Božia, ak raz už v nás je, zušľachtuje nás a premieňa. My sme od toho okamihu viac ako ľudia - je nám k dispozícii sila Božia, Boh sám žije s nami náš život, tak to má zostať a byť čím viac, moje dieťa. Na tom tiež závisí, či má človek definitívnu hodnotu alebo nie... To som Ti napísal so spútanými rukami: tieto spútané ruky Ti neželám, ale slobodu, ktorá tieto spútané ruky nesie a aj v nich zostáva verná sama sebe, táto sloboda nech Ti je darovaná krajším, jemnejším a skrytejším spôsobom. A františkánsky kňaz Ján Krstiteľ Baláž pred niekoľkými dňami: Ak Kristus na kríži koncentruje v sebe všetky bolesti dejín, všetky utrpenia nevinných v celých dejinách ľudstva, potom jeho hrob sa stáva symbolom individuálnych aj masových hrobov obetí holokaustu, všetkých genocíd, vyvražďovaní, nezákonných procesov, symbolom hrobov všetkých nevinne trpiacich. Na tomto všetkom leží balvan bolestí dejín a nášho strácania dejinnej pamäti. Musíme mať odvahu tento ťaživý balvan odvaliť, oslobodiť dejiny.

Z tejto perspektívy sa pokúsme hľadiť na zapieranie, obviňovanie a žaloby evidovaných spolupracovníkov tajnej polície totalitného štátu. Majú možnosť vydať osobné svedectvo.

Ján Langoš
jún 2005

Obsah

Fórum (4

Historické výzvy Európy...
(Miroslav Mikolášik)

Štúdie (6

Vylúčenie Cigánov/Rómov....
(René Lužica)
Československá rozviedka a Vatikán
(Jozef Haľko)
Židovská komunita pod kontrolou
(Ján Hlavinka)

Dokumenty (33

Analýzy československého defektora...
(Pavel Žáček, Patrik Košický)
Archívy bezpečnostných služieb
(Antonio González Quintana)

ÚPN interne (11

Sekcia informatiky
(Ludmila Franeková)
K problematike digitalizácie
(Tomáš Keszeli)
Počítačová databáza EZO
(Stanislav Labjak)
Systém zjednotenej evidencie...
(Peter Rendek)

Obete (75

Bernard Nemček a spol.
(Matej Medvecký)

Predstavujeme (81

Úrad dokumentácie a vyšetrovaní
zločinu komunizmu
(Pavel Žáček)
Zpřístupňování svazků Státní
bezpečnosti v České republice
(Radek Schovánek)

Apendix (88

Akcia kláštoru
(Patrik Dubovský)
Rozklad až k smrti?
(Tomáš Vilímek)
Trezor
(Gábor Strešňák)
Oral history
(Ondrej Krajňák)
Ohlasy na web

Historické výzvy Európy

Miroslav Mikolášik

Logika zákazu komunistických symbolov

MUDr. Miroslav Mikolášik
(1952) poslanec KDH za
EPP-ED¹ v Európskom
parlamente

„Vaša história je aj našou históriou,“ uviedol Franco Frattini, podpredseda Európskej komisie, zodpovedný za spravodlivosť, slobodu a bezpečnosť v odpovedi na list Vytautasovi Landsbergisovi.²⁾

Pri oslavách konca druhej svetovej vojny netreba zabúdať na fakt, že koniec tejto vojny znamenal slobodu len pre šťastnejšiu západnú časť Európy, kým Slovensko a iné štáty strednej a východnej Európy sa dočkali akurát novej formy diktatúry v podobe komunizmu ako dominantnej ideológie.

O konci neslobody možno hovoriť až od roku 1989 a o úplnom zjednotení Európy a odstránení dôsledkov Jaltskej dohody až 1. mája 2004. V každom prípade by sa nezávislému pozorovateľovi mohlo zdať, že národy západnej a južnej Európy akosi nevedia pochopiť históriu krajín strednej a východnej Európy od konca druhej svetovej vojny. Prečo? Nacizmus a jeho symboly boli odsúdené, zavrhnuté a legislatívne zakázané, avšak červená hviezda, kosák a kladivo ako komunistické symboly tyranie a triednej nenávisťi ostávajú nepovšimnuté, v istých kruhoch dokonca propagované.

V Rusku sa tento rok na oslavách 60. výročia skončenia druhej svetovej vojny opäť po rokoch používala terminológia neslávne známa zo sovietskych čias. Nevravelo sa o okupácii pobaltských štátov atď., ale zdôrazňovala sa len veľkolepá osloboditeľská rola Červenej armády. Po roku 1989 sa dediči komunistického systému a vysoko postavení členovia komunistických strán zo dňa na deň stali rešpektovanými biznismenmi, zodpovednými politikmi a propagátormi hodnotového relativizmu a liberalizmu, samozrejme najmä s dôrazom na toleranciu voči zlu a jeho páchatelom. V nových členských štátoch EÚ boli síce sochy komunistov prevažne odstránené, no napr. v Rusku sa stále stavajú nové, a to i pre Stalina! Sovietska okupácia sa spomína len ako oslobodenie a staré elity chcú čím menej počuť a hrôzach a temných stránkach komunistických diktatúr.

Nemali by sme dať šancu dvojakému prístupu voči dvom rovnakým diktatúram. Osvienčim a Katyň, nacistická a sovietska okupácia pobaltských štátov, sovietske vpády do Maďarska v roku 1956 a Československa v roku 1968, sú tým istým: obrovskou nespravodlivosťou a porušením ľudských

práv a slobôd nielen jednotlivcov, ale i celých národov. Obdobne tyrania, deportácie, posuny hraníc, porušenia ľudských a menšinových práv - to všetko sú zločiny bez ohľadu na páchatela.

Ludia v strednej a východnej Európe boli v roku 1945 tiež plní nádeje na nový začiatok. Čoho sa však namiesto toho dočkali? Trpkého sklamania v náručí totalitnej nespravodlivosti. Komunistická túžba po moci a sovietska dominancia vyplývajúca z Jaltskej dohody zničili ich nádeje. Rok 1945 znamenal koniec totality národného socializmu, no nový, komunistický totalitarizmus rozdelil Európu a uložil nelegálne, nedemokratické režimy ľuďom strednej, východnej a juhovýchodnej Európy.

Nádej na duchovne, morálne, ako aj politicky obnovenú Európu prišla po dlhých štyroch desaťročiach diktatúry, keď pokojná revolúcia hnutia Solidarnosť v Poľsku začala proces rozkladu prosovietskych režimov v strednej a východnej Európe. V roku 1989 padol múr v Berlíne a otvorili sa nové možnosti obyvateľom celého regiónu. V širšom slova zmysle môžeme vraviť o konci druhej svetovej vojny až v roku 1989, keďže až vtedy sa skončil strach vyplývajúci z absencie slobody a mieru. Až v roku 1989 skončilo veľké bremeno dvoch totalitných diktatúr. Európa opäť mohla začať dýchať oboma pľúcami, parafrázujúc slová nášho milovaného Jána Pavla II.

Európa nie je len politickým konštruktom, ale aj morálnym východiskom. Nemôžeme viac dopustiť neslobodu, ktorá povedie k vojne a tá k ďalšej neslobode. Toto je ústredný odkaz súčasnému mysleniu v Európe. Nová Európa musí byť Európou, ktorá sa vyrovnala s minulosťou, Európou, ktorá odmieta totalitarizmus, nacionalistické vášne, ako aj rovnostársku nevraživosť medzi ľuďmi. Európa, ktorá odmieta akýkoľvek pokus o hegemóniu zo strany ktoréhokoľvek štátu. Európa, ktorá verí v dôstojnosť každej ľudskej bytosti od počatia až po prirodzenú smrť, ktorá verí v sociálnu rovnováhu rôznych spoločenských skupín, a ktorá rešpektuje rôznosť a silu, ktorá z nej vyžaruje, Európa demokracie a spravodlivosti.

Európske vojny sa v histórii stali svetovými vojnami. Iniciatíva skupiny poslancov z najväčšej politickej frakcie v Európskom parlamente, frakcie Európskej ľudovej strany (kresťanských demokratov) - Európskych demokratov za zákaz komunis-

1) EPP-ED - Európska ľudová strana (kresťanskí demokrati) - európski demokrati, najväčšia politická frakcia v Európskom parlamente.

2) List zaslala 25. januára 2005 skupina poslancov Európskeho parlamentu z frakcie EPP-ED. Išlo o iniciatívu s požiadavkou na zákaz symbolov komunizmu, ktorý je popri nacizme zapísaný ako druhý totalitarizmus v histórii Európy 20. storočia. Iniciatíva bola podpísaná Józsefom Szájerom, podpredsedom EPP-ED a Európskeho parlamentu a Vytautasom Landsbergisom, poslancom Európskeho parlamentu za Litovskú republiku. Zo slovenských poslancov v Európskom parlamente list podpísal Peter Šťastný (SDKÚ).

tických symbolov červenej hviezdy a kosáka s kladivom, ku ktorej sa pripájam, znamená symbolické vyrovnanie sa s minulosťou a s komunizmom ako diktatúrou rovnakou ako nacizmus. Znamená aj uznanie zverstiev komunizmu zo strany celej Európy, ktoré už viac nemajú miesto ani ospravedl-

nenie. Presadením zákazu komunistických symbolov sa Európa symbolicky vyvaruje nebezpečenstvu návratu k akýmkoľvek diktatúram, ktoré sa vždy obrátia proti ľuďom. Preto treba podporiť túto iniciatívu pri hlasovaní v Európskom parlamente.

DEPUTATO AL PARLAMENTO EUROPEO

25 January 2005

Franco Frattini
Commissioner for Justice,
Freedom and Security
European Commission
Brussels

Dear Mr Commissioner,

There have been initiatives at the European level during the last couple of days to recommend the tightening of legislation banning the use of Nazi symbols following the recent incident involving Prince Harry of Wales. You have personally made reference to this issue by suggesting that it should be put on the agenda of the meeting of Justice Ministers on Thursday, later this week. In this context, we should like to turn to you as Commissioner for Justice, Freedom and Security, and suggest that if any such legislative steps are considered about the swastika used as a Nazi symbol, the communist symbols should be treated similarly.

While in general, freedom of speech ought not to be limited in a democracy, we believe that in certain exceptional historical circumstances, a degree of self-imposed limitation is indeed in order. The context of the Nazi and the Soviet Bolshevik periods of the XXth century in Europe are justifiably among such historical circumstances.

One must be determined to face both the Nazi and the communist past of our Continent, and this calls for a proportionate and balanced response. It is well-known and well-documented that Communist dictatorships are responsible for the deaths of tens of millions of innocent civilians, in no fewer numbers than the Nazis dictatorships. While no one should attempt to underestimate the importance of distancing oneself from right-wing extremism, the same moral code should apply to communism, the other extremist ideology of the last century. Both of these were based on a false idea of socialism ("national" or "people's") and in both cases ideological fanaticism justified the use of force.

As you may know, in Hungary there exists already a law passed by Parliament in the early 1990s that makes the public use or presentation of autocratic symbols illegal. The symbols included in the law are notably the Nazi swastika and the communist sickle and hammer with the red star.

Several MEPs have expressed their support of this initiative. We look forward to hearing from you about possible next steps.

Sincerely yours,

József Szájer, MEP
 Hungarian Delegation
 Vice-President, EPP-ED

Vytautas Landsbergis, MEP
 Lithuanian Delegation
 EPP-BD

Vylúčenie Cigánov¹⁾/Rómov v Slovenskej republike (1939 – 1945)

René Lužica

PhDr. René Lužica, ArtD, (1957) absolvent Katedry etnografie a folkloristiky FiF UK Bratislava, pôsobí na Trnavskej univerzite.

Obyvatelia cudzej rasy v nacistickom Nemecku

Základnou normou nemeckého nacistického zákonodarstva boli tzv. norimberské zákony z roku 1935. Ich cieľom bolo vylúčiť občanov cudzej rasy z verejného a hospodárskeho života. Rasové zákonodarstvo sa v prvom rade obrátilo voči Židom a ich miešancom. Zákon o ríšskom občianstve vylúčil Židov z politického a verejného života, stratili možnosť zárobku takmer vo všetkých zamestnaniach. Boli zbavení občianskej cti a slobody. Zakázali im manželstvá s tzv. árijcami. Z ideologického hľadiska boli rasové zákony nástrojom, ktorý mal ozdraviť árijskú rasu od cudzích živlov.

Nemecký národ bol podľa nacistickej ideológie prirodzeným spoločenstvom rasovo a duševne rovnorodých ľudí. Bolo to vedomé a osudové spoločenstvo, ktoré vzniklo rovnakým rodovým pôvodom (Abstammung) a bolo spojené spoločným svetovým názorom.²⁾

Pospolitosť národa mala vlastný jazyk, kultúru a dejiny. Z národa vychádzal štát, ktorý národu nebol nadradený, ale s ním splýval, podriadil sa mu. Národ bol nadriadený individuám, ktoré získali svoje práva z príslušnosti k národnej pospolitosti. Súčasťou národa neboli „osoby cudzej krvi“, aj keď žili v Nemecku a mali nemeckú štátnu príslušnosť. Označili ich „za parazitujúcich hostí“ (schwarotrende Gäste). Cigánov a Sintov chápali ako asociálnu populáciu (Gauger population).

Cigáni (Zigeuner) žijúci v Nemecku pochádzali pôvodne zo strednej a juhovýchodnej Európy. Cigáni-Sintovia boli autochtónni, komunikovali po nemecky a mali nemecké mená. Po stáročia však patrili k marginalizovaným skupinám obyvateľstva. Nacistická rasová doktrína ich chápala ako vymierajúci, bezperspektívny, zmiešaný indo-európsky kmeň. Antropologické, rasovo-hygienické a kriminologické výskumy mali dokázať zločinnosť týchto ľudí ako dedičný faktor. Rasové výskumy cigánskej populácie z rokov 1933 - 1938 dokazovali nemožnosť sociálnej adaptácie. Konečné riešenie, koncept fyzickej likvidácie (Endlösung) predpokladal použiť sterilizáciu, resp. internáciu v pracovných táboroch.

Zodpovednosť za vyriešenie tzv. otázky cudzích živlov mal ríšsky vodca SS Heinrich Himmler. Už od roku 1929 cigánske a sintské komunity policajne izolovali na perifériách (Standplatz) veľkých miest. V rámci Olympijských hier v lete 1936 vznikol internačný tábor v Berlíne - Marzane, kde bolo internovaných 600 Cigánov a Sintov z Berlína a okolia. Všetkých internovaných v období roku 1943 transportovali do tzv. Cigánskeho tábora v Osvienčime - Brzezinke. Himmlerom vypracovaný výnos o potieraní tzv. cigánskeho zloporiadku (čes. "zlořád", poz. aut.) z 8. decembra 1938 predpokladal dokončiť evidenciu všetkých Cigánov, Sintov a ich miešancov na území ríše. Podľa autora mali byť izolovaní, malo sa zabrániť ich ďalšiemu miešaniu, resp. sa prikróčilo k presídľovaniu týchto osôb mimo územia Nemecka. Prvé deportácie sa uskutočnili v rokoch 1939, 1940, 1941 zo západných regiónov Nemecka, východného Pruska a z Rakúska na dobyté územie Poľska.³⁾ O konečnom riešení tzv. cigánskej otázky sa rozhodlo 16. decembra 1942, keď Himmler nariadil deportácie Cigánov z dobytých území a zo satelitných štátov do tzv. Cigánskeho tábora (Zigeunerlager) v Osvienčime - Brzezinke. Tábor existoval do augusta roku 1944 a zahynulo v ňom do 25 000 Cigánov z niekoľkých európskych krajín. Podľa tzv. cigánskych kníh tu nezahynuli žiadne osoby zo Slovenskej republiky.⁴⁾

Diskriminácia Cigánov v slovenskej spoločnosti

Po vyhlásení Slovenského štátu dňa 14. marca 1939 sa pripravila ústava, ktorá sa opierala o Nemeckú ústavu, využila poznatky pronacistických režimov v Taliansku, Portugalsku. Mali sa využiť niektoré zásady rímskokatolíckej vierouky a vybrané pasáže z pápežských encyklik. Na čelo štátu sa postavil duchovný Msgr. Jozef Tiso, zabezpečujúci kresťanský charakter štátu. Prezident v jednom z prvých prejavov vyhlásil: „...v duchu kresťanskej lásky a spravodlivosti budeme upravovať svoj smer k všetkým inonárodným občanom nášho štátu“.⁵⁾

Vplyv nacistického Nemecka bol zrejмый a Zmluvy o ochrannom pomere medzi Nemeckom

1) V odbornej literatúre sa v minulosti používal etnonym „Cigáni“. Jeho používanie chápeme v súvislosti s historickým kontextom. V súčasnom kontexte sa používa autonóm „Rómovia“.

2) Pozri, KNAPP, Viktor: *Problém nacistické právní filosofie*. Praha 2002, s. 194 - 198.

3) Pozri, REEMTSMA, Katrin: *Sinti und Roma*. München 1996, s. 99 - 103.

4) Pozri, *Los Cyganów w KL Auschwitz-Birkenau*. Oswiecim 1994.

5) Porov. TISO, Jozef: *Dedičstvo Andreja Hlinku*. In: *Slovenská otázka v 20. storočí*. Bratislava 1997, s. 267.

kom a Slovenským štátom (18. a 23. marca 1939) prinútili slovenskú vládu akceptovať a prispôbovať sa požiadavkám prichádzajúcim z Berlína. Vplyv nacistického Nemecka sa presadzoval prostredníctvom diplomatických stykov a nemeckých poradcov v rozhodujúcich slovenských štátnych inštitúciách (represívne zločky, hospodárstvo, propaganda, rasová problematika). V júni 1940 navrhol vysoký funkcionár ríšskeho rasového a presídľovacieho úradu Günther Pancke vyriešiť na Slovensku rasovú otázku.⁶⁾ Vzorom boli tzv. norimberské rasové zákony, ktoré rozdelili obyvateľov štátu na „národnú pospolitost“ a „cudzíe živly“.

Činnosť nemeckých poradcov v suverénnom štáte sa utajovala. Ich „riešenia“ zasiahli najmä 90 tisíc Židov, a tak isto približne rovnaký počet Cigánov.

Ústavný zákon o ústave SR, prijatý 21. júla 1939, zmenil názov štátu na Slovenskú republiku a uviedol do života celý rad ustanovení o spoločnosti, ale bez diskriminačných opatrení voči inonárodným obyvateľom. Do konca roku 1939 takéto právne normy a vyhlášky neboli prijaté. Zákon o štátnom občianstve (25. septembra 1939) kopíroval nemecký zákonník, ale jeho dopad sa ešte nedal predpokladať.

Prvé pracovné tábory sa mali otvoriť až na základe nariadenia s mocou zákona o pracovnej povinnosti Židov a Cigánov (29. mája 1940). Zriaďovanie táborov sa dostalo pod Ústredný úrad práce, podliehajúci ministerstvu vnútra.

Nejasnosti okolo chápania pojmu „Cigán“ vysvetlil oficiálny výklad vo Vyhláške č. 127 zo dňa 18. júna 1940, kde bolo uvedené, že: „Pod Cigánom má sa rozumieť podľa par. 9 nariadenia s mocou zákona č. 130/1940 Sl. z. iba ten príslušník cigánskej rasy pochádzajúci z nej po oboch rodičoch, ktorý žije životom kočovným alebo usadlým síce, avšak sa vyhýba práci“.⁷⁾

To, kto spadá pod uvedenú definíciu, nemohli posúdiť štátne orgány. Hlavnú úlohu zohrali miestne mocenské orgány, ktoré však nedokázali dodržať a naplniť líniu definície. Na rozdiel od situácie v Nemecku a v Protektoráte Čechy a Morava, v Slovenskej republike neexistovala relevantná štatistika o počte Cigánov. Podľa oficiálneho údajov (štatistika z r. 1921) išlo približne o viac ako 30 tisíc ľudí. Približný predvojnový odhad predpokladal na území Československa 70 – 110 tisícovú populáciu Cigánov.⁸⁾ Veľká väčšina z nich žila na území Slovenska a Podkarpatskej Rusi. Z národností žijúcich vo vojnovnej Slovenskej re-

publike bolo viac len Karpatských Nemcov (cca 120 tisíc). V Protektoráte existovalo Ústredie pre potulných Cigánov, ktoré evidovalo ich počet. V SR takáto inštitúcia neexistovala, preto aj počet kočujúcich alebo sezónne kočujúcich bol len orientačný. Miestne štátne orgány však v konečnom dôsledku nerozlišovali usadených a neusadených, pracujúcich a práci sa vyhýbajúcich a do pracovných táborov posielali všetkých bez rozdielu.

Prijaté diskriminačné zákony a normy voči Cigánom sa uplatňovali podľa aktivít miestnych predstaviteľov, a preto aj perzekvovanie a diskriminovanie nemalo regionálne rovnakú intenzitu a účinnosť.

Vo všeobecnosti mali Cigáni v Slovenskej republike najnižší spoločenský status zo všetkých spoločenských skupín a tried. Nevlastnili majetok vhodný na arizáciu, živili sa ako sezónni poľnohospodárski robotníci, remeselníci, pomocní robotníci v stavebníctve. Vyšší životný štandard dosiahla len úzka skupina hudobníkov, žijúca najmä v mestách. V spoločnosti voči nim prevládala negatívny postoj. Cigánov považovali za asociálne živly (nepracujúci tulači, žobráci, zloději) vyčlenené z tzv. národnej pospolitosti. Z týchto postojov vychádzala Slovenská vlastiveda, charakterizujúca Cigánov ako: „... posledný zvyšok primitívov na Slovensku, ktorí svojou početnosťou a nekultúvaným životom sú

Pohľad na rómsku kolóniu na konci 30. rokov 20. storočia.

Zdroj: SNA Bratislava.

6) Porov. HRADSKÁ, Katarína: Vplyv Nemecka na riešenie židovskej otázky na Slovensku. In: *Slovensko a druhá svetová vojna*. Bratislava 2000, s. 134.

7) Porov. *Úradné noviny*, č. 29, 22. 6. 1940, s. 314

8) Pozri, NEČAS, Ctibor: *Nad osudom českých a slovenských Cikánů*. Brno 1981, s. 13.

*stále pravou pliahou štátu i obyvateľstva... Cigán je slabý robotník, lenivý, nestály, neporiadny a nedisciplinovaný. Vylúčení sú zo spoločnosti i pre svoju nečistotu a zápach“.*⁹⁾

Vydaním vyhlášky 2. apríla 1941 rozhodlo Ministerstvo vnútra o zriaďovaní pracovných útvarov. 8. apríla toho istého roku Ústredný úrad práce vydal smernice na zriaďovanie pracovných útvarov. Podľa smerníc išlo o hospodárske využitie pracovných síl so zreteľom výchovným a karanténnym.¹⁰⁾ Tvrdý dopad mala 137. vyhláška Ministerstva vnútra Slovenskej republiky (20. apríla 1941), ktorá otvárala reálnu možnosť zriaďovať pre asociálne živly (aj pre Cigánov a Židov) pracovné útvary, resp. strediská. Vyhláška rušila kočovnícke listy zavedené ešte v ČSR (1927), mali sa zdržovať v domovských obciach, resp. tam, kde sa často vracali (zimoviská). Tieto obce mohli opustiť len s povolením veliteľa četnickej stanice. Majetok (vozy, kone) mali rozpredať, ak to neurobili, majetok bol zhabaný a odpredaný v dražbe. Usadení Cigáni žijúci pri cestách museli pribytky odstrániť a presťahovať sa na určené miesto, minimálne dva kilometre od komunikácie. V obciach, kde žili najmenej tri rodiny, im obec schválila zástupcu (vajdu), ktorý bol podriadený staros-

*Pohľad na rómsku kolóniu na konci 30. rokov 20. storočia.
Zdroj: SNA Bratislava.*

tovi. Cigáni, ktorí sa vyhýbali práci, mali byť zaradení podľa vyhlášky do pracovných útvarov pre asociálne živly.

Vyhláška 202, prijatá o mesiac neskôr (28. mája 1941), určovala podmienky organizácie

v pracovných útvaroch pre tzv. asociálov a pracovné strediská pre Židov. Mali vznikáť tam, kde boli pracovné príležitosti po dobu aspoň šiestich týždňov. Mali podliehať Ústrednému úradu práce MV SR, stráž a dozor mali vykonávať žandári. Pracovnú náplň určil zamestnávateľ (pomocné práce pri budovaní komunikácií, regulácia a čistenie vodných tokov, verejnoprospešné práce).

Prvé pracovné útvary boli zriadené v Moste na Ostrove a v Očovej. Oba tábory existovali len do konca r. 1941 a pracovalo v nich len niekoľko desiatok zaradencov, ktorí patrili medzi tzv. árijských asociálov. Po ukončení prác boli prepustení na slobodu. Napriek tejto skutočnosti, v rámci organizovania pracovných útvarov v roku 1941, firma Slovenské čadičové kameňolomy požiadala úrad práce o zriadenie pracovného útvaru aj pre Cigánov v katastri obce Krupina, Môľová a Dobrá Niva. Krupinský pracovný útvary mal byť otvorený pre cigánske rodiny. Táto myšlienka sa neuskutočnila, až neskôr sa k nej kompetentné úrady vrátili.

Už 19. septembra 1942 Vyhláška MV SR na základe vyhlášky č.137/1941 o zriaďovaní pracovných útvarov ustanovila v štátnom a verejnom záujme začleniť tzv. asociálov a Cigánov bez rodinných príslušníkov do práce. Výber zaradencov mali vykonávať obecné úrady, žandárske stanice, richtári a vládni komisári sledovaním vytipovaných osôb. Mala sa zaviesť kartotéka modrej farby pre Cigánov a šedej farby pre ostatných. Organizovanie zaradencov bolo do skupiny Cigánov a skupiny ostatných vo veku od 18 do 60 rokov.¹¹⁾

Pracovné útvary pre asociálov a Cigánov

Pracovný útvary v Jarabej

Nedostatok pracovných síl viedol firmu Ladislava Hitsa k vybudovaniu troch drevených barakov s jednoduchým vybavením asi pre 100 zaradencov. Na stavbe cesty v úseku z Čertovice do Mýta pod Ďumbierom v lete 1942 pracovalo 73 zaradencov. S ich príchodom bolo spojené množstvo komplikácií. Zaradenci mali nedostatočný odev a obuv. V útvaru nebol náhradný odev, nebola zabezpečená základná hygiena a stravovanie. Firma, Ústredný úrad práce a ani miestne orgány neboli schopné urobiť nápravu. Pred zimným obdobím pracovný útvary zrušili a zaradencov prepustili na slobodu.

Pracovný útvary v Hanušovciach nad Topľou

Strategická železničná trať z Prešova do Strážskeho sa budovala na úseku dlhom 62 kilo-

9) Pozri, *Slovenská vlastiveda III*. Bratislava 1944, s. 95.

10) Pozri, JANAS, Karol: Predpoklady pre vznik a organizáciu pracovných útvarov pre Rómov a asociálne osoby v r. 1939 - 1945. In: *Romano Džaniben*. Praha 2003, s. 79.

11) Porov. *Úradné noviny*, č. 54, 23. 9. 1942, s. 1212 - 1219.

metrov. Na stavbe pracovali miestne zmluvné pracovné sily, ktoré v období žatvy pracovali na poliach. Sklz v pozemných prácach mal zabezpečiť Ústredný úrad práce. Komisia MV SR sa rozhodla vytvoriť systém pracovných útvarov na niekoľkých úsekoch výstavby trate. Centrum sa zriadilo na zámku v Hanušovciach, kde sídlilo veliteľstvo, správa útvarov a ošetrovací služba. Naďaleko od budovy zámku sa postavilo osem drevených barakov pre asi 500 odvedencov. V úseku Bystré sa postavilo ďalších deväť barakov pre 900 osôb. Pod Petičom päť barakov pre 450 osôb. Bolo to v čase, keď riešenie tzv. židovskej otázky prerástlo do hromadných deportácií. Jedinou voľnou pracovnou silou zostali Cigáni, asociáli a politickí väzni. Štátna propaganda privítala riešenie tzv. židovskej otázky a verila, že na rad prídu ďalšie problematické skupiny. Minister vnútra Alexander Mach sa zastavil aj v Hanušovciach, kde vyhlásil, že po odsune Židov budú východoslovenské obce očistené aj od cigánskeho „elementu“. ¹²⁾

Práce sa rozbehli 1. júla 1942. Od 1. augusta 1942 pribudol ešte pracovný útvar v Nižnom Hrabovci pre 250 osôb. Na rozdiel od iných sa východoslovenské útvary vyznačovali takmer masovým nasadením zaradencov. V auguste 1942 dosiahol ich počet 1850 osôb. Približne 70% z nich boli Cigáni od 18 do 60 rokov. V prvých týždňoch nasadenia dosahovali dobré pracovné výsledky. Vysilujúca práca, nedostatočné zásobovanie, zvýšená chorobnosť sa skoro prejavili na postupnom poklese pracovnej morálky. Prudko sa zvýšil počet útekov. V pracovnom útvaru Bystré sa pokúsilo o útek zo 640 osôb dvesto. V Hanušovciach zo 750 zaradencov bola väčšina Cigánov a medzi nimi evidovali v krátkom čase 180 útekov. Z pracovného útvaru Pod Petičom z 300 zaradencov ušlo stodvanásť. Hlavnou príčinou bola vysilujúca práca, hlad a špina v útvaroch. Podľa úradnej štatistiky od júla 1942 do augusta 1943 utrpelo 620 zaradencov ľahké a 260 zaradencov ťažké úrazy. Smrteľné úrazy utrpelo 11 zaradencov. Do ukončenia prác v lete 1943 ochorelo 1209 zaradencov na žalúdočné, črevné, kožné, srdcovo-cievne a iné choroby. ¹³⁾

Pracovný útvar v Dubnici nad Váhom

Na výstavbe vážskej hydroelektrárne, tak ako v Hanušovciach, bol najväznejším problémom nedostatok pracovných síl. Ústredný úrad práce však musel vstúpiť do rokovania o zriadení pracovného útvaru s nemeckou vojenskou misiou. V Dubnici bol významný zbrojársky podnik s veľkým počtom robotníkov, na ktorých mohol mať kontakt s asociálmi negatívny vplyv. Až po detail-

nom vysvetlení a zaviazaní sa, že útvar a jeho pracoviská budú dostatočne vzdialené a pod prísnu kontrolou oddelené od strategického závodu, dostali firmy povolenie na výstavbu útvaru, v ktorom malo byť sústredených 300 zaradencov. Najväčší počet zaradencov sa dosiahol v letných mesiacoch r. 1943, keď bolo na stavebné práce nasadených 220 asociálov a 203 Cigánov. Nevyhovujúce podmienky v útvaru vyvrcholili vo februári 1943, keď sa medzi zaradencami rozšíril škvrnitý týfus. Na jar toho istého roku doplnili zdecimovaný stav nasadených ďalší zaradenci, zaistení úradmi vo svojich domovských obciach, a od júla 1943 136 zaradencov, prepustených zo zrušeného pracovného útvaru v Bystrom. Začiatkom jesene sa počet zaradencov opäť znižoval v závislosti od požiadaviek stavebných firiem. Od januára do novembra 1944 počet zaradencov nepresiahol počet 300 osôb. ¹⁴⁾ Pracovný útvar v Dubnici nad Váhom bol v prevádzke do 15. novembra 1944, keď boli prepustení poslední necigánski zaradenci a na jeho mieste bol zriadený zaisťovací tábor pre Cigánov.

Príkaz nemeckého vojenského veliteľstva na jeho zriadenie bol župnému úradu v Trenčíne a policajnému úradu v Žiline zaslaný už 29. septembra. V prvej fáze boli do tábora transportovaní len muži z Trenčianskej župy a Kysúc v počte 102 osôb. Zaisťovací tábor pre Cigánov bol zriadený ministerstvom národnej obrany 2. novembra 1944. Baraky pôvodného pracovného útvaru sa začali naplňovať cigánskymi rodinami z rôznych regiónov, bez ohľadu na vek a pohlavie či dokázanú asociálnu činnosť. K 23. decembru 1944 sa tu nachádzalo 729 osôb, z nich bolo asi 250 detí. ¹⁵⁾ Ich počet štyrikrát prevyšoval ubytovaciu kapacitu. Ďalšie naplňovanie tábora sa už neuskutočnilo, keď v polovici decembra vypukla epidémia škvrnitého týfu a v tábore bola vyhlásená karanténa. Do izolácie sa dostalo aj celé strážne mužstvo a hrozilo, že epidémia sa rozšíri aj do Škodových závodov a ohrozí vojnovú výrobu. Poslednou možnosťou bolo tábor zlikvidovať. 23. februára 1945 nemeckí vojaci odviezli chorých do trenčianskej nemocnice... V skutočnosti boli popravení v tzv. dubnickej doline. Ostatní, ktorí prežili, boli oslobodení a prepustení v apríli 1945.

Pracovný útvar v Ilave

Už na konci roku 1942 požiadali firmy budujúce vodné dielo o zriadenie pracovného útvaru. Ubytovacie kapacity v drevených barakoch boli plánované pre cca 240 zaradencov. V priebehu zimných a jarných mesiacov sa počet barakov zvýšil o tri, vybuďovalo sa oplotenie a administra-

12) Porov. noviny *Slovenská sloboda*, 15. 8. 1942.

13) Porov. *Pamätný spis. Hlavná železnica Strážske – Prešov*. Bratislava 1943, s. 62 – 63.

14) Slovenský národný archív (SNA), f. Ministerstva vnútra (MV), odd. 16, č.j. 1029/43.

15) Porov. NEČAS, C.: *Nad osudem*, s. 135.

tívna budova. Zaradencov evidovali a vyberali notárske úrady a žandárske stanice. K počtu 300 zaradencov pribudli od 23. júna 1943 v počte 160 osôb aj bývalí zaradenci zo zrušeného útvaru v Bystrom. Najvyšší počet zaradených dosiahol útvar k 15. augustu 1943, keď tu pracovalo 282 asociálov a 263 Cigánov.¹⁶⁾ Napriek nedostatočnému zásobovaniu útvaru a obavám pred zimnými mesiacmi bol útvar v prevádzke aj po dokončení stavebných prác do 21. decembra 1943. Po tomto termíne chorých prepustili a ostatných schopných práce eskortovali do pracovného útvaru v Dubnici.

Pracovný útvar v Revúcej

Začiatkom roku 1943 požiadala stavebná firma Ladislav Hits ministerstvo vnútra o zriadenie pracovného útvaru pre 150 asociálnych osôb na stavbu železničnej trate zo Slavošoviec do Lubeníka a z Revúcej do Tisovca. Ministerstvo žiadosti vyhovel a zaviazalo sa, že v termíne od 15. marca do 15. apríla 1943 transportuje do útvaru 150 až 200 zaradencov. Mnohí z nich však nemali dostatočný odev ani obuv a pracovali bosí. Veliteľ útvaru vydal zo zásob bielizeň a obuv len tzv. 1. kategórii necigánskych zaradencov (práceschopní, inteligentní, ochotní). Ostatné dve kategórie Necigánov a skupina Cigánov nemala nárok na žiadne výhody (pre nich platil zostrený dozor, predĺžovanie pracovného času). Títo zaradenci boli nasadzovaní na najťažšie práce, dozorcovia ich nútili pracovať do úplného vyčerpania. Zaradenci vo všetkých útvaroch pracovali v družstvách, ktoré mali zvyčajne deväť členov a vedúceho. Tri až päť družstiev tvorili pracovnú čatu a čaty spolu tvorili pracovný oddiel.¹⁷⁾ Administratíva útvaru vyplácala aj symbolické mzdy, z ktorých strhávali sociálne poistenie, poplatok za používanie pracovných nástrojov, zrážku za prevádzku útvaru. Suma, ktorá zostala zaradencovi, sa rovnala dvom korunám na deň. V revúckom útvaru bolo najviac zbehov, čo sa vysvetľovalo dlhým 7 km úsekom výstavby v zalesnenom teréne, ktorý strážilo len 10 žandárov. Napriek skutočnosti, že zaradenci museli pred večierkou odovzdať odev a obuv, mesačne z útvaru utieklo priemerne 30 zaradencov.

Najvyšší počet zaradencov bol začiatkom jesene r. 1943, keď sa dokončili pozemné práce na železničnej trati v Hanušovciach nad Topľou. 1. septembra 1943 v revúckom útvaru pracovalo 130 asociálov a 154 Cigánov. Začiatkom leta 1944 bolo v útvaru posledných 49 asociálov a 51 Cigánov. Časť z nich bola prepustená, časť eskortovaná do Dubnice a časť ušla. 10. júna 1944 útvar oficiálne zrušili.

Pracovný útvar v Ústí nad Oravou

O vybudovaní pracovného útvaru rokovala s úradmi firma A. Bugan a P. Danišovič už v lete roku 1942. Na výstavbu priehrady potrebovala ďalších asi 400 osôb. Firma však nedobudovala ubytovacie kapacity, požiadavka zostala nevybavená. Začiatkom septembra r. 1943 sa rokovania obnovili. V tom čase na výstavbe pracovalo približne 80 vojnových zajatcov. Prví zaradenci prišli do Ústia 15. júna 1944 v počte 82 osôb zo zrušeného útvaru v Revúcej. Pôvodnú požiadavku o stovky zaradencov už úrady nedokázali splniť a pravdepodobne ani firma na to nebola pripravená. Najvyšší počet zaradencov dosiahol 127 osôb.¹⁸⁾ Pracovný útvar v Ústí bol zrušený k 31. decembru 1944. Necigánski zaradenci boli prepustení na slobodu, Cigáni eskortovaní do Dubnice. Útvar bol posledným zariadením svojho druhu. Posledný existujúci zaisťovací tábor v Dubnici a ďalšie plánované zaisťovacie tábory boli vyčlenené pre Cigánov *en bloc* bez rozdielu veku a pohlavia.

Postavenie Cigánov/Rómov v brannej moci

Slovenská ústava z júna 1939 obsahovala aj povinnosti slovenských občanov vo vzťahu k ozbrojeným zložkám štátu. K povinnostiam občanov mužského pohlavia patrila vojenská služba a účasť na obrane štátu. Koľko Cigánov v tom čase slúžilo v ozbrojených zložkách, sa nedá určiť presne. Je však isté, že Cigáni a Židia boli súčasťou ozbrojených síl.

Branný zákon SR prijatý Slovenským snemom s účinnosťou od 31. januára 1940 pod pojmom „branná moc“ ustanovil dve vojenské zložky: vojenské útvary a pracovné útvary. Z toho vyplynulo, že branci vykonávajú prezenčnú službu vo vojenských, resp. pracovných útvaroch. V oboch prípadoch bola dĺžka prezenčnej služby stanovená na 24 mesiacov. Prvý branný zákon mal diskriminačný charakter. V § 38 bolo uvedené: „Cigáni a Židia nemôžu byť príslušníkmi brannej moci (vojenskými osobami).“ V ods. 2 bolo uvedené: „Cigáni a Židia konajú práce v osobitných skupinách.“¹⁹⁾ Zákon bol diskriminačne namierený aj do minulosti. Paragraf 38 ods. 3 zákona ich prepúšťal z brannej moci bez ponechania nadobudnutých hodností a mali byť vedení v osobitných zoznamoch. Tak isto Cigáni a Židia boli zákonom vylúčení z brannej výchovy. Problém sa vynoril s otázkou, kto je a kto nie je Cigán. Tento problém čiastočne riešilo nariadenie ministerstva obrany, ktoré pojem spresnilo, že „Cigán“ je ten, kto kočuje a vyhýba sa práci. Prví branci pracov-

16) SNA, f. MV, odd. 62, č.j. 1102/44.

17) Pozri, JANAS, K.I.: *Predpoklady* s. 85: *Úradné noviny* z 23. 9. 1942, s. 1220.

18) SNA, f. MV, odd. 62, č.j.1102/44.

19) *Slovenský zákonník*. Čiastka 5, 31. 1. 1940, s. 28.

ných útvarov v januári 1940 ešte rukovali k peším plukom, kde sa vytvárali pracovné roty. Napriek existencii jednotného výkladu pojmu „Cigán“ neexistovala v brannej moci objektívna prax v sekcii týchto osôb. Napriek snahe Ministerstva národnej obrany SR (ďalej MNO SR) sa problém nikdy nevyriešil. V brannej moci časť Cigánov zostala v bojových jednotkách, rovnako boli odvedení do pracovných útvarov.

15. januára 1941 bol vytvorený Pracovný zbor MNO zložený z Východnej a Západnej pracovnej skupiny. Každá skupina mala šesť pracovných práporov. Cigáni a Židia z peších plukov a noví branci boli prevelení k VI. pracovnému práporu oboch skupín. Diskriminácia Cigánov a Židov bola zvýraznená odlišnou pracovnou uniformou a oslovením: „robotník – Cigán XY“ a „robotník – Žid XY“. Pre ostatných príslušníkov sa zaviedlo oslovenie „tvorník“.20) Diskriminácia Cigánov a Židov pokračovala aj v prípade úmrtia, keď boli pochovávaní bez vojenských počt atď.

Prvý branný zákon stratil účinnosť 31. mája 1943. Branný zákon prijatý k 1. júnu 1943 pripúšťal možnosť preradenia Cigánov z Pracovného zboru do vojenských jednotiek. Židom túto možnosť nedovoľoval. Táto možnosť sa však neaplikovala. MNO SR naopak malo záujem čo najväčší počet Cigánov zaradiť do VI. pracovného práporu. Podobne ako Cigáni v pracovných útvaroch, aj v rámci ozbrojených síl boli nasadení na výstavbu komunikácií a vojenských zariadení najmä na východe krajiny.

Po vypuknutí SNP začal aj rozklad pracovných práporov. Na západnom Slovensku sa sformovali pionierske stavebné roty v rámci Technického zboru, ktoré sa v apríli a v máji 1945 vzdali sovietskej, resp. americkej armáde. Rozklad pracovných jednotiek na východe začal už v priebehu povstania, keď sa väčšina príslušníkov rozutekala a menšia časť sa pridala k povstalcom, medzi ktorými boli aj Cigáni (výskum Medzinárodnej organizácie pre migráciu, skrat. IOM).

Fyzická likvidácia Cigánov/Rómov po vypuknutí SNP

Po vypuknutí SNP (29. augusta 1944) a okupácii územia Slovenska nemeckými jednotkami dochádzalo k represáliám a fyzickej likvidácii Cigánov. Represálii sa dopúšťali najmä príslušníci SS a Pohotovostnej skupiny H (Einsatzgruppe H). Na okupovanom území vznikli úradovne Pohotovostnej skupiny polície SIPO a bezpečnostnej služby SD, tak isto tzv. oporné body (Stutzpunkt). Z vojenských jednotiek sa na represáliách voči Cigánom najvýraznejšie podieľalo „Einsatzkom-

mando 14“, pôsobiace v bansko-bystrickom regióne a „Einsatzkommando 13“, pôsobiace v zlínskom regióne. Ďalšie vojenské útvary SS sa podieľali na terore voči cigánskym civilistom na Horehroní, v tisoovskom a turčianskom regióne. Negatívnu rolu zohrali aj miestne bezpečnostné orgány POHG (Pohotovostné oddiely Hlinkovej gardy).

Najviac Cigánov zahynulo v Kremničke, Nemeckej, Kováčovej, Zvolene, Iliji pri Sv. Kríži (Žiar nad Hronom), Čiernom Balogu, Tisovci, Krupine, Turčeku. Na území okupovanom maďarskými jednotkami zahynuli Cigáni v Starej Ďali (Hurbanovo), Trhovom Mýte, Slatinke.

Cigáni boli popravovaní v mieste bydliska, transportovaní do väzenia a potom popravení (Kremnička), deportovaní do pracovných táborov. Z južných území okupovaných Maďarskom boli deportovaní do pracovných a koncentračných táborov v Nemecku. Vhodnou zámenkou bolo aj subjektívne udanie, napr. o pomoci partizánom.

Presný počet obetí sa už nepodarí zistiť. Z archívnych materiálov sa dozvieme len o zaregistrovaných miestnych obetiach. Napr. v Tisovci boli popravení štrnásť cigánski muži. Ďalší muži, ženy a deti v počte 30 osôb boli odvezení do budovy Krajského súdu v Banskej Bystrici, kde ich po-

Organizačný poriadok pracovných útvarov uverejnený v Úradných novinách č. 54 z 23. septembra 1942.

Zdroj: SNA Bratislava.

ÚRADNÉ NOVINY

Ročník XXIV.

Bratislava, dňa 23. septembra 1942.

Číslo 54.

OBSAH: 419. Vyhláška ministra vnútra o organizačnom poriadku pracovných útvarov.

419. Vyhláška ministra vnútra zo dňa 19. septembra 1942, č. 63-7332/7-1942, o organizačnom poriadku pracovných útvarov.

Podľa § 8 vyhlášky č. 137/1941 Úr. n. vydávam pre pracovné útvary tento

ORGANIZAČNÝ PORIADOK:

I. Časť všeobecná.

§ 1.

(¹) Pracovné útvary zriaďuje Ministerstvo vnútra — Ústredný úrad práce na základe svojej vyhlášky č. 137/1941 Úr. n. pre osoby, u ktorých sú splnené predpoklady pre uloženie pracovnej povinnosti podľa ustanovení nariadenia s mocou zákona č. 129/1940 Sl. z.

(²) Pracovné útvary sú viazané na miesta a na práce vykonávané v dôležitom záujme štátom alebo verejnou, pričom začlenenie asociálnych živlov do práce nesmie byť na ujmu zamestnávania riadnych robotníkov.

(³) Pracovné útvary zriaďujú sa pre územie jednotlivých žúp, alebo pre viac žúp spoločne.

(⁴) Župné úrady sú povinné spolupracovať pri zriaďovaní a spravovaní pracovných útvarov podľa príkazov Ústredného úradu práce.

§ 2.

(¹) Pracovný útvar zriaďuje Ústredný úrad práce:

- a) z vlastného podnetu,
- b) na návrh župného úradu,
- c) na žiadosť.

(²) Na žiadosť môže byť pracovný útvar zriadený len, ak sa v nej preukáže, že bolo postarané:

- a) o vhodné ubytovanie zariadencov, pričom pre týchto musia byť k dispozícii osobitné lôžka so slámnikmi, prikrývkami a v ubytovniach musia byť vyhrevné telesa,
- b) o dostatok zdravej pitnej vody v studniach a žriedlach upravených podľa zdravotných predpisov,
- c) o dostatočné stravovanie zariadencov za primeranú cenu,
- d) o potrebné pracovné náradia,
- e) o potrebné technické vedenie a dozor,
- f) o vhodné miestnosti pre prípadné umiestenie lekárskej ordinácie a ubytovanie osobitného lekára pracovného útvaru,
- g) o vhodné ubytovanie a kancelárske i skladiské miestnosti pre veliteľstvo pracovného útvaru, ako aj pre žiadúci počet prídelených civilných úradníkov,
- h) o zálohovanie sniženeho cestovného robotníctvu na pracovné miesta a späť do bydliska v smysle ustanovenia § 6 nariadenia s mocou zákona č. 129/1940 Sl. z.,
- ch) o obstarávanie odvozu nemocných zariadencov k lekárskej ordinácii, ak táto pre vzdialenosť od ošetrovne alebo pre svoj zdravotný stav cestu peši vykonať nemôžu, tiež o odvoz zariadencov do nemocničného liečenia, nariadeného príslušným ošetrovacím lekárom,
- i) o splnenie prípadných ďalších podmienok stanovených Ústredným úradom práce.

§ 3.

(¹) O tom, či sú splnené predpoklady utvorenia pracovného útvaru (§ 2 ods. 1), presvedčí sa komisia pozostávajúca zo zástupcov Ústredného úradu práce, miestne príslušného župného a okresného úradu a z okresného lekára.

(²) Zamestnávateľ je povinný starať sa o trvalé plnenie stanovených podmienok, ináč Ústredný úrad práce zredukuje po-

Cena Ks 260.

pravili. Neďaleko Brezna (Krtičná) bolo popravených 31 osôb. Približne 60 osôb bolo zastrelených alebo spálených v Čiernom Balogu. Desiat osôb bolo popravených v Sásovej, v Motýčkách 14, v Podkriváni 11, v Dúbravách 15, vo Svätom Kríži 24, v Krupine 21, vo Valaskej Belej 13 atď.

Najrozsiahlejšiu akciu voči Cigánom podnikli vojenské a bezpečnostné sily v obci Ilija. Zadržali 109 osôb (19 mužov, 21 žien, 69 detí), ktoré boli popravené v Kremničke.²¹⁾

Počty obetí sú však nepresné, mnohí popravení neboli identifikovaní. Nepoznáme ani presný počet Cigánov odvečených z južných regiónov Slovenska do Nemecka, ktoré boli obsadené maďarskými vojenskými a polovojenskými jednotkami.

Záver

V krátkom období existencie Slovenskej republiky (1939 - 1945) Cigánov oficiálne označovali za asociálne živly a vyčlenili ich ako autonómnu, rasovo zmiešanú asociálnu skupinu. Napriek tomu neboli vo vzťahu k Cigánom prijaté také segregáčné a perzekučné právne normy a zákony ako voči Židom (židovský kódex, tzv. vystáho-valecký zákon).

Vzťah civilného obyvateľstva tak isto nebol vždy len negatívny. Dôležité boli lokálne činitele, ktoré formovali vzťahy k tejto skupine obyvateľstva, ako napr. početnosť v lokalite, či boli dlhodobu usadení, resp. neusadení, kooperovanie s roľníkmi atď. Úroveň ich postavenia sa potom odvíjala v uplatňovaní perzekučných zákonov, noriem a vyhlášok voči Cigánom miestnymi úradmi. Tieto orgány v konečnom dôsledku rozhodli o tom, či je konkrétna osoba žiaduca alebo nežiaduca v mieste svojej existencie. Takéto pomery trvali až do vypuknutia SNP. Potom už postavenie a činnosť miestnych orgánov boli závislé od reakcií vojenských a bezpečnostných jednotiek, ich prisluhovačov regrutujúcich sa z radov civilného obyvateľstva. Pre cigánske komunity to znamenalo ďalšie sťaženie ich existencie, zvýšenie intenzity diskriminovania a perzekvovania, straty na životoch jednotlivcov a celých rodín.

S odstupom času na základe hlbšieho poznania môžeme konštatovať, že „holokaust“ európskych Židov a „poraimos“ (veľké nešťastie) Cigánov a Rómov je traumou a tragédiou európskej civilizácie v tom najširšom zmysle slova.

RESUME

The Exclusion of the Roma in the Slovak Republic (1939-1945)

The fundamental legal step that was taken to exclude the so - called alien race from the life of the national community were The Nuremberg Laws, adopted in the German Reich in 1935. In drafting the bills, passed by the Slovak Assembly in 1939-1944, the legislators drew inspiration and guidance from the Nuremberg Laws' philosophy. The first labor camps in Slovakia were opened based on the Regulation (with the power of Law) on Obligatory Labor of Jews and Gypsies (May 29, 1940). Regulation No. 127 (June 18, 1940) codified the official interpretation of the term „Gypsy,“ defining the Gypsy as a nomadic vagabond who avoids work. A Roma who was working was not considered a member of the group of asocial Gypsies. However, local authorities did not adhere to this definition, and in many situations that were declared to be in the state's interest, the Roma were sent to forced labor, regardless of their sex, age or occupation. The most important labor camp for the Roma as a social group was the Detention Camp for Gypsies in Dubnica nad Váhom. The camp existed from November 1944 to April 1945 and 729 Roma were interned in it, 250 of them children. The Gypsy men and so - called non-Gypsy asocials were assigned to a few other labor camps as well. The armed forces also instituted discrimination against and persecution of the Roma. The Roma were excluded from the Army and placed in military labor units. The greatest number of Roma in Slovakia died after the Slovak National Uprising broke out. The number of the victims cannot be precisely calculated, however. German army and other armed forces, such as the Storm Troopers of the Hlinka's Guards (Pohotovostné oddiely Hlinkovej Gardy, POHG) participated in the mass killings of the Roma.

Československá rozviedka a Vatikán, Druhý vatikánsky koncil

Budovanie agentúrnej siete

Začiatkom päťdesiatych rokov sa československým komunistom podarilo úskočne prerušiť diplomatické vzťahy s Vatikánom tak, aby boli prerušené de facto, nie však de iure. To však ani náhodou neznamenalo, že by sa znížil aj ich záujem o Vatikán. Veď napriek silnej diskreditačnej kampani sa im nepodarilo zdiskreditovať osobu pápeža, čo sa paradoxne potvrdzovalo práve počas akcií namierených proti jednote s Rímom. Organizátorov cirkevnej politiky neprijemne prekvapil napríklad celoštátny mierový zjazd duchovenstva v roku 1951, na ktorom sa zúčastnilo 1200 kňazov. Tam, po dvoch rokoch sústredenej protivatikánskej kampane, nemohli komunisti inak ako konštatovať, že „sjezd nejednoznačne potvrdil, že autorita pápeža a Vatikánu u duchovných zůstala až na ojedinelé výjimky neotřesena“. ¹⁾ Totiž nielenže jeden vlastenecký kňaz v predprípravnej fáze zjazdu navrhoval zaslanie blahoprajného telegramu pápežovi ako „najväčšiemu bojovníkovi za mier“, ale aj samotné snemovanie sa komunistickým organizátorom čiastočne vymklo z rúk. Veď prítomní búrlivým potleskom ocenili slová biskupa Jozefa Čárskeho o pápežovi ako o „hlave cirkvi“, pričom naopak, Plojharova kritika Vatikánu vyvolala ostrý nesúhlas a protesty prítomných. Preľaknutý Jozef Plojhar sa jednanie zjazdu snažil skrátiť, iba nátlak Zdeňka Fierlingera a prehováranie zákulisných organizátorov ho primáli pokračovať podľa programu. ²⁾ Skrátka, hoci v Československu už neexistoval vatikánsky diplomatický zástupca a aj tematika pápežstva bola v médiách radikálne obmedzená, rímsky biskup a jeho autorita zostávala vo vedomí veriacich hlboko zakorenená. Preto komunisti Vatikán považovali za jedno z takzvaných najdôležitejších centier ideologickej diverzie, hodnú dôsledného a systematického monitorovania zahraničnou rozviedkou. Zvlášť aktuálnym sa to stalo, keď sa v roku 1958 skončil dvadsaťročný pontifikát pápeža Pia XII., ktorý v roku 1949 podpísal široko diskutovanú exkomunikáciu prívržencov komunizmu. Jeho smrť evokovala nielen otáz-

ky o kvalitách jeho nástupcu, ale najmä za železnou oponou o zahraničnej politike nového pontifexa. To všetko sa aj pre československých komunistov snažila zachytiť a analyzovať agentúrna sieť zahraničnej rozviedky, pôsobiacej v Ríme. Najneskôr 1. januára 1959 vzniká na I. správe SNB „operatívny podzväzok“ k problematike Vatikánu, obsahujúci podrobné personálne i štrukturálne analýzy tohto „objektu“. ³⁾

Dokument je nesporne ovocím organizačnej aktivity povestného ministra vnútra Rudolfa Baráka, ktorý už v marci roku 1956 vydal tajný rozkaz o „agentúrnej práci proti Vatikánu“ a označil ho za jednu zo špiónážnych centrál západu. „Vatikán“ – dôvodí minister – „*ruku v ruce s ostatnými západnými rozviedkami aktívne, promyšlené a najvyšš konšpiratívne špiónážne pracuje proti zemiám tábora míru.*“ ⁴⁾ Na základe tohto konštatovania vydal Barák obsiahly rozkaz, zacielený na preniknutie do „*vatikánskych spravodajských centier*“. Jednotlivé správy Ministerstva vnútra dostali podrobné pokyny na rozpracovanie všetkých osôb, ktoré by v týchto súvislostiach mohli byť pre tajnú službu zaujímavé. V prvom bode Barák nariaduje zozbierať všetky informácie nielen o príslušníkoch cirkevnej emigrácie, ktorí „*pracujú pro vatikánskou rozviedku proti ČSR*“, ale aj o ich príbuzných a spôsobe ich prípadnej komunikácie. Potom Barák nariaduje zintenzívniť vytipovávanie vhodných osôb na vyslanie do Vatikánu, najmä bývalých bohoslovcov, ktorí by boli schopní dostať sa na teologické štúdiá v zahraničí. Barák navrhuje zamerať sa najmä na jezuitov, dominikánov a saleziánov, „*neboť tyto řady mají ve vatikánském aparátě obsazeny všechny důležité instituce*“. Z toho istého dôvodu sa mala pozornosť zamerať predovšetkým na „*vhodné typy*“ zo Slovenska, „*neboť slovenskí kněží ... mají u vatikánských kruhů velmi dobrou posici*“. ⁵⁾ Potom dokument upresňuje žiaduce charakteristiky týchto osôb: má existovať možnosť ich kompromitácie, ale u cirkevnej vrchnosti nemajú byť kompromitovaní spoluprácou so štátom, má existovať záruka trvalej konšpirácie, musí súhlasiť so spoluprácou... ⁶⁾

Jozef Hal'ko

ThDr. Jozef Hal'ko,
(1964) teológ-historik,
pôsobí na Katedre
cirkevných dejín
RK CMBF UK.

1) KAPLAN, Karel.: *Stát a Církev*. Brno 1993, s. 160; porov tiež: KAPLAN, K.: *Težká cesta. Spor Československa s Vatikánem 1963 - 1973*. Praha 2001.

2) *Tamtiež*.

3) Archiv ÚPN (A ÚPN), r. č. 10442/012. Návrh na uložení operatívneho podsvazku.

4) TRM Rudolfa Baráka č. 36 „Agenturní práce proti Vatikánu“. In: ŽÁČEK, Pavel: *Menší sestra I. Vznik a vývoj První správy Ministerstva vnitra 1953 - 1959*. Brno 2004, s. 157.

5) *Tamtiež*.

6) *Tamtiež*, s. 157 - 158.

Nový pontifikát

Hoci sa tieto personálne podmienky javia ako ťažko splniteľné, ba možno až nespľniteľné, podľa zachovanej dokumentácie sa pokus o preniknutie do vatikánskych štruktúr do istej miery podaril. Jeho využitie sa iste stalo zvlášť aktuálnym po smrti Pia XII., keď bolo nevyhnutné zistiť prípadné modifikácie vo vzťahoch nového pápeža ku krajinám za železnou oponou. Už koncom marca roku 1959 bola na základe údajov agenta „Denisa“ vypracovaná analýza o „*nástupcovi Pia XII. - podľa kardinála Montiniho*“. Rozvedka sa odvoláva na supertajný 74 stranový dokument, existujúci len v dvoch kópiách – okrem pápeža ho malo uchovávať aj jedno prísne neprístupné oddelenie Vatikánskeho archívu. Jeho autor, kardinál Giovanni Battista Montini, ho mal konzultovať s kardinálom Angelom Roncallim ešte pred jeho zvolením. „*Po intelektuálnom pontifikátu*“ – cituje tajný dokument Montiniho – „*je vhodné, aby nasledoval pontifikát úzce duchovní...*“ Nový pápež má totiž byť - na rozdiel od aristokratického Eugenia Pacelliho - jednoduchší, prirodzenejší, úprimnejší, a vo vzťahoch bezprostrednejší, osobnejší. To sa má prejavovať napríklad vo vzťahoch k funkcionárom štátneho sekretariátu. „*Je treba*“ – pokračuje dokument – „*aby všetchni pracovníci sekretariátu pociťovali, že pápež ich používa ako spolupracovníkov a poradců, a ne jako výkonných úředníků.*“⁷⁾

Samozrejme, najdôležitejšia bola otázka prípadnej zmeny postojov k ľudovodemokratickým režimom. Podľa tajného dokumentu mal Montini rozlišovať „*nezmieriteľnosť*“ politickú od náboženskej. „*V oblasti náboženské jsou oblasti*“ - vysvetľuje správa názory vo Vatikáne – „*ve kterých nesmiřitelnost nemůže být nikdy překonána, ale jsou zde též oblasti, které dovolují širokou možnost manévru a tedy ústupků, ... dnes se nesmíme klamat nadějí na blížký pád komunistického režimu a je třeba započít jednat na bázi soužití.*“⁸⁾ Podľa agentúrneho rozpracovania mal tieto vízie na konkláve konkretizovať práve kardinál Roncalli, ktorý za jednu z chýb posledných pápežov označil ich príľnutie k niektorému z politických blokov, „*pro příště je třeba v zájmu církve, aby Vatikán byl pro mír mezi národy i pro mír mezi Západem a Východem*“. „*Toto vystoupení kardinála Roncalliho*“ - tvrdí informácia - „*bylo*

zřejmě jedním z důvodů jeho zvolení papežem dne 28. října 1958. ... Dalším momentem mluvícím pro jeho zvolení bylo, že Jan XXIII. působil 28 let ve vatikánských diplomatických službách a zná situaci v zemích východní Evropy...“⁹⁾

Postoje čerstvo zvoleného pápeža vyzrievali uprostred zložitého názorového dynamizmu, reprezentovaného ďalšími osobnosťami rímskej kúrie. Agentúrne rozbery československej rozvedky sa zamerali najviac na kardinála Alfreda Ottavianiho, ktorý mal zmeny v taktike voči socialistickým režimom odmietat najnekompromisnejšie. Podľa tohto kardinála na to ešte nedozrel čas, lebo komunizmus je poraziteľný iba politicko-ekonomickými zbraňami. Experiment prípadných jednaní je podľa Ottavianiho mysliteľný iba prostredníctvom konkordátov, ktorých formulácie by však explicitne a jednoznačne vylúčili akúkoľvek podporu ľudovodemokratickým režimom a nimi propagovanej ideológii.¹⁰⁾ Tieto informácie o Ottavianiho postojoch získala rozvedka aj monitorovaním „*Pápežskej komisie pre štúdium vzťahov medzi cirkvou a krajinami socialistického tábora*“, o činnosti ktorej však boli „*jen dílčí informace, které nepodávají ucelený přehled a přesné závěry*“.¹¹⁾ Túto tajnú komisiu mal zriadiť Ján XXIII. v novembri roku 1958, pričom jej personálne obsadenie mal výrazne inšpirovať poľský kardinál Stefan Wyszyński. „*Schůze komise se konaly*“ - referovali tajné služby o tejto komisii - „*koncem minulého roku v místnostech státního tajemníka Domenica Tardiniho, v místnostech papežské komise pro Rusko a méně významné schůze i v jiných místnostech.*“¹²⁾ Aj na týchto schôdzach sa ukázalo, že Ottavianiho názory sú okrem iného nesúhlasnou reakciou na zmierlivejšie koncepcie už spomínaného poľského kardinála. Wyszyński totiž na základe osobnej skúsenosti tvrdil, že nezmieriteľný postoj voči komunistom je za istých okolností vlastne samovražda. Preto navrhoval, aby bol s dlhodobou stabilnými socialistickými režimami započatý dialóg, ktorý by okrem upokojenia dramatickej situácie katolíkov vytvoril aj priestor na pokojné slúženie obradov a výučbu kňazstva.¹³⁾

Rozloženie názorových skupín medzi ďalšími kardinálmi sa snaží analyzovať dokument „*Směry mezi kardinály Římské kurie*“, ktorý okrem „*konzervatívneho pravicového smeru*“ kardinála Ottavianiho identifikuje aj umiernenejšiu Montiniho

7) A ÚPN r. č. 10442/012. Nástupce Pia XII. podle kardinále Montiniho.

8) *Tamtiež*, s. 44.

9) *Tamtiež*, r. č. 10442/014. K současné politice Vatikánu po první části ekumenického koncilu, 19. 3. 1963.

10) *Tamtiež*, r. č. 10442/012. Současná politika Vatikánu vůči socialistickému táboru, 1959.

11) *Tamtiež*.

12) *Tamtiež*, s. 154.

13) *Tamtiež*, s. 156.

skupinu, napojenú najmä na druhú sekciu štátneho sekretariátu, vedenú monsignorom Angelom Dell'Aqua.¹⁴⁾ Podľa jednej správy I. odboru Ministerstva vnútra mal práve tento kardinál počas dôvernej schôdzky s talianskym veľvyslancom v Prahe Enricom Aillaudom žiadať, aby bola pražskej vláde tlmočená vhodnosť vyslania „*aspoň jedného biskupa*“ na koncil. „*Jakékoľvek pozitívne gesto československej strany*“ – tvrdí tajná správa – „*by dle Aillauda posílilo postavení papeže a jeho umírněných spolupracovníků proti reakčním kardinálům.*“¹⁵⁾

Otázka vyslania „*aspoň biskupa*“ bola nanajvýš komplikovaná, lebo komunisti sa pokúšali akékoľvek styky cirkevných predstaviteľov s Vatikánom maximálne obmedzovať, čo stupňovali aj permanentné podozrenia o intenzívnej aktivite „*vatikánskej špionáže*“. Podľa informácií, získavaných o všetkých vatikánskych inštitúciách prenikajúcich za železnú oponu, padalo podozrenie predovšetkým na jezuitov. „*Informační služba Společnosti Ježíšovy*“ – hlásil po taliansky agent Denis – „*je nejširší a nejlépe organizována ze všech služeb katolické církve.*“¹⁶⁾ Podľa neoverených informácií, ktoré prenikli z talianskych novinárskych kruhov, „*mají jezuité u své koleje sv. Františka Xaverského na Piazza del Gesù 45 v Římě zpravodajskou centrálu pro východní Evropu.*“¹⁷⁾ Do tejto prísne utajovanej centrály – podliehajúcej údajne nielen priamo Štátnemu sekretariátu, ale tiež pápežskej komisii pre Rusko a slovanskej sekcii generálnej kúrie Jezuitského rádu – malo patriť desať mladých jezuitov, vybraných pre Sovietsky zväz a ostatné krajiny východného bloku. Túto špecializovanú skupinu, viazanú prísahou úplnej mlčanlivosti, mal viesť Talian Michelle Tandoi. V rámci svojej prípravy mali títo jezuiti navštevovať špeciálne prípravné kurzy o spravodajskej činnosti, členenej podľa jednotlivých krajín. O problematike Maďarska im mal prednášať napríklad slovenský jezuita Michal Lacko a rektor inštitútu Russicum Teofil Horáček. Nemali chýbať kurzy rádiotelegrafie, jazyková príprava či aktualizácia medzinárodnej situácie. „*Asi 4 členové této skupiny*“ – pokračuje agentúrna správa – „*byli údajně v posledních létech vysazeni do ZSSR, vybaveni perfektní znalostí ruského jazyka a vnitřní situace ZSSR a odbornou pracovní kvalifikací. Dva*

z nich byli vysazeni padákem, jeden přes sovětsko-iránské hranice a poslední přes sovětsko-finské hranice...“¹⁸⁾

Špionážna centrála vo Viedni?

„*Cez hranice*“ prenikali informácie aj iným spôsobom, stále však pričinením jezuitov: prostredníctvom Vatikánskeho rozhlasu. Podľa referencií o jeho fungovaní malo byť „*vysílání do komunistických zemí podřízeno přímo slovanskému asistentovi jezuitského řádu Antonioví Prešerenovi, který jedná v rámci úzké spolupráce se Státním sekretariátem.*“¹⁹⁾

Ani činnosť Štátneho sekretariátu neunikla pozornosti československej rozviedky, konkrétnejšie aktivita podsekretára Angela Feliciho, povereného otázkami Československa a Maďarska. Felici je charakterizovaný ako „*nekompromisný odporca komunizmu*“, nesúhlasiaci s akoukoľvek modifikáciou tvrdého prístupu aj voči ČSR. Informácie Felici čerpá nielen zo správ príslušných biskupov, ale aj od rímskych exulantov, od jezuitov, Pápežského východného ústavu a nunciatúr v Bonne a vo Viedni. Preto mal byť napríklad na bonnskú nunciatúru vyslaný Corrado Baffile, „*jeden z největších expertov na východní Evropu*“, aby okrem iného „*zasahoval do politiky Bonnu voči východnej Európe.*“²⁰⁾ Vo Viedni mal z podobných dôvodov pôsobiť Opilio Rossi, Talian s americkým štátnym občianstvom, „*vzhledem k tomu, že vídeňská nunciatura se nebude zabývat pouze vztahy mezi rakouskou vládou a Svatou stolicí, ale bude mít především funkci pozorovatelny pro sousední komunistické Československo a Maďarsko, ... msgr Rossi má v budoucnu převzít osobně péči o prameny informací, kterými Vatikán disponuje v ČSSR a Maďarsku.*“²¹⁾ V súvislosti s Viedňou je však najčastejšie spomínaný kardinál Franz König a jeho fond „*Pro oriente*“, považovaný za viedenskú filiálku vatikánskeho sekretariátu pre neveriacich, ktorý mal nielen analyzovať teoretické otázky komunizmu a ateizmu, ale aj aktívne zisťovať duchovnú, politickú i ekonomickú situáciu v socialistických krajinách, spracovával novú koncepciu východnej politiky Vatikánu s hlavným cieľom „*vytvoření ovzduší pro vstup*

14) *Tamtiež*, r. č. 10442/012. Smery medzi kardinály Rímskej kurie.

15) *Tamtiež*, r. č. 10442/013. Aillaud, italský vyslanec v Praze, informácie o rozhovore s msgr. Dell'Aqua, 22. 2. 1961.

16) *Tamtiež*, r. č. 10442/012. Informačná sieť rímskokatolíckej cirkve o situácii a aktivitách SSSR a komunistických štátov.

17) *Tamtiež*. Jezuitská zpravodajská centrála pro východní Evropu, 1. 4. 1960.

18) *Tamtiež*.

19) *Tamtiež*. Radio Vatikán, 30. 11. 1954.

20) *Tamtiež*, r. č. 10442/012. Správa o vatikánskom Štátnom sekretariáte.

21) *Tamtiež*, r. č. 10442/013. Nový apoštolský nuncius vo Viedni jmenovaný po dohode s USA – informácie, 14. 12. 1961.

cirkve do politického života socialistických zemí, ... provádění ideologického boje a politické diverse v socialistických zemích“. „Nejaktivnější oporou kardinála Königa v jeho činnosti proti socialistickým zemím“ – pokračuje správa – „je biskup István László v Eisenstadtu, který udržuje velmi dobré a bezprostřední styky s některými slovenskými a maďarskými biskupy. V dubnu 1964 například navštívil biskupa v Trnavě...“²²⁾ Podľa ďalšej správy, odvolávajúcej sa na vatikánske kruhy, mal König plánovať aj nové usporiadanie Európy, a to v dlhodobějších horizontoch. Konkrétne vytvorenie bloku neutrálnych a demilitarizovaných štátov európskeho stredovýchodu, ktoré by zjednotila katolícka cirkev, a tak oslabovala komunistický vplyv. Tieto koncepcie a rolu cirkvi v nich mal prostredníctvom svojich vyslancov silne podporovať aj francúzsky generál De Gaulle, ktorý mal počítat so zblížením kapitalistických a socialistických krajín nielen s cieľom poraziť komunizmus, ale aj izolovať nemecké a sovietske vplyvy. „Podle názoru gaullistů“ – končí príslušná správa – „budou muset tyto státy po čase uznat Paříž a Vatikán za své nejbližší spojence...“²³⁾

Vo Viedni mali ako „špionážne centrály“ pôsobiť a na územie Československa prenikať aj rehole, napríklad tamojší dominikáni na Postgasse, františkáni na Franziskanerplatz či saleziáni na Hagemullerstrasse. Podobné ambície mali mať niektorí rehoľníci v Maďarsku, konkrétne benediktíni v Pannonhalme a baziliáni v Máriapócs. Na územie Československa prenikali prostredníctvom turistov či obchodných zástupcov, alebo talianskeho veľvyslanectva v Prahe.²⁴⁾

Z hľadiska pokusov o prenikanie do Československa padlo podozrenie aj na združenie Legio Mariae (Máriine légie). S odvolaním sa na rozhovor s anonymným „vyšším duchovným činovníkom“ rozviedka hlásila, že podľa všeobecnej taktiky cirkvi „hlavní práce a tím větší odpovědnost církevní práce na politickém úseku musí být stále více přesunována na malé a nejmenší skupiny, ... mohou jen ony nepozorovaně a současně pružně pracovat od jedné osoby ke druhé“. Medzi takéto skupiny majú patriť aj malé, dvoj-, trojčlenné skupiny Máriiných légii, účinných v ústnej propagande, pritom neviditeľných pred úradmi a „bezpodmienečne poslušných Vatikánu“.²⁵⁾ Zdá sa, že podobné podozrenie padlo aj na hnutie fokolarínov,²⁶⁾ ktorí dokonca mali byť – podľa

tvrdení maďarskej rozviedky – akousi predĺženou rukou Sekretariátu pre dialóg s nekresťanmi, pozostávajúcou z rehoľníkov uvoľnených zvlášť pre činnosť v tomto hnutí. Vo Viedni ich mal aktivizovať najmä piarista páter Čik a mali byť v kontakte aj s biskupom Hnilicom, vystupujúcim pod krycím menom „pater Mário“. „Zpráva je získána z věrohodného pramene“ – končí tajná informácia – „a je částečně prověřena. V případě, že máte poznatky a činnosti fokolarínů a o osobách uvedených v této zprávě, prosíme o jejich sdělení.“²⁷⁾

Obava z prenikania nežiaducich informácií, osôb či vplyvov cez železnú oponu sa zákonite zintenzívňovala, keď v zahraničí organizovali nejaké medzinárodné podujatie, na ktorom sa aspoň teoreticky mali zúčastniť aj občania z Československa. Výnimkou nemohli byť ani olympijské hry v roku 1960, o to viac, že boli organizované v Ríme. V rozsiahlej správe o pokusoch Vatikánu využiť aj túto športovú udalosť sa napríklad uvádza, že „ke zповідání atletů a turistů ze zemí východní Evropy a účastníků olympijských her v Římě byli jmenováni hlavní zповědníci...“, pre slovenských účastníkov konkrétne páter Vincent Tomek a mons. Náhalka, ktorý sa neskôr stal aj členom „Výboru náboženskej pomoci pre atlétov z komunistických krajín“. Strediskom pre ich zhromaždenia mal byť kostol sv. Pantalei na Piazza dei Massimi, na tajné stretnutia mala slúžiť generálna kúria rádu „Chierici regolari Poveri“, prípadne na individuálne kontakty vila toho istého rádu na Via Trionfale. Podľa ďalších podrobností, zistených československou rozviedkou, „na výslovný príkaz papeže Jana XXIII. byl zamítnut tisk antikomunistického materiálu ve slovenských jazycích, který měl být distribuován mezi turisty a atlety východní Evropy“. To sa malo konkrétne realizovať formou 10.000 Biblií v slovenských jazykoch (z toho 500 ruských), ktoré Štátny sekretariát distribuoval prostredníctvom Východného ústavu, a tiež „Katechizmus športovca“ s myšlienkami pápežov Pia XI., Pia XII. a Jána XXIII. Športovcov a turistov sa mali ujať „turistické sprievodcovia“, medzi nimi aj kňazi v civilnom oblečení. „Předpokládá se“ – pokračuje tajná správa – „že dojde ke kolektivnímu shromáždění sportovců katolíků z východoevropských zemí pod rouškou přátelského přijetí, ... toto setkání má za účel poznat mezi sportovci z komunistických zemí katolíky...“²⁸⁾ Všetky tieto a podobné akcie

22) Tamtiež, r. č. 10442/014. Informace týkající se programu vídeňského střediska kardinála Königa "Pro oriente" – překlad správy Ministerstva vnitra ve Varšavě, 1965.

23) Tamtiež. K situaci ve Vatikáně, 21. 4. 1965.

24) Tamtiež, r. č. 10442/012. Spojení církevních řádů v ČSR s Vatikánem, 7. 1. 1960.

25) Tamtiež. Některé poznámky k formě vatikánské špionáže v zemích východního bloku – 25. 10. 1959, s. 94 – 95.

26) Tamtiež. Fokolaríni, 14. 3. 1960.

27) Tamtiež, r. č. 10442/014. Prísne tajná správa od rozviedky MLR z roku 1965.

28) Tamtiež, r. č. 10442/012. Přípravy Vatikánu a některých západních rozvědek na OH v Římě, 22. 7. 1960.

mali byť koordinované medzi talianskou, americkou a vatikánskou tajnou službou, ktorú mal reprezentovať jezuita Fiorello Cavalli.²⁹⁾

II. Vatikánsky koncil

Ak takúto pozornosť vyvolávala športová udalosť, o čo viac ju museli vyvolať už len úvahy o zvolaní celocirkevného koncilu. Komunisti ho nevedeli vnímať inak, ako akciu zameranú primárne proti nim. Podľa dôverných informácií, získaných maďarskými tajnými službami, „*příprava k ekumenickému koncilu se provádí ve znamení vytvoření antikomunistické křesťanské jednoty*“.³⁰⁾ Sám pápež mal členov prípravných komisií vyzvať, aby to pri vypracovávaní programu mali na zreteli. Kardinál Otaviani mal upresniť, že „*přišla doba, kdy je situace zvlášť vhodná pro provedení silnějšího útoku proti komunismu*“. Základným prostriedkom malo byť zjednocovanie veriacich, a teda aj spolupráca katolíkov slobodného sveta a tých za železnou oponou. Z tohto hľadiska komunistov najviac zaujímalo, ako Vatikán vníma problematiku prípadného pozvania biskupov zo socialistických krajín. Na jednej tajnej porade kardinálov sa vraj viacerí vyjadrili, že príchod biskupov je viacnásobne riskantný: podľa kardinála Carla Maria Martinho sa možno niektorí biskupi pokúsia zostať na západe, podľa kardinála Agostina Beu ich komunistické vlády nepustia späť do materskej krajiny. Kardinál Spellman mal zasa navrhnúť, aby sa s týmito biskupmi na koncile jednoznačne počítalo, a dokonca aby mali rezervované miesta, ktoré by sa v prípade ich zamedzenej účasti zvlášť označili, čo by vyvolalo na celom svete „*hlboký psychologický účink*“.³¹⁾

Z Československa biskupov napokon na otvorenie koncilu pustili – okrem Róberta Pobožného z Rožňavy – a to po dlhom váhaní až tesne v predvečer celocirkevného zhromaždenia.³²⁾ „*Příjezd delegací ze zemí socialistického tábora do Říma - tvrdí jedna přísné tajná správa - „byl pro vatikánské vedení překvapením*“.³³⁾ Veď Vatikán, ktorý to považoval za vysoko nepravdepodobné, už určil ako zástupcu československých biskupov rektora Nepomucena biskupa Bontem-

piho. Keď sa títo biskupi na koncil predsa len dostavili, mala podľa agentúrnych zistení vzniknúť vo Vatikáne polemika okolo prístupu k tejto delegácii, pravdepodobne najmä k duchovným, ktorí biskupov sprevádzajú. S návrhmi na ich úplnú izoláciu nemal súhlasiť ani sám pápež, iste aj preto, lebo „*je tím dána naděje jednat v budoucnu o všech problémech církve v zemích za železnou oponou*“.³⁴⁾ Podľa tej istej tajnej správy však mal pápež jednať aj s talianskym premiérom Fanfanim, ktorý vraj prisľúbil neustálu kontrolu delegátov, ich postupnú izoláciu s tým, že delegáti iných krajín budú vyzvaní k zvýšenej opatrnosti voči delegátom zo socialistických krajín.

Biskupov z týchto krajín zas pozorne monitorovali komunistickí agenti. V informácii tretieho odboru III. správy Ministerstva vnútra sa napríklad upresňuje, že po príchode československej delegácie do Ríma biskupov a ich tajomníkov ubytovali oddelene od ich ďalších sprievodcov, ktorých potom mali „*vytážovat*“ príslušníci cirkevnej emigrácie, koordinovaní orientálnym ústavom Russicum. „*Na členy delegace se postupně najojovali emigranti k tomu účelu určení a to tak, že každý člen delegace byl vytěžován více jak třemi emigranty. O výsledcích byl informován Státní sekretariát. Nejvýznamnější je styk jednoho člena delegace s asistentem generála jezuitů Prešerenem, který byl skutečně v sídle generála řádu, kam byl konspirativně dopraven za spolupráce prověřovací skupiny pod vedením bývalého rektora Russica...*“³⁵⁾

K niekoľkým významným stretnutiam došlo aj s predstaviteľmi „*cirkevnej emigrácie*“. Jej predstavitelia sa vraj intenzívne zaujímali o situáciu v Československu, konkrétne o situáciu na bohosloveckých fakultách, v diecézach a v oblasti cirkevnej tlače.³⁶⁾ Za vedúcu osobnosť cirkevnej emigrácie bol označený Štefan Náhalka, ktorý „*získává informace o ČSSR pro vysílání Vatikánského rozhlasu, spolupracuje se Svobodnou Evropou, pro které získává další spolupracovníky - používá krycího jména Bystřík*“.³⁷⁾ Ďalšími predstaviteľmi cirkevnej emigrácie mali byť Pavol Hnilica ako „*odborník na otázky laického apoštolátu*“, Felix Litva, Michal Lacko, Štefan Porubčan a Jozef Tomko.³⁸⁾

29) *Tamtiež*.

30) *Tamtiež*, r. č. 10442/013. Politika Vatikánu v prípravě ekumenického koncilu, 29. 6. 1962.

31) *Tamtiež*.

32) HALKO, Jozef.: I comunisti slovacchi e il Concilio Vaticano II. In: *Annuario historiae conciliorum*. Paderborn 1999, č. 1.

33) *Tamtiež*, r. č. 10442/014. K súčasné politice Vatikánu po první části ekumenického koncilu, 19. 3. 1963.

34) *Tamtiež*.

35) *Tamtiež*, r. č. 10442/013. Správa 3. odboru III. Správy Ministerstva vnútra.

36) *Tamtiež*, r. č. 10442/014. K súčasné politice Vatikánu po první části ekumenického koncilu, 19. 3. 1963.

37) *Tamtiež*, r. č. 10442/013. Správa 3. odboru III. Správy Ministerstva vnútra.

38) *Tamtiež*.

Z predstaviteľov Vatikánu sa okrem samotného pápeža s delegáciou mal stretnúť aj štátny tajomník Cicognani, vedúci Sekretariátu pre jednotu kresťanov kardinál Bea, či člen I. sekcie Sekretariátu pre mimoriadne záležitosti Casarolli. „V prúběhu jednání“ – pokračuje tajná správa – „zaujali představitelé Vatikánu toto stanovisko: vyjádřili podporu myšlenke mírového soužití a mírové spolupráce mezi národy, projevíli snahu po uspořádání všech otázek církve v rámci našich zákonů, dali najevo zájem získat co nejvíce informací o situaci a poměrech církve po všech stránkách, projevíli snahu přesvědčit naše představitele, že úmysly Vatikánu jsou seriózní a že Vatikán nemíní podporovat nic, co by odporovalo československému státnímu zřízení.“³⁹⁾ Podľa komunistickej interpretácie však nešlo o nič iné, ako o snahu aktivizovať cirkev v socialistických krajinách, a to v rámci „antikomunistických plánov“.

Českí a slovenskí biskupi na koncile

Za jeden z prostriedkov na realizáciu týchto „antikomunistických plánov“ považovali komunisti ekumenické hnutie. V podrobnej analýze zdrojov, postupov a hlavných protagonistov ekumenizmu sa uvádza, že „prvoradým motivem k vytvoření jednoty církví je motiv antikomunismu. Cílem ekumenického hnutí je vytvořit frontu, která má chránit pozice církve a čelit ateismu a šíření komunismu vůbec“.⁴⁰⁾

Podobné hodnotenia samozrejme neobchádzali ani samotného pápeža Jána XXIII. Predsa len sa mu priznávajú „konkrétné činy podporující politiku mierového spoluzití“, pričom „zlepšení vztahů mezi Vatikánem a zeměmi socialistického tábora by mohlo přispět ke zlepšení postavení komunistických stran na Západě, zejména z hlediska jejich spojení s katolickými masami“.⁴¹⁾ Ale usporiadanie cirkevných pomerov a zlepšenie vzťahov s Československom bude aj bez zasahovania do vnútorných záležitostí v konečnom dôsledku aktivizovať cirkev, zvyšovať požiadavky Vatikánu, ktorý „počítá i s posilováním pozic církve po ilegální linii“.⁴²⁾

Detailná správa z druhej časti koncilu sa sústreďuje na pokus kapitulného vikára Eduarda Olivu infiltrovať sa na zasadania koncilu, dokonca do lavíc biskupov – koncilových otcov. Odmietnutá bola samozrejme nielen táto snaha, ale aj Olivov pokus zís-

kať status poradcu, proti ktorému sa postavil kardinál Felici. Napokon Oliva dostal dvojtýždňovú vstúpenku na jednu z galérií. Podľa informácií predsedu Československého výboru pre utečencov Plannera sa Oliva pri vymáhaní následného prijatia u pápeža nezastavil ani pred vyhrážkami. „Oliva ostře vyhrožoval ... zvlášt Tomáškoví, ... vyhrožování vyznělo jako vyhrožování československou bezpečností členům delegace po návratu do ČSSR. Biskupové naléhali na vyřešení otázky v zájmu své bezpečnosti po návratu do ČSSR. Nakonec celou záležitostí rozhodl až papež, na základě čehož byl Oliva přijat jako pátý člen delegace.“⁴³⁾ Oliva situáciu nezvládol a rozplakal sa tak, že „nebyl k utišení“, z čoho boli zmätení nielen samotní biskupi, ale aj členovia sprievodu, čakajúci v predsieni. Medzi nimi Elemir Filo (zo sprievodu biskupa Nécseya), Vatikánom považovaný za „krajně negativní kolaborantský typ“, alebo bratislavský kanonik Štefan Záreczky (sprevádzajúci biskupa Lazíka), označovaný za „druhého Plojhara“.⁴⁴⁾

Komunistický režim v Československu počítal do vysokých cirkevných funkcií práve s týmito a podobnými osobami, čo bolo pre Vatikán úplne neprijateľné. Jeho kritériá a diplomatické aktivity, zacielené na obsadenie biskupských stolcov v Československu, analyzuje dokument „Názor Vatikánu na výběr do funkcí biskupů“. „Podle mínění Vatikánu Svátá stolice se vážně zajímá o to, aby v socialistických zemích bylo skončeno s vleklým neobsazením biskupských funkcí.“⁴⁵⁾ Podľa toho istého dokumentu sa Vatikán snažil nájsť osobnosti „z politického hlediska neutrální“, aby to nebyli „fanatické antikomunisty“, ale zároveň aby „neměli sklony ke kapitulaci před vládou a aby vytrvale hájili svá práva.“⁴⁶⁾

Tieto postoje vyzrievali aj počas koncilu, najmä počas prerokovania povestnej 13. schémy dokumentu „O Cirkvi v dnešnom svete“, o ktorej – na podklade informácií poľskej rozviedky – podrobne referuje správa „O problémech 3. zasedání vatikánského koncilu“. Rozlišuje „primitivní antikomunismus“ od „osvietenejšieho, intelektuálneho“. „Hlavní exponenti druhého směru“ – pokračuje správa – „zdůrazňující nutnost boje s filosoficko-náboženským marxistickým ateismem se snažili o uskutečnění dialogu.“ Koncilový otec Bernard Alfrink sa mal dokonca vyjadriť, že „dialog může být mnohem prospěšnější než odsouzení“.⁴⁷⁾

39) Tamtiež.

40) Tamtiež, r. č. 10442/014. Ekumenické hnutie a jeho význam v boji proti komunizmu.

41) Tamtiež.

42) Tamtiež.

43) Tamtiež. Čs. delegace na druhé části ekumenického koncilu, 22. 10. 1963.

44) Tamtiež.

45) Tamtiež. Názor Vatikánu na výběr do funkcí biskupů.

46) Tamtiež.

47) Tamtiež. Informace o problémech 3. zasedání vatikánského koncilu – překlad informace Ministerstva vnitra PLR, 1965.

Naopak, za najprotikomunistickejších koncilových otcov boli označení čínsky biskup Paul Yu Pin, Maxim Hermaniuk z Kanady, Stimpf z Nemecka či Franjo Franic z Juhoslávie. Za výslovne primitívne a militantne naladené bolo označené vystúpenie talianskeho biskupa Barbieriho, ktorý mal ateizmus vyhlásiť za „najväčšiu hanbu našej doby“ a za „zločin“, pričom je horší ako diabol, lebo ten aspoň nepopieral existenciu Boha. „Bylo by skandální“ – mal povedať Barbieri – „kdyby koncil zanechal dojem, že se bojí odsoudit největší zločin naší epochy, ... vědecký a praktický ateismus je hroznější jak atomová bomba.“⁴⁸⁾ Takéto protikomunistické výpady mal kritizovať holandský primas Alfrink: odsudzovanie na základe skúsenosti nikam nevedie, cestou je dialóg, hoci sa dialóg s predstaviteľmi komunistických režimov ukazoval bezvýsledný. Pozornosť komunistov potom upútali názory madridského biskupa Guerra, ktorý mal marxizmus označiť za „celkovo humanistický“, pričom za pozitívnu črtu ateizmu označil jeho „realizmus“. Dialóg s marxizmom je mysliteľný len po spoznaní jeho svetonázorového systému.⁴⁹⁾

Nový pápež Pavol VI.

Komunistov samozrejme zaujímala aj línia nového pápeža Pavla VI., ktorého jedna prísne tajná správa hodnotila ako človeka svojrázneho, schopného diplomata prístupného kompromisom, z ktorého prejavov „Ize soudit, že zásadně bude pokračovat v politice zesnulého papeže.“⁵⁰⁾

Zdá sa však, že nástupom pápeža Montiniho sa vatikánska diplomacia stala predsa len o niečo

ofenzívnejšou a naliehavejšou. Podľa prísne tajnej „zvláštnej správy“ z konca júna 1964 považoval vatikánsky Štátny sekretariát za najdôležitejšiu prioritu zabezpečenie čím slobodnejšieho pôsobenia biskupov, konkrétne - možnosť voľne disponovať kňazmi bez štátneho súhlasu. A tiež, aby kontakt so štátom sprostredkoval jeden ústredný úrad a nie cirkevní tajomníci, a napokon - aby sa mohli vydávať obožníky a pastierske listy. Medzi ďalšie požiadavky malo patriť zriadenie viacerých seminárov bez štátnej kontroly, aj s vlastným teologickým časopisom, či povolenie rehoľných spoločenskostí.⁵¹⁾

„Najmladší“ dokument vo zväzku je datovaný 8. decembra 1965: analýza vatikánskej medzinárodnej politiky od maďarských súdruhov. Ide nielen o hodnotenie medzinárodnej politiky Vatikánu, ale opäť osoby pápeža Pavla VI.: ako rozhodného odporcu komunizmu. Mal napríklad žiadať amerického prezidenta Johnsona, aby na jednaniach hláv štátov nevynechal ani otázku zamedzenia prenikania komunizmu do Latinskej Ameriky. „Papež prohlásil“ - pokračuje správa neskôr - „že úplně podporuje západní státy, jelikož i nejmenší nerozhodnost Vatikánu by byla užitečná pro komunismus...“⁵²⁾

Nielen na základe posledného citátu, ale aj vyššie uvedenej analýzy možno konštatovať, že československej rozviedke sa podarilo preniknúť relatívne hlboko do vatikánskych štruktúr, pričom ale hodnovernosť spomenutých tajných správ - i mieru rozohratia spravodajských hier - bude možné posúdiť až po sprístupnení ďalších, podrobnejších dokumentačných materiálov.

RESUME

The Second Vatican Ecumenical Council and the Czechoslovak Intelligence Service

The article analyzes the reports that the secret services produced in monitoring of the intellectual atmosphere, temperament and trends in the Vatican at the time of the Second Vatican Ecumenical Council. The reports relate to the attitudes of the pope and his associates and State Secretariat employees, as well as representatives of the church exile and Czech or Slovak bishops who participated in the proceedings. Available sources suggest that the Czechoslovak communist regime viewed the Vatican as a center of anticommunist espionage, and understood many of its activities as an evaluation and attempt to influence the situation in the socialist countries. The Council itself was thought to be such an activity, while its ecumenical efforts were considered to be merely a means of unifying anticommunist powers. Disclosure of further documentation will enable the students to further research this general finding.

48) Tamtiež.

49) Tamtiež.

50) Tamtiež. Politika pápeže Pavla VI. vůči zemím socialistického tábora, 22. 8. 1963.

51) Tamtiež. Názory vatikánských kruhů na vztahové otázky Vatikán - ČSR, 26. 6. 1964.

52) Tamtiež. Informace o stanovisku Vatikánu k otázkám mezinárodní politiky a jeho diplomatické činnosti, 8. 12. 1965.

Židovská komunita pod kontrolou

Ján Hlavinka *Štátna bezpečnosť a židovské náboženské obce na východnom Slovensku v prvej dekáde „normalizácie“*

Mgr. Ján Hlavinka
(1979), absolvent FIF PU
Prešov, pracuje v ÚPN.

Židovská komunita na Slovensku sa v priebehu druhej svetovej vojny stala obeťou zločinu. Slovenskí Židia boli od roku 1939 z rozhodnutia štátnych orgánov systematicky zbavovaní občianskych práv i majetku a od roku 1942 deportovaní do nacistických táborov smrti. Židia, ktorí boli ponechaní na území Slovenska, prípadne tí, ktorým sa podarilo ukryť, boli po potlačení povstania v roku 1944 vystavení ďalšej vlne deportácií a teroru nemeckých okupantov a ich slovenských prisluhovačov.

Pred Viedenskou arbitrážou (2. november 1938) žilo na území Slovenska asi 140 tisíc Židov. Podľa odhadu J. R. Büchlera holokaust prežilo asi 30 000 ľudí.¹⁾ Po vojne sa mnohí z nich rozhodli odísť a zabudnúť.

Vo februári 1948 uchopili moc v Československu komunisti. Zrejme asi málokto z tých, ktorí prežili hrôzy holokaustu, tušil, že Židia budú opäť vystavení nebezpečenstvu. Pre mnohých boli červená hviezda, kosák a kladivo symbolmi, ktoré nosili ich osloboditelia z nacistického pekla.

Znárodnenie majetku a politické perzekúcie, ktoré po februári 1948 rozpútala nová totalitná moc, však mali priniesť iné poznanie. Po druhej svetovej vojne sa cez štáty tvoriaceho sa východného bloku prehnali vlny antisemitizmu. Popri prejavoch ľudového odporu a násilia voči tým Židom, ktorí sa vrátili z koncentračných a vyhladzovacích táborov do svojich pôvodných bydlísk, tu bol aj antisemitizmus politický. Vo forme boja proti „sionizmu“ sa uplatnil aj ako nástroj čistiek vo vedení komunistických strán, ktoré sa ujali moci.

V roku 1952 bol Rudolf Slánský, generálny tajomník Ústredného výboru Komunistickej strany Československa zatknutý a so skupinou ďalších osôb obvinený vlastnými sudruhmi z organizovania a riadenia „protištátného spikleneckého centra“. Počas zinscenovaného procesu so „Slánskym a spol.“ boli svedkovia podľa scenára nútení vypovedať aj to, že „zločinná činnosť Slánskeho a jeho spoločníkov spočívala v ich spolupráci so sionistickými organizáciami a ich zahraničnými exponentami.“²⁾ a že to, čo spájalo obvinených,

bol „spoločný židovský buržoázny pôvod“.³⁾ Dňa 27. novembra 1952 bol Slánský a desať ďalších obžalovaných v procese, ktorý mal podľa hlavného žalobcu Dr. Josefa Urválka ukázať na „nebezpečenstvo sionizmu v celej hĺbke“,⁴⁾ odsúdený na trest smrti.

V päťdesiatych rokoch minulého storočia už nebolo pochyb o tom, že Židia žijúci v satelitoch sovietskeho bloku patria medzi sledované skupiny obyvateľstva. Medzi tie skupiny, ktorých kontrolou bola v tej-ktorej krajine poverená tajná politická polícia vládnucej komunistickej strany, v prípade Československa známa ako Štátna bezpečnosť (ŠtB). Tá vytvorila z tzv. „štátobezpečnostnej problematiky sionizmu“ jednu zo svojich stálych oblastí záujmu.

Predmetom tejto štúdie nie sú však päťdesiate roky, ale obdobie rokov 1968 - 1980 z hľadiska činnosti ŠtB v problematike „sionizmus a židovský buržoázny nacionalizmus“ na mikroúrovni východného Slovenska. Domnievam sa, že takáto prezentácia činnosti ŠtB a jej konkrétnych dopadov na život bežného občana, v tomto prípade židovského pôvodu, je prínosnejšia pre pochopenie charakteru doby, na ktorú dnes mnohí nostalgicky spomínajú.

Židia na východnom Slovensku

Na území východného Slovenska žila až do roku 1942 veľmi početná židovská komunita. Židia sa tu najmä od konca 18. storočia usadzovali nielen v dovtedy nedostupných významných kráľovských mestách, akými boli Košice, Prešov alebo Bardejov, ale pokračovalo aj židovské osídlenie v mestečkách ako Michalovce, Humenné, Stropkov či Medzilaborce a na vidieku. Všetky vymenované mestečká, ležiace na východnom Slovensku, boli po niekoľko storočí baštami židovskej ortodoxie a židovské obyvateľstvo v nich ešte v roku 1942 tvorilo až jednu tretinu celkového počtu obyvateľov.⁵⁾ Spravidla tú tretinu, ktorá sa rozhodujúcou mierou podieľala na hospodárstve celých príľahlych oblastí.

1) BÜCHLER, Jehošua Robert: Znovuoživenie židovskej komunity na Slovensku po druhej svetovej vojne. In: *Acta Judaica Slovaca*, č. 4/1999, s. 66 - 67.

2) Proces s vedením protištátného spikleneckého centra v čele s Rudolfem Slánskym. Praha 1953, s. 137.

3) *Tamtiež*, s. 139.

4) *Tamtiež*, s. 503.

5) Židia na východnom Slovensku boli v mnohých ohľadoch odlišní od židovskej populácie žijúcej na západe Slovenska.. Základy východoslovenských komunit totiž položili v 18. storočí ortodoxní Židia z Halície, medzi ktorými sa vo veľkej miere ujali myšlienky chasidizmu. Pozri: JELÍNEK, Ješajahu Andrej: Židia na Slovensku v 19. a 20. storočí. In: *Acta Judaica Slovaca*, č. 5/1999-2000 a KÓNYA, Peter: *Dejiny Židov na východnom Slovensku v kontexte celoeurópskeho vývinu*. Prešov 1997.

Po druhej svetovej vojne sa na územie východného Slovenska vrátil len zlomok z pôvodného počtu židovských obyvateľov týchto miest. Pokusy o obnovu židovských náboženských obcí sa nie vždy podarili, a tak niektoré komunity aj napriek snahe nadobro zanikli. Podmienky, ktoré panovali v židovskej komunite na Slovensku po oslobodení, charakterizoval Ješajahu A. Jelínek takto: *„Holokaust stlmil zbožnosť mnohých, čo prežili, a mladší nemali náboženské vzdelanie. Kóšer predpisy bolo ťažko dodržiavať v podmienkach povojnového nedostatku a bez rituálnych rezníkov... rabíni čo prežili sa väčšinou vysťahovali... bol veľký nedostatok rituálnych predmetov, modlitebných kníh... hoci niektoré synagógy boli zreštaurované, často chýbalo desať mužov na vykonanie modlitieb (minjan) a preto sa najmä v menších obciach bohoslužby vykonávali len zriedka.“*⁶⁾

V roku 1946 bolo na celom Slovensku v rámci Zväzu židovských náboženských obcí registrovaných 24 000 osôb židovského vyznania v 135 lokalitách a činných bolo 127 židovských náboženských obcí.⁷⁾ Počet komunit ale výrazne klesol.

Peter Salner rozdelil činnosti, ktorými sa Ústredný zväz židovských náboženských obcí a obce samotné koncom 40. rokov 20. storočia na Slovensku zaoberali, na:

1. Religiózne aktivity – starostlivosť o rituálne kuchyne, zabezpečenie kôšerného mäsa a macesov, oslavy náboženských sviatkov.

2. Organizačnú činnosť – organizačné aktivity vzhľadom k nadriadeným orgánom a obciam, voľby funkcionárov, údržba cintorínov, sociálna starostlivosť.

3. Pamiatka obetí holokaustu – spomienkové haskary, snahy o vybudovanie dôstojných pamätníkov.⁸⁾

Postupne sa na Slovensku vytvorili štruktúry, v rámci ktorých Židia obnovovali svoj spoločenský život. Ale obnova narazila na ďalšiu politickú totalitu, tentokrát komunistickú.

Tak, ako všade inde, aj v obnovených židovských komunitách sa komunistická moc cez svoju predĺženú ruku, Štátnu bezpečnosť, snažila o kontrolu. V Košiciach, sídle najväčšej východoslovenskej židovskej náboženskej obce, bol napríklad od roku 1958 na 3. odbore Krajskej správy Ministerstva vnútra vedený pozorovací zväzok s krycím označením „RABÍN“. Sledovanou osobou, rozpracovávanou v tomto zväzku, bol rabin košickej židovskej náboženskej obce Šalamún Šteiner.

O tom, že jeho sledovanie bolo dôkladné, svedčí fakt, že zväzok pôvodne obsahoval 343 strán.⁹⁾

Správa ŠtB v Košiciach a problematika „sionizmus“ na počiatku „normalizácie“

Počiatok sledovaného obdobia „normalizácie“ je vymedzený príchodom armád piatich členských štátov Varšavskej zmluvy v noci z 20. na 21. augusta 1968. Ten pre Československo znamenal koniec pokusov o reformu totality a začiatok „dočasnej“ okupácie sovietskymi vojskami, ktorá napokon trvala vyše dve desaťročia. Pár mesiacov po invázii bolo Československo federalizované, ale bol to zároveň jediný výsledok snáh o reformu systému.

Aj Štátna bezpečnosť, ktorá mala byť po federalizácii podrobená komplikovanej rekonštrukcii, bola v konečnom dôsledku len kozmeticky upravená. Centralizované velenie nad jej zložkami ostalo v rukách federálneho ministerstva vnútra v Prahe, lebo tak to bolo v záujme Moskvy i „tvrdých“ komunistov, ktorí „ostali verní marxizmu-leninizmu“, a mali situáciu „normalizovať“.

Jednotlivé regióny Československej socialistickej republiky boli v kompetencii správ Štátnej bezpečnosti, pôsobiacich v rámci krajských správ Zboru národnej bezpečnosti. Východoslovenský kraj kontrolovala krajská Správa ZNB Správa ŠtB Košice a jej podriadené okresné oddelenia ŠtB.

Štátna bezpečnosť mala na počiatku obdobia „normalizácie“ vypracovaný formalizovaný systém „štátobezpečnostných problematik“, v rámci ktorého jednotlivé zložky ŠtB vnútorne usmerňovali svoju aktivitu a definovali objekty záujmu. Keďže Židia v Československu boli Štátnou bezpečnosťou sledovaní v rámci štátobezpečnostnej problematiky „sionizmus“, dalo by sa predpokladať, že ŠtB sledovala osoby, ktoré podporili vznik štátu Izrael – teda hlavnú myšlienku sionistického hnutia. Záujem ŠtB o Židov však bol oveľa širší.

Za východisko Správy Štátnej bezpečnosti Košice pre jej činnosť „po problematike sionizmus“ na počiatku obdobia „normalizácie“ na území Východoslovenského kraja možno považovať niekoľko viet v Správe o operatívnej a štátobezpečnostnej situácii vo Východoslovenskom kraji zo 6. augusta 1970, v ktorých sa uvádza: *„Vo východoslovenskom kraji žije okolo 4500 osôb židovského pôvodu. Väčšina z nich sa nachádza v Košiciach, Prešove a Michalovciach. Z tohoto počtu asi 70 % je vyššieho spoločenského po-*

6) JELÍNEK, Ješajahu Andrej: Črty k náboženskému životu židov na Slovensku. In: *Acta Judaica Slovaca*, č. 5/1999, s. 64 – 65.

7) BÜCHLER, Jehošua Robert: *Znovuoživenie*, s. 70 – 71.

8) SALNER, Peter: „Viditeľní“ a „neviditeľní“ Židia v slovenskej spoločnosti po roku 1945. In: *Acta Judaica Slovaca*, č. 4/1999, s. 126 – 127.

9) Archív ÚPN (A ÚPN), f. B10/II KS ZNB S ŠtB Košice (ďalej len fond B10/II), Poz. zväzok, arch. č. 7071.

stavenia na úseku školstva, kultúry, vedy, zdravotníctva a techniky. Ďalšia časť je zamestnaná v obchodných organizáciách a jednotlivci sú dôchodcami. V rokoch 1968 - 1969 mnohí opustili územie ČSSR a v súčasnej dobe žijú v kapitalistických štátoch. Najviac sa sústredili do Švajčiarska, USA a Kanady. Značná časť židov v našom kraji udržuje styky s utečencami alebo vysťahovalcami. Židia, vzhľadom na svoje spoločenské postavenie, majú najvhodnejšie podmienky k podávaniu informácií o vývoji v ČSSR sionistickým organizáciám, prípadne izraelskej rozviedke.“¹⁰⁾

Na prvý pohľad je zrejmé, že Štátna bezpečnosť považovala obyvateľstvo židovského pôvodu za homogénnu skupinu. Štátna bezpečnosť nerozlišovala medzi aktívnymi členmi židovských náboženských obcí a ľuďmi, ktorí sa k židovstvu nehlásili. Zároveň niet pochyb o tom, že z hľadiska ŠtB boli Židia kolektívne podozriví.

Akcia „MORIC“

Štátna bezpečnosť sa pri sledovaní aktivít občanov vlastného štátu snažila o čo najširší záber. Najväčšiu pozornosť venovala tým jednotlivcom alebo skupinám obyvateľstva, ktoré mali styk so zahraničím. Československo malo byť podľa predstáv komunistických pohlavárov nepriedušne uzavreté a styk s inými štátmi kontrolovaný. Každoročne však emigrovali stovky až tisíce ľudí, ktorí si pri rozhodnutí, či žiť v neslobodnej krajine s obmedzeniami alebo riskovať a začať od nuly v cudzom svete, vyberali to druhé.

Židia boli tiež primárne sledovaní v súvislosti s ich kontaktmi v zahraničí, bez ohľadu na to, či išlo o kontakt s príbuznými, priateľmi alebo medzinárodnými židovskými organizáciami. V prípade posledne menovaných stáli v centre záujmu ŠtB predovšetkým:

1. American Jewish Joint Distribution Committee (AJDC, známy viac ako JOINT),¹¹⁾
2. Hebrew International Aid society (HIAS),¹²⁾

3. Jewish Agency for Israel (SOCHNUT),¹³⁾
4. Agudat Israel.

Všetky uvedené organizácie vznikli v rôznych obdobiach s rôznymi cieľmi. Kým JOINT a HIAS poskytovali po celom svete materiálnu pomoc židovskému obyvateľstvu v núdzi, SOCHNUT vznikol s cieľom organizovať a realizovať cieľ sionistického hnutia – vytvorenie židovského národného štátu (sformoval prvú vládu Izraela de facto) a podporuje židovské prisťahovalctvo do tohto štátu. Agudat Israel materiálne podporuje ortodoxné náboženské obce v diaspore v mieste ich pôsobenia, bez akejkoľvek väzby na sionistické ideály.¹⁴⁾

Podľa ŠtB boli všetky tieto organizácie „sionistické“. V zachovaných dokumentoch ŠtB zo 70. rokov sa celé oficiálne názvy týchto organizácií neuvádzajú a skratky sú spravidla skomolené (HIAS namiesto HIAS; Aguda namiesto Agudat Israel). Z už citovanej Správy o operatívnej štátobezpečnostnej situácii z roku 1970 je zrejmé, že každý, kto prišiel do styku s ktoroukoľvek z uvedených organizácií, bol predmetom záujmu ŠtB v problematike „sionizmus“.

V roku 1970 sa ako hlavné zistenia získané v tejto problematike uvádzajú informácie týkajúce sa Mórica Friedmanna z Košíc, ktorý podľa ŠtB: „... bol viackrát v západných kapitalistických štátoch, kde bol v styku s tamojšími sionistickými organizáciami... čoskoro každoročne je v styku s predsedom židovskej svetovej organizácie AGUDA SCHWAIDOM, ktorý pôsobí v Londýne. ...udržiava styky s vedúcim pracovníkom židovskej organizácie SOCIETE CLAIMS dr. Heymom zo Ženevy... Bližšia činnosť tejto organizácie nie je nám známa“.

Pre úplnosť príslušníci ŠtB uviedli: „Friedmann taktiež v poslednom období často cestuje do Budapešti, kde prichádza do styku s tamojšími židmi“.¹⁵⁾

Pán Friedmann bol Štátnou bezpečnosťou na základe informácií získaných od tajného spolupracovníka s krycím menom „KRIVÁŇ“ rozpracovaný v akcii s krycím označením „MORIC“. V pláne práce Správy ŠtB na rok 1970 bolo príslušníkom

10) A ÚPN, fond KS ZNB S ŠtB Košice (ďalej len f. B10/II), inventárna jednotka (inv. j.) 1195.

11) JOINT vznikol v USA v roku 1914 ako reakcia na katastrofálne postavenie židovského obyvateľstva v Palestíne na počiatku 1. svetovej vojny, na pomoc ktorému poskytol finančné prostriedky. Po 1. svetovej vojne sa zaoberal podporou židovských komunít v Poľsku a Rusku a od roku 1921 cez svoje pobočky po celej Európe. Po druhej svetovej vojne Joint do roku 1947 pomohol približne 700 000 ľuďom, organizoval vysťahovanie a návrat do života pre státisíce bezprizorných Židov, ktorí prežili hrôzy a masové vraždenie. Dostupné na: http://www.jdc.org/who_history.html.

12) HIAS vznikol zač. 80. rokov 19. storočia v New Yorku, keď neveliká skupina židovských prisťahovalcov z Ruska začala poskytovať pomoc tisícom utečencov z ich pôvodnej domoviny, ktorou otriasali vlny pogromov. Po druhej svetovej vojne HIAS pomohol k presídleniu do USA 150 000 osobám. Počas nasledujúcich desaťročí sa vďaka HIAS podarilo presídliť do USA ďalším desiatkam tisícov Židov z celej Európy, vrátane Československa. Zdroj: http://www.hias.org/Who_We_Are/history.html.

13) Židovská agentúra – Sochnut - vznikla v roku 1929 a po II. svetovej vojne sformovala prvú vládu štátu Izrael de facto. Medzi jednu z významných akcií patrí nákup zbraní pre formujúcu sa izraelskú armádu od Československa. Československo Židovskej agentúre na pokyn Stalinovej diplomacie tajne predalo jednak stíhačky Spitfire a Messerschmit, ako aj ľahké zbrane ako guľomety, pušky a muníciu, ktoré do značnej miery pozostávali z nemeckej vojnové výroby na území Protektorátu Čechy a Morava. Všetky tieto zbrane boli použité pri obrane Izraela v prvej arabsko-izraelskej vojne v roku 1948. Pozri: RUCKEHR, Laurent: *Stalin, Izrael a Židé*. Praha 2001.

14) Mnohí ortodoxní Židia, predovšetkým z radov Chasidov, odmietajú existenciu štátu Izrael ako takú.

15) A ÚPN, f. B10/II, inv. j. 1195.

Správy ŠtB Košice uložené v tejto akcii „*pracovať s cieľom dokumentovania valutových machinácií a ich vývozu do zahraničia*“, ako aj „*zistiť a preverovať styky objektu do zahraničia a ustanoviť ich záujem a cieľ*“.¹⁶⁾

Cieľ sa operatívne ŠtB zjavne nepodarilo splniť a machinácie neexistovali, pretože jediná skutočnosť, ktorú v akcii „MORIC“ preverili, spočívala v konštatovaní, že „*objekt vedený v akcii MORIC prostredníctvom riadiča ČSAD-závod Prešov posielal rituálne predmety pre rabínov do Užhorodu a Mukačeva*“.¹⁷⁾ Keďže akcia evidentne nenaplnila očakávania, v jej hodnotení v roku 1970 sa aspoň ideologicky konštatuje: „*organizácia AGUDA má vzťahy nielen na ČSSR, ale prostredníctvom nich preniká i do ZSSR... Zasielaním týchto predmetov do ZSSR chce táto organizácia ukázať na to, že židia v kapitalistických štátoch chcú morálne podporiť židov v ZSSR*“.¹⁸⁾

Operatívnym orgánom ŠtB v Košiciach, pracujúcim na akcii „MORIC“, bolo v pláne práce na rok 1971 uložené „*udržiavať kanál spojenia MORICA do ZSSR pod našou kontrolou prostredníctvom riadiča ČSAD*“.¹⁹⁾

Vo vyhodnotení činnosti za rok 1971 operatívci 2. odboru Správy ŠtB Košice konštatovali, že po problematike „sionizmus“ je sieť tajných spolupracovníkov (nazývaná aj agentúrna sieť – pozn. autora), najsilnejšia zbraň Štátnej bezpečnosti, „*slabšia*“ a „*okrajová*“. Vďaka agentúrnej sieti boli získané informácie, že osoby židovského pôvodu udržiavali písomné styky so Židmi v zahraničí. Zdôvodnenie celoročnej činnosti Správy ŠtB Košice voči Židom na východnom Slovensku spočívalo v konštatovaní: „*sústavne sú zisťované poznatky, že sa zaoberajú obchodovaním – šmelnou a ukladaním finančných prostriedkov do zahraničných bánk*“.²⁰⁾

Prípacom „*vedúcim po tejto línii*“ (rozumej po línii „sionizmus“ – pozn. autora) v rámci Správy ŠtB Košice, teda na krajskej úrovni, bola stále akcia „MORIC“. Ani po roku sa nič nezmenilo. Stále rovnaké obvinenia z valutových obchodov a rovnaké zistenie, že Agudat Israel, posielala do ZSSR rituálne predmety prostredníctvom pravidelnej linky Prešov-Užhorod.²¹⁾ O podrobnostiach a absurdnosti celého prípadu, ako aj o tom, v čom záujme

bolo sledovanie židovskej komunity uskutočňované, vypovedá Informačná správa o sionistickej činnosti, ktorú tajníkovi Okresného výboru Komunistickej strany Slovenska v Prešove predložil náčelník Oddelenia ŠtB Prešov major Miklovič. Podľa tejto správy, ktorá sa mala týkať „niektorých problémov medzi občanmi židovského pôvodu“,²²⁾ mali byť „kanálom“ do Užhorodu predvažane „rituálne predmety, ako tzv. žetú, ktoré je z citrusových kvetov a používa sa k rituálnym modlitbám“.²³⁾

Z hlavného objektu záujmu ŠtB v akcii „MORIC“, Mórica Friedmanna, si košickí príslušníci ŠtB vytvorili hlavného nepriateľa v problematike „sionizmus“. Podľa vykonávacieho plánu Správy ŠtB Košice na rok 1972 mali byť Móricaovi Friedmannovi odňaté cestovné doklady a poznatky spojené s valutami mali byť „*dokumentované*“. To znamenalo, že ŠtB v skutočnosti nemala nič, čo by mohla proti Móricaovi Friedmannovi použiť. Svedčí o tom aj plán práce, ktorý o rok neskôr, teda koncom roku 1972, vypracovali operatívci 3. oddelenia, 2. odboru (referát Sionisti) Správy ŠtB v Košiciach.

Pán M. Friedmann bol už podľa tohto dokumentu rozpracovávaný v pozorovacom zväzku s krycím názvom „ŠKODNÝ“ a bol charakterizovaný ako „popredný funkcionár“ Židovskej náboženskej obce Košice. Podľa príslušníkov ŠtB mal dokonca ovplyvňovať celú činnosť v Židovskej náboženskej obci v Košiciach. V akcii „ŠKODNÝ“ mali byť v roku 1973 aktívne využití traja tajní spolupracovníci, riadení majorom. Podstranským s cieľom „*odhaliť a podľa možnosti dokumentovať tr. činnosť objektu*“.²⁴⁾ V akcii „ŠKODNÝ“ bol pre pracovníkov 3. oddelenia, 2. odboru Správy ŠtB Košice jasne definovaný cieľ:

„- *Organizovať naše opatrenia tak, aby FRIEDMANN za svoju činnosť bol zobratý k súdnejmu postihu. (Za činnosť, ktorá ešte nebola ani odhalená! – pozn. autora.)*

- *Znemožniť mu cesty do zahraničia a cestou agentúry vplývať naň, aby sa z ČSSR vystáhoval.*

- *Znemožniť mu činnosť v ŽNO.*“²⁵⁾

Štátna bezpečnosť sa teda rozhodla buď vykonštruovať čokoľvek, čo by M. Friedmanna do-

16) *Tamtiež*, inv. j. 1178.

17) *Tamtiež*, inv. j. 1195.

18) *Tamtiež*.

19) *Tamtiež*, inv. j. 1290.

20) *Tamtiež*.

21) *Tamtiež*, inv. j. 1306

22) *Tamtiež*, fond OS ZNB O ŠtB Prešov (ďalej len f. B10 7/II), inv. j. 69.

23) *Tamtiež*, inv. j. 69.

24) A ÚPN, f. B10/II, inv. j. 1306.

25) *Tamtiež*, inv. j. 1436.

viedlo do väzenia, alebo ho vyštváť z Československa. Medzi opatrenia, ktoré mali zabezpečiť zábery ŠtB bolo, pravdepodobne s cieľom vyvíjať psychický nátlak, naplánované: „objekta „ŠKOD-NÝ“ podľa vypracovaného plánu každý mesiac predvolávať na tunajšiu S-ŠtB a vyťažovať ho na svoju tr. činnosť v ŽNO, k svojim stykom vôbec, ako aj k iným prosionisticky zameraným osobám“.²⁶⁾

Plán práce na rok 1973 pre 3. oddelenie 2. odboru Správy ŠtB v Košiciach (referát Sionisti) dňa 14. januára, 1973 aj s vyššie citovanými cieľmi a opatreniami schválil náčelník 2. odboru S ŠtB major Legiň.²⁷⁾

Členovia Ústredného zväzu cionistického

Kým v roku 1972 boli predmetom záujmu Správy ŠtB Košice predovšetkým tie osoby židovského pôvodu, ktoré prišli do styku s cudzincami a medzinárodnými židovskými organizáciami, v roku 1973 mali byť podľa plánu „preverené“ aj osoby, ktoré boli v minulosti členmi sionistických organizácií.

Tu je potrebné vysvetliť, že v demokratických podmienkach prvej Československej republiky na Slovensku pôsobilo niekoľko organizácií, ktorých členovia podporovali a často aj realizovali myšlienku samostatného židovského národného štátu na území Palestíny. Bolo to dávno predtým, ako Európu zachvátilo nacistické šialenstvo a ako v roku 1948 vznikol štát Izrael. Jednou z najvýznamnejších sionistických organizácií bol Ústredný sväz cionistický (ÚSC), založený v roku 1929 a obnovený v roku 1946.²⁸⁾

V roku 1972 bolo na Správe ŠtB v Košiciach evidovaných niekoľko signálnych zväzkov na osoby, ktoré boli v minulosti členmi Ústredného sväzu cionistického. V prípade Františka Halpera, ktorý ŠtB zaujímal ako bývalý podpredseda ÚSC v Košiciach, rozhodli pracovníci ŠtB o zavedení kontroly korešpondencie a odpočúvania telefonických rozhovorov. Okrem využitia spravodajskej techniky bolo v prípade F. Halpera rozhodnuté aj „vytypovať vhodného TS (tajného spolupracovníka – pozn. autora) s možnosťou previesť AOK (agentúrne-operatívnu kombináciu – pozn. autora)“.²⁹⁾

U všetkých osôb, ktoré boli v minulosti členmi ÚSC, mali byť podľa plánov ŠtB preverené styky, činnosť, politické prejavy, záujmy a pohyb.³⁰⁾

Okrem bývalých členov ÚSC boli preverovaní aj ľudia, ktorí sa vysťahovali do Izraela, ale sa z rôznych dôvodov vrátili do Československa.

Agentúrna sieť

Z hodnotenia siete tajných spolupracovníkov (agentúrnej siete) urobeného v pláne 3. oddelenia 2. odboru na rok 1973 vieme, že Správa ŠtB v Košiciach využívala v problematike „sionizmus“ ku koncu roka 1972 piatich aktívnych tajných spolupracovníkov, pričom dvaja tajní spolupracovníci mali byť v roku 1973 priamo „úkolovaní“ na kontrolu činnosti funkcionárov ŽNO Košice.

Na rok 1973 sa plánovalo získavanie novej agentúry, pretože operatívci z referátu „Sionisti“ konštatovali jej nedostatok. Kvôli tomu, že ŠtB predpokladala získanie ďalších tajných spolupracovníkov, bolo naplánované získať v Košiciach pre referát Sionisti v roku 1973 aj jeden schôdzkový byt, aby sa zamedzilo dekonšpirácii.³¹⁾

V problematike „sionizmus“ sa príslušníci Správy ŠtB v Košiciach delili o svoje poznatky so sovietskym Výborom Štátnej bezpečnosti - KGB (v dokumentoch ŠtB nazývaní ako „sovietski priatelia“ - pozn. autora). Podľa vzájomnej dohody mali ŠtB a KGB v roku 1973 v problematike „sionizmus“ vytvoriť spoločný kanál z ČSSR a ZSSR na západ a opačne. V tejto súvislosti bol už skôr vytipovaný človek, ktorý mal byť získaný pre spoluprácu v 4. štvrtroku 1973.³²⁾

Koncom roku 1973 Správa ŠtB v Košiciach konštatovala: „Doterajšie výsledky práce po báze sionizmu vo Východoslovenskom kraji ukazujú, že táto má svoje pozície v býv. členoch sionistických organizácií. Židovský šovinizmus sa prejavil hlavne v izraelsko-arabskej vojne. V tomto období boli zaznamenané rozsiahle osobné i písomné styky s emigrantami a vysťahovanými osobami z kapitalistických štátov. Zistili sa i konkrétne poznatky o snahe hľadania spôsobov ako zasielať náboženské predmety a písomnosti do ZSSR, ktoré k nám sú dopravované z kapitalistických štátov... Niektorí Židia pri svojich cestách do Rumunska a Maďarska stretávajú sa s čs. z radov Židov žijúcich v zahraničí, okrem toho, niektorí Židia, žijúci v našom kraji dostávajú odškodné za pobyt v koncentračných táboroch počas II. svetovej vojny...“.³³⁾

26) *Tamtiež.*

27) *Tamtiež.*

28) NIR, Akiva: Sionistické hnutie po druhej svetovej vojne. In: *Acta Judaica Slovaca*, č. 4/1997, s. 80.

29) A ÚPN, f. B10/II, inv. j. 1436.

30) *Tamtiež.*

31) *Tamtiež.*

32) *Tamtiež.*

33) A ÚPN, f. B10/II, inv. j. 1460.

Nasleduje zoznam dvadsiatich štyroch osôb, ktoré podľa ŠtB tvorili „bázu“ sionistov na území Východoslovenského kraja, pričom na prvom mieste je už spomínaný Móric Friedmann označený za „hlavného ideológa židovskej politiky“ v kraji.³⁴⁾

V niektorých prípadoch išli príslušníci ŠtB zo Správy ŠtB Košice vo svojej snahe nájsť čokoľvek, čo by zdôvodňovalo ich činnosť v problematike „sionizmu“, do absurdných extrémov. Na rok 1974 si napríklad naplánovali sledovanie osoby židovského pôvodu, ktorá mala „udržiavať styky“ s dvoma ďalšími osobami židovského pôvodu a tie zase mali styky s „vívovými cudzincami“. Tajný spolupracovník „úkolovaný“ v problematike „sionizmu“ mal preveriť, či cez cudzincov nie sú podávané informácie o situácii v ČSSR.³⁵⁾ Pritom sa už tradične plánovalo sledovanie Mórica Friedmanna a v roku 1974 sa mal podľa príslušníkov ŠtB „doriešiť“ jeho postih v zamestnaní.

Do pozornosti ŠtB v Košiciach sa dostali osoby, ktoré v čase izraelsko-arabskej vojny prejavili sympatie k Izraelu. Na tie mala byť nasmerovaná agentúrna a dôvernícka sieť. Zároveň bol do jedného z bytov v Košiciach, v ktorom sa v čase izraelsko-arabskej vojny stretávali „osoby židovského vyznania“, namontovaný technický úkon s krycím označením TA-111 - dlhodobé priestorové odpočúvanie.³⁶⁾ Do tejto skupiny ľudí mal byť „podstatený“ tajný spolupracovník.³⁷⁾

S agentúrnou a dôverníckou sieťou nebolo v problematike „sionizmu“ vedenie ŠtB spokojné, preto bolo na rok 1974 naplánované získať 9 agentov a rozšíriť sieť dôverníkov o 20 osôb.³⁸⁾

Opäť sa potvrdzovalo, že príslušníci ŠtB si neuviedomovali nemožnosť odhaliť trestný čin tam, kde nebol spáchaný, a to ani za prispenia tajných spolupracovníkov. Zrejme preto, že neboli dosahované požadované výsledky, došlo v roku 1975 k prehodnoteniu celej činnosti v problematike „sionizmu“.

Na operatívnu poradu náčelníka Krajskej správy Zboru národnej bezpečnosti bola dňa 10. februára 1975 predložená „Správa o činnosti sionizmu a židovského šovinizmu vo Východoslovenskom kraji“. V úvode správy sa uvádza, že podľa zmapovania žije v kraji 2600 osôb židovského pôvodu, z toho prevažná časť žije v samotných Koši-

ciach a následne v Prešove, Michalovciach, Humennom a Spišskej Novej Vsi.³⁹⁾ Z počtu 4500 osôb v roku 1970 teda ŠtB ubrala 1900 osôb, opätovne ale označila všetkých Židov v regióne za „rozsiahlu základňu“ pre činnosť sionistických organizácií.

Objektom záujmu ŠtB mali podľa správy byť:

1. bývalí aktívni členovia a funkcionári ÚSC;
2. ŽNO v Košiciach, Michalovciach a Prešove;
3. vylúčení z KSS pre pravicovo-oportunistickú činnosť v rokoch 1968/1969 a antisocialistické sily z radov osôb židovského pôvodu;
4. osoby, ktoré udržiujú osobné, písomné styky so sionistickými organizáciami v nepriateľskom zahraničí ako i iné spravodajsky zaujímavé osoby, ktoré majú vzťahy s kapitalistickým zahraničím;
5. osoby, ktorých príbuzní po roku 1968/1969 emigrovali do nepriateľského zahraničia a z nepriateľstva voči socialistickému zriadeniu.⁴⁰⁾

V správe sa konštatuje, že „*problematika sionizmu a židovského šovinizmu patrí medzi najdôležitejšie štátobezpečnostné problematiky vnútorného spravodajstva na 2. odbore Správy ŠtB Košice*“, pretože „*takmer každá osoba židovského pôvodu v minulosti mala a v prevažnej väčšine má i teraz nejaké vzťahy s nepriateľským zahraničím buď priamo, alebo cez osoby z radov Židov žijúcich v iných socialistických štátoch hlavne MĽR.*“⁴¹⁾

Z výpočtu poznatkov a činnosti v problematike „sionizmu“, ktoré v správe nasledujú, je zrejmé, že ani v jednom prípade nedošlo zo strany ŠtB k skutočnému odhaleniu akejkoľvek trestnej činnosti sledovaných osôb, nie to ešte k dokumentovaniu činnosti v prospech cudzieho štátu.

Výsledkom operatívnej činnosti v problematike „sionizmu“ malo byť získanie prehľadu osôb židovského pôvodu žijúcich v kraji a ďalej poznatky o názoroch, postojoch, stykoch jednotlivých sionistov a židovských šovinistov so sionistickými organizáciami v kapitalistickom zahraničí a navzájom medzi sebou v Košiciach. Ako konštatovali predkladatelia správy na inom mieste „*v jednotlivých prípadoch výsledky sú i v tom, že blízki príbuzní sionistov žijúcich v emigrácii sú nepriateľsky zameraní proti socialistickému zriadeniu. Zároveň k týmto osobám bolo objasnené, že nemajú záujem vrátiť sa do ČSSR.*“⁴²⁾

34) *Tamtiež*.

35) *Tamtiež*, inv. j. 1465

36) Dlhodobé priestorové odpočúvanie mohlo byť podľa vtedy platných smerníc pre prácu kontrarozvedky montované na dobu až štyroch mesiacov. Prvých päť dní bolo tzv. „obsluhované“ nepretržite. Priestor, ktorý ním bol monitorovaný, sa nazýval „záujmový priestor“. Pozri: POVOLNÝ, Daniel: *Operatívni technici v rukou ŠtB*. Praha 2001, s. 11.

37) *Tamtiež*, s. 17.

38) A ÚPN, f. B10/II, inv. j. 1465.

39) *Tamtiež*, inv. j. 1661.

40) *Tamtiež*.

41) *Tamtiež*.

42) *Tamtiež*.

„ODŠKODNENIE“ preverovanej Správou vyšetrovania ŠtB Praha.

V tejto celoštátnej akcii, ktorá mala v utajení prebehnúť aj vo Východoslovenskom kraji, mali byť preverené „osoby žid. pôvodu, ktoré žiadajú finančné odškodnenie za trvalé následky pseudolekárskeho pokusu v nacistických koncentračných táboroch v priebehu II. svet. vojny.“⁴⁹⁾

Podľa rozkazu náčelníka 2. odboru malo byť šetrenie k jednotlivým osobám prevádzané vo forme „ustanovky“, v ktorej mala byť uvedená „stručná charakteristika, politická a občianska angažovanosť, povest' v bydlisku včete II. svet. vojny (s ručne dopísanou poznámkou „pokiaľ sa zistiť dá“ - pozn. autora) a postoje v roku 1968 včete príslušníkov rodiny.“⁵⁰⁾ Šetrenie malo byť v Košiciach uskutočnené voči 28 osobám.

Aj v tejto akcii sa prejavil výsostne politický charakter činnosti ŠtB. Štátna bezpečnosť sa zjavne nezaujímal o osudy preverovaných osôb počas II. svetovej vojny a zo všetkých charakteristík osôb z Východoslovenského kraja, ktoré vyprodukovala, len jediná obsahuje zmienku o mieste väznenia počas holokaustu. Obdobiu druhej svetovej vojny je vo všetkých prípadoch venovaná maximálne jedna veta o „rasovom prenasledovaní v dobe okupácie“, prípadne o „väznení v koncentračnom tábore“. Naproti tomu sa ŠtB obšírne a podrobne venuje členstvu v politickej strane či nepolitickej organizácii, charakteristike správania, súkromnému životu a majetkovým pomeroch preverovaných.

Výsledkom šetrenia boli krátke charakteristiky takéhoto typu: „V dobe okupácie bola rasove prenasledovaná. V rokoch 1968-69 v krízovom politickom období zachovala sa dobre. Po stránke charakterovej ide o veľmi serióznu a slušnú občianku... Povest' požíva dobrú. V r. 1968 bola na turistike v Rakúsku.“⁵¹⁾ Prípadne: „Menovaná v minulosti nebola organizovaná v žiadnej politickej strane a je aj t.č. bez politickej príslušnosti. Nie je organizovaná ani v masovo-spoločenských organizáciách. V bydlisku sa nezúčastňuje žiadnych podujatí. V roku 1968-1969 v krízovom období zachovala sa pasívne. Jej chovanie a vystupovanie je slušné. Je inteligentná a veľmi zbehlá žena, voči každému zdvorilá. Žije na patričnej úrovni a vidieť, že je finančne dobre situovaná. T.č. si kúpila nový televízor, za ktorý dala 6000,- Kčs. Svoj voľný čas trávi viac mimo svojej domácnosti - chodí do mesta. Tiež sa zdržuje cez deň aj večerami v Dome dôchodcov.“⁵²⁾

Charakteristiky boli napokon vypracované

k dvadsiatim osobám uvedeným v zozname. V čase previerky bolo osemnásť osôb v starobnom alebo invalidnom dôchodku. Zvláštnu pozornosť Štátna bezpečnosť venovala rodinným príslušníkom preverovaných, žijúcim v „nepriateľskom“ zahraničí a ich vzájomným kontaktom.

Keďže ŠtB bola predĺženou rukou komunistickej strany a plnila „stranícke a štátne úlohy“, je aj na základe celoštátnej akcie „ODŠKODNENIE“ zrejmé, aký postoj v období „normalizácie“ zaujímal komunistický režim k tým, ktorí prežili holokaust.

ŠtB a židovská mládež

Represívny charakter činnosti Štátnej bezpečnosti namierenej proti Židom sa prejavil aj v monitorovaní a ovplyvňovaní židovskej mládeže. Aj činnosť namierená proti židovskej mládeži dokazuje skutočnú povahu a ciele komunistického režimu a jeho tajnej polície ŠtB v problematike „sionizmu“ – sledovanie, ovplyvňovanie a potláčanie aktivít Židov bez ohľadu na sympatie k sionizmu. Príkladom postupu proti židovskej mládeži, a zároveň príkladom práce ŠtB môžu byť nasledujúce riadky.

Začiatkom roku 1975 Správa ŠtB v Košiciach v týždennej informácii nadriadeným zložkám hlásila: „Kontrolou činnosti členov ŽNO v Košiciach bolo potvrdené, že u vdovy GREGOROVEJ dochádza ku stretávaniu sa židovskej mládeže. Tak tomu bolo i v dňoch 31. 12. 1974 a 1. 1. 1975, kedy u tejto bolo prítomných asi 50 mladých ľudí. Sú prevádzané opatrenia k zisteniu skutočného cieľa stretávania sa mládeže.“⁵³⁾

V snahe zistiť viac o stretnutiach židovskej mládeže dala ŠtB úlohy svojim agentom pracujúcim na problematike „sionizmu“. V marci 1975 už ŠtB vďaka agentovi s krycím menom „APARÁT“ dodávala: „Dňa 22. 2. 1975 sa opäť stretla židovská mládež na byte u Š. GREGOROVEJ v Košiciach v počte asi 40 osôb. Podľa prameňa (agenta „APARÁT“ - pozn. autora) najaktívnejšou organizátorkou týchto stretnutí je istá RUBINOVÁ z Košíc. Účel tohto stretnutia ako aj mená účastníkov zatiaľ neboli ustálené.“⁵⁴⁾

V máji 1975 ďalší tajný spolupracovník s krycím menom „ALFRÉD“ Štátnu bezpečnosť informoval, že židovská mládež sa prestala stretávať u p. Gregorovej a namiesto toho sa má ešte v máji stretnúť v Krásnej nad Hornádom. Cieľom stretnutia má byť vzájomné spoznávanie.⁵⁵⁾

O tom, že sa stretnutie mládeže v máji 1975 uskutočnilo, sa príslušníci ŠtB dozvedeli od taj-

49) A ÚPN, f. B10/II, inv. j. 1612.

50) *Tamtiež*.

51) *Tamtiež*.

52) *Tamtiež*.

53) *Tamtiež*, inv. j. 1660, Týždenná informácia (TI), 1. - 9. 1. 1975.

54) *Tamtiež*, TI, 28. 2. - 6. 3. 1975.

55) *Tamtiež*, TI, 25. 4. - 7. 5. 1975.

ného spolupracovníka s krycím menom „ŠAŇO“. Ten príslušníkom ŠtB povedal, že tieto stretnutia mládeže sú podporované všetkými staršími osobami židovského pôvodu.⁵⁶⁾

Pozornosti ŠtB neuniklo ani to, že vtedajší predseda ŽNO v Košiciach a dávný objekt záujmu ŠtB pán M. Friedmann zabezpečil ročenky a čiapky, ktoré mienil zdarma rozdávať židovskej mládeži v synagóge v Košiciach pri príležitosti židovského Nového roka. Informáciu, ktorá pochádzala od agenta „APARÁT“, Správa ŠtB v Košiciach hlásila do Prahy s titulkom „Aktivizácia činnosti mládeže židovského vierovyznania“.⁵⁷⁾

Rovnako postupovala aj v prípade informácie od agenta „APARÁT“ o tom, že Móric Friedmann zorganizoval dňa 28. septembra 1975 stretnutie židovskej mládeže v rituálnej kuchyni ŽNO Košice, pričom agent „APARÁT“ poskytol informáciu aj o tom, kedy sa má uskutočniť ďalšie takéto stretnutie mladých.⁵⁸⁾

Činnosť židovskej mládeže v Košiciach bola pod stálou kontrolou ŠtB aj v roku 1976. Na rok 1977 bolo príslušníkom ŠtB nariadené „zabezpečiť, aby ŽNO nebola zneužívaná k sionistickej činnosti a nemala vplyv na formovanie židovskej mládeže v duchu sionizmu a židovského nacionalizmu. K úkolu v plnej miere využiť TS „ALFRÉD“, APARÁT“.⁵⁹⁾

Akcia „RADA“

Dňa 26. januára 1975 sa v Košiciach uskutočnili voľby 19-členného výboru Židovskej náboženskej obce, čo Správa ŠtB v Košiciach zaznamenala a zaviedla do svojej týždennej informácie pre vyššie zložky.⁶⁰⁾

Na prelome rokov 1975 a 1976 Štátna bezpečnosť, nepochybne na základe rozhodnutia stranického vedenia, v celoštátnom meradle realizovala pravdepodobne najzávažnejšiu protizidovskú akciu v období normalizácie. Akcia dostala krycí názov „RADA“, trvala niekoľko mesiacov a jej cieľom bolo rozložiť výbory Židovských náboženských obcí v celej republike.

V týždennej informácii Správy ŠtB Košice po línii 2. odboru (odbor boja proti vnútornému nepriateľovi – pozn. autora) z 22. januára 1976 sa uvádza: „Po zdokumentovaní operatívnych poznatkov boli prevedené rozkladné opatrenia v rámci celoštátnej akcie „RADA“ k predsedovi

ŽNO Košice M. FRIEDMANNOVI, ktorý sa v dôsledku týchto opatrení, ako aj na základe vzniklej situácie vo výbore ŽNO vzdal funkcie predsedu a do tejto funkcie zatiaľ určil A. GOROGA, člena výboru ŽNO“.⁶¹⁾

O niekoľko dní neskôr bola informácia doplnená: „nadväzujúc na týždennú informáciu zo dňa 22. 1. 1976 cestou TS „APARÁT“ a prameňa TA-133 (telefonické odpočúvanie a kontrola ďalekopisného spojenia – pozn. autora) bolo zistené, že v dôsledku prevádzania rozkladných opatrení a vzdania sa funkcie predsedu výboru ŽNO Košice M. FRIEDMANNOM, pri zostavovaní kandidátky nového výboru situácia je taká, že takmer polovica výboru a navrhovaných kandidátov nesúhlasí, aby i naďalej boli členmi výboru ŽNO alebo aby do tejto funkcie boli zvolení. Navonok nechcú mať nič spoločné s výborom ŽNO, aby z titulu týchto funkcií nemali problémy ich deti na školách a pod. V súvislosti s voľbou nového výboru ŽNO sa prevádzajú vytýčené opatrenia v akcii RADA“.⁶²⁾

Aj keď „rozkladné opatrenia“ nie sú špecifikované, je pravdepodobné, že išlo o tzv. „preventívno-výchovné“ pohovory s členmi výborov Židovských náboženských obcí, počas ktorých bolo zastrešovanie hlavným nástrojom Štátnej bezpečnosti. Kombinácia intríg a informácií získaných odpočúvaním telefónov a previerkou korešpondencie tvorila súčasť týchto rozkladných opatrení. Hrozba postihu členov rodiny musela byť taktiež veľmi účinnou zbraňou.

Akcia „RADA“ mala na činnosť ŽNO Košice nepochybne deštruktívny vplyv. Štátna bezpečnosť podrobne zaznamenávala všetky reakcie na zmeny v ŽNO v Košiciach, medzi inými aj tie, ktoré pochádzali z Ústredného zväzu židovských náboženských obcí v Bratislave. Pozornosti ŠtB neunikla ani snaha člena Ústredného zväzu ŽNO I. Grossa o to, aby sa M. Friedmann vrátil do funkcie predsedu výboru ŽNO v Košiciach.⁶³⁾ Návratu k pomerom pred odchodom Mórica Friedmanna z funkcie ŠtB aktívne bránila niekoľko mesiacov roku 1976.⁶⁴⁾

V správe o vyhodnotení výslednosti práce KS ZNB S ŠtB v Košiciach za rok 1976 zo 14. januára 1977 sa konštatuje: „na úseku sionizmu a židovského buržoázneho nacionalizmu v celoštátnej akcii RADA boli vykonané profylaktické opatrenia na rozloženie činnosti ŽNO Košice,

56) Tamtiež, TI, 4. - 10. 7. 1975.

57) Tamtiež.

58) Tamtiež, TI, 26. 9. - 2. 10. 1975.

59) Tamtiež, inv. j. 1683.

60) Tamtiež, inv. j. 1660, TI, 31. 1. - 6. 2. 1975.

61) Tamtiež, inv. j. 1678, TI, 16. 1. - 22. 1. 1976.

62) Tamtiež, inv. j. 1678, TI, 23. 1. - 29. 1. 1976.

63) Tamtiež, inv. j. 1678, TI, 30. 1. - 6. 2. 1976.

64) Tamtiež, inv. j. 1678, TI, 16. 4. - 22. 4. 1976.

ktorý v prevažnej miere tvorili býv. členovia ÚSC. Týmito opatreniami sa podarilo očistiť výbor ŽNO od sionistických živlov...“⁶⁵⁾ V rétorike sa červený antisemitizmus komunistov len málo odlišoval od toho modrého, ktorý na Slovensku vládol v rokoch 1938 - 1945.

Napriek tomu, čo ŠtB vykonala v akcii „RADA“, bolo podľa veliacich dôstojníkov v Košiciach v problematike čo zlepšovať. Na porade náčelníka Správy ŠtB v Košiciach, konanej dňa 20. januára 1977, sám náčelník Správy ŠtB Košice plk. Haščák v zhodnotení výsledkov S ŠtB za rok 1976 konštatoval: „Po problematike sionizmu podarilo sa nám v Košiciach rozložiť ŽNO, pritom však pracovné výsledky na tomto úseku nie sú na žiadúcej úrovni... Je žiadúce s touto otázkou sa seriózne rozobrať, najmä na 2. odbore S-ŠtB, ako aj na O-ŠtB Prešov, Michalovce, Poprad a ďalších, kde sa táto báza nachádza. Žiadam, aby v nasledujúcom období boli dôsledne a ofenzívnejšie plnené úlohy vytýčené pre rozpracovanie sionizmu, čo je zárukou, že operatívna práca sa značne zlepší.“⁶⁶⁾

Akcia „MICHAL“

V rokoch 1973 - 1975 prebiehala v Helsinkách Konferencia o bezpečnosti a spolupráci v Európe, ktorej záverečný akt, obsahujúci záväzok dodržiavať ľudské práva, podpísala v dňoch 30. júla - 1. augusta 1975 aj Československá socialistická republika. Podľa konštatovania Štátnej bezpečnosti v Košiciach sa pod vplyvom Helsinskej konferencie „aktivizovali aj osoby židovského pôvodu“, čo sa malo prejavovať stretávaním v súkromných bytoch aprehodnocovaním medzinárodnej situácie, ako aj zvýšeným záujmom o cesty do Izraela a ďalších štátov. Podľa príslušníkov ŠtB v Košiciach sa zvýšil aj počet „vízových cudzincov“ židovského pôvodu, ktorí prichádzali na východ Slovenska.⁶⁷⁾ V roku 1977 mala Krajská Správa ZNB Správa ŠtB Košice v problematike „sionizmus“ plniť predovšetkým tieto úlohy:

1. Kontrolovať konkrétne osoby spomedzi Židov s kontaktmi v ZSSR a na Západe s využitím tajných spolupracovníkov „APARÁT“, „ALFRÉD“, „DAGMAR“, „ČIERNY“ a „LEO“.

2. Kontrolovať konkrétne osoby židovského pôvodu, ktoré prichádzali do Východoslovenského kraja a turistov vo Vysokých Tatrách a Bardejovských kúpeľoch, s použitím tajných spolupracovníkov „ALFRÉD“, „APARÁT“, „LEO“ a dôverníka „FORINT“.

3. Prostredníctvom vyslania agentov „LEO“ a „ALFRÉD“ na krátkodobý pobyt do zahraničia kontaktovať emigrantov židovského pôvodu, ktorí sa vysťahovali po roku 1968 a zistiť, akú činnosť vykonávajú a či nepracujú proti ČSSR.

4. Vykonať komplexné agentúrno-operatívne opatrenia vrátane zavedenia dlhodobého priestorového odpočívania do bytu ľudí rozpracovateľných pod kryciami menami „MICHAL“ a „JURAJ“, ktoré mali podľa slov ŠtB „usmerňovať v prosionistickej činnosti“ viacero osôb.⁶⁸⁾

Z dokumentov ŠtB vyplýva, že v zväzku nepriateľskej osoby „JURAJ“ nebol rozpracovaný nikto iný ako Móric Friedmann, ktorého v akcii „RADA“ Štátna bezpečnosť donútila k odchodu z predsedníctva výboru ŽNO Košice a v akcii „MICHAL“ si zasa košickí príslušníci ŠtB vybrali ďalší objekt svojho záujmu - Emila Kolára, ku ktorému po roku sledovania zaznamenali: „V roku 1977 bolo agentúrou a operatívnymi technickými prostriedkami zistené a dokumentované, že objekt Emil Kolár, ktorý v minulosti bol považovaný za oddaného socializmu, je vedúcou osobnosťou medzi židmi prosionistického zamerania a v plnom rozsahu požíva u nich dôveru. Oboznamuje sionistické osoby s najnovšími udalosťami vo svete a dáva im pokyny, aby pri styku so Štátnou bezpečnosťou o sionistickej činnosti nič nehovorili.“⁶⁹⁾

V akcii „MICHAL“ mala ŠtB v roku 1978 „rozložiť styky objektu a zamedziť jeho nežiaduce činnosti“. Bolo naplánované „agentúrno-operatívnymi prostriedkami vnieť nedôveru medzi objektu a osobu s ktorými je v styku v ČSSR i v Budapešti a k tomu využiť osoby z jeho doterajších stykov“.⁷⁰⁾

V byte pána Kolára bolo zavedené dlhodobé priestorové odpočívanie s krycím označením TA-111. O tom, aké informácie Správa ŠtB Košice z odpočívania bytu Emila Kolára získavala a posielala centrále, svedčí týždenná informácia z 9. februára 1978, v ktorej sa uvádza: „Nadväzujúc na týždennú informáciu zo dňa 5. 1. 1978 prostredníctvom prameňa TA-111 (dlhodobé priestorové odpočívanie - pozn. autora) bolo zistené, že dňa 26. januára 1978 Emila Kolára, prosionisticky orientovaného, navštívil na byte M. Slezák so svojou manželkou, taktiež osoby židovského pôvodu. Pri tejto príležitosti obaja, ako Kolár, tak i Slezák, odsudzovali politiku KSČ, v ktorej sa podľa nich prejavuje antisemitizmus. V dôsledku toho nečítajú našu tlač a ne-

65) *Tamtiež*, inv. j. 1729.

66) *Tamtiež*, inv. j. 1729.

67) *Tamtiež*, inv. j. 1683.

68) *Tamtiež*, inv. j.1683.

69) *Tamtiež*, inv. j. 1737.

70) *Tamtiež*.

veria správam oznamovacích prostriedkov, radšej čítajú zahraničnú tlač a počúvajú vysielanie západných rozhlasových staníc. Kolár ZSSR považuje za najväčšiu imperialistickú veľmoc, ktorá v II. svetovej vojne najviac získala... Ku kontrole menovaných aj naďalej bude využívaná prameňa TA-111.⁷¹⁾

Dlhodobé priestorové odpočúvanie bolo v byte Emila Kolára zavedené niekoľko rokov. Vo februári roku 1980 kpt. Šomšák z 2. odboru Správy ŠtB Košice do spisu preverovanej osoby s krycím označením „MICHAL“ založil záznam z priestorového odpočúvania nasledovného znenia: „Prameň (dlhodobé priestorové odpočúvanie TA 111 – pozn. autora) zistil, že objekt MICHAL mimo iných osôb bol za posledné obdobie navštívený aj RODÁKOM... RODÁK mal zapožičanú knihu s názvom Vyznanie od Londona Artúra, ktorá je z obdobia Slánskeho procesu. Objekt knihu RODÁKovi zapožičal s tým, že je to zakázaná kniha, ktorá sa legálne objavila v roku 1968, potom však bola stiahnutá, preto ju nikomu ďalšiemu nemá dávať.“⁷²⁾ Dlhodobé rozpracovávanie Emila Kolára v spise preverovanej osoby nebolo v súlade so smernicami pre prácu kontrarozvedky, preto sa kpt. Šomšák snažil tento spis koncom roku 1980 preregistrovať na vyšší druh zväzku – osobný zväzok. Náčelník 2. odboru však toto preregistrovanie neschválil s odôvodnením, že v spise preverovanej osoby ide o „prestárlu osobu“.⁷³⁾ Odpočúvanie bytu Emila Kolára teda s vedomím náčelníka 2. oddelenia pplk. Pavlova pokračovalo aj naďalej v spise preverovanej osoby ešte aj v roku 1982.⁷⁴⁾

Z dochovaných dokumentov vyplýva, že akcia „MICHAL“ bola jednou z hlavných akcií KS ZNB S ŠtB Košice v problematike „sionizmus“ v rokoch 1977 – 1982 aj preto, že prostredníctvom odpočúvania bytu Emila Kolára Štátna bezpečnosť rozšírila okruh osôb, o ktorých získavala informácie. Neznamenalo to však, že by príslušníci ŠtB dali pokoj dávnejšie sledovaným a perzekvovaným ľuďom. V týždennej informácii Správy ŠtB Košice z 21. septembra 1978 nachádzame riadky, ktoré potvrdzujú, že odolávať tlaku ŠtB bolo naozaj ťažké aj pre tých, ktorí sa s ňou potýkali roky. V spomenutej týždennej informácii sa uvádza: „V rámci rozkladnej činnosti prosionisticky orientovaných osôb dňa 14. 9. 1978 bol uskutočnený pohovor s M. FRIEDMANNOM, býv. predsedom výboru ŽNO v Košiciach. Menovaný v priebehu po-

hovoru sa prejavil ako zarytý sionista, o čom svedčia nasledujúce okolnosti. FRIEDMANN prehlásil, že si uvedomuje oficiálnu politiku v ČSSR, ktorá je protižidovská, i keď je zakrývaná rôznymi formami. Počas tzv. slovenského štátu sa oficiálne povedalo ´ty žid´ a dnes sa to robí pod názvom ´sionista´, ale podstata zostáva tá istá. Váži si slovenský národ preto, že doposiaľ pod touto protižidovskou propagandou nedošlo k vraždeniu židov u nás ... Reakcia FRIEDMANN na vykonaný pohovor a ostatných prosionisticky orientovaných osôb bude zisťovaná prostredníctvom agentúry a za využitia prameňa TA – 111 v akcii „MICHAL“.“⁷⁵⁾

Akcia „JEHUDA“

V problematike „sionizmus“ sa Štátna bezpečnosť zaoberala aj sledovaním osôb židovského pôvodu, ktoré sa vysťahovali, prípadne emigrovali z Československa do Izraela či iného kapitalistického štátu a prichádzali navštevovať svojich blízkych príbuzných a známych žijúcich v socialistickom Československu. Akcia „JEHUDA“, ako nazvali košickí príslušníci ŠtB jeden z takých prípadov, je príkladom toho, ako sa voči týmto ľuďom a aj voči ich rodinám postupovalo.

Náčelník 2. odboru Správy ŠtB Košice mjr. Legiň získal 16. apríla 1972 počas schôdzky s tajným spolupracovníkom s krycím menom „KRIVÁŇ“ informáciu, že Spiegel, člen ŽNO v Košiciach, očakáva návštevu svojho syna, ktorý žije v Izraeli. Major Legiň videl význam tejto informácie v tom, že ŠtB mohla v predstihu „previesť opatrenia k zisťovaniu záujmu objektu VC“ („vízový cudziniec“ – pozn. autora). Na oddelenie pasovej kontroly bola daná blokácia,⁷⁶⁾ zariadené sledovanie a tajný spolupracovník ŠtB dostal úlohy k zisťovaniu záujmov človeka, ktorý mal prísť.

Dňa 27. apríla 1972 pricestoval do Košíc na návštevu rodičov Mikuláš Spiegel, občan Izraela, ktorý sa v roku 1948 legálne vysťahoval z Československa. Na druhý deň mjr. Legiň informoval 2. odbor Hlavnej správy ŠtB v Bratislave o tom, dokedy sa má Mikuláš Spiegel zdržať v Československu a že z Košíc odíde do 24 alebo 48 hodín. Podľa hlásenia mjr. Legiňa bol Mikuláš Spiegel od príchodu do Košíc kontrolovaný orgánmi 4. odboru S-ŠtB (odbor sledovania – pozn. autora) a ŠtB uskutočnila aj ďalšie agentúrne opatrenia. Major Legiň zároveň odporúčal kolegom v Bratislave,

71) Tamtiež, inv. j. 1743.

72) A ÚPN, f. KE-OP, spis PO MICHAL, arch. č. 10753.

73) Tamtiež.

74) Tamtiež.

75) A ÚPN, f. B 10/II, inv. j. 1743, T1, 15.9. – 21.9. 1978.

76) A ÚPN, f. KE-OP, signálny zväzok (SZ), inv. j. 9379.

kde sa mal Mikuláš Spiegel zdržať do 3. mája 1972, aby bol kontrolovaný orgánmi „sledovačky“ až do jeho odchodu z ČSSR.⁷⁷⁾

V tom čase už prebiehalo sledovanie „objekta JEHUDA“, ako pána M. Spiegelu nazvali „operatívci“ ŠtB. Podľa zachovanej fotografickej dokumentácie zo sledovania navštívil pán M. Spiegel spolu so svojim otcom ŽNO v Košiciach. Príslušníci ŠtB vtedy odfotografovali každého, kto vošiel do budovy ŽNO alebo z nej vyšiel, a zároveň každého člena ŽNO Košice, pohybujúceho sa v tom čase po ulici. Osoby, ktoré príslušníci ŠtB nevedeli na fotografiách identifikovať, preverovali dlhšiu dobu.

Keď Mikuláš Spiegel spolu so svojim otcom opustil budovu ŽNO a vybral sa na nákup, sledovali ich naďalej. Aj vtedy, keď sa stretli so svojim známym v košickej nemocnici.

V ten istý deň, teda 28. apríla 1972, sa s „objektom JEHUDA“ stretol tajný spolupracovník ŠtB s krycím menom „KRIVÁŇ“. Podľa záznamu, ktorý zo stretnutia s agentom „KRIVÁŇ“ napísal 3. mája 1972 mjr. Legiň, Mikuláš Spiegel sa s tajným spolupracovníkom ŠtB rozprával všeobecne o pomeroch v Izraeli a o svojom pobyte v Košiciach, pričom sa mal vyjadriť, že Košice sú veľmi vybudované a veľmi sa zmenili. Mikuláš Spiegel odišiel z Košíc podľa svojich plánov a ŠtB nič „závadné“ v dobe jeho návštevy nezistila. Napriek tomu bol na jeho osobu zavedený signálny zväzok.

V akcii „JEHUDA“ ŠtB odpočúvala aj telefonickú linku v byte rodičov Mikuláša Spiegelu, a to až do 20. júla 1972, teda dávno potom, ako on sám opustil Československo. Z telefonického rozhovoru, v ktorom matka Mikuláša Spiegelu svojej známej povedala, že jej syn sa do Košíc vráti v letných mesiacoch roku 1972 na dlhšiu návštevu, Štátna bezpečnosť vyvodila dôsledky. Bol vypracovaný „plán agentúrno-operatívneho rozpracovania na osobu“, pričom mali byť pripravené úkony TA 211 - úlohová previerka korešpondencie, TA 133 - telefonické odpočúvanie, a zároveň preverená možnosť zavedenia úkonu TA 111 - dlhodobé priestorové odpočúvanie v byte rodičov Mikuláša Spiegelu.⁷⁸⁾ Mikuláš Spiegel však do Košíc neprišiel ani v roku 1972 a ani v roku 1973. Zväzok vedený na jeho osobu bol založený do archívu s konštatovaním: „Doteraz zistené poznatky nedokumentujú sionistickú činnosť objektu a účel jeho stykov s osobami v ČSSR preverený nebol...“⁷⁹⁾

To, že účelom by mohla byť jednoducho návšteva rodičov a známych žijúcich na Slovensku, sa príslušníkom ŠtB nechcelo veriť.

Záver

Móric Friedmann, ktorého len v období mnou sledovaných desiatich rokov, Správa ŠtB Košice rozpracovávala v akcii „MORIC“, existenčne likvidovala a nútila k odchodu z Československa v akcii „ŠKODNÝ“, primäla k vzdaniu sa funkcie predsedu výboru ŽNO v akcii „RADA“, viedla v zmysle Rozkazu ministra vnútra č. 44/1970 ako „nepriateľskú osobu“ v zväzku „JURAJ“ a po celý čas šikanovala predvolaniami a vypočúvaním, je príkladom toho, čo československý komunistický režim v období normalizácie bol schopný vykonať s ktorýmkoľvek Židom, ktorý sa stal nepohodlným.

Kontakty so zahraničím, snaha o udržanie tradícií a oživenie komunity či podpora stretnutí mládeže boli rovnako ako organizovanie činnosti výboru ŽNO z pohľadu režimu neprijateľné. Sionizmus bol len zámienukou a adjektívum sionistický pojemom z kódovaného slovníka ideologických pejoratív rovnakej úrovne ako adjektívum buržoázy. Paradoxne boli za sionistov označovaní ľudia, ktorí sa z Československa nevysťahovali ani vtedy, keď ich k tomu režim cez svoju predĺženú ruku - ŠtB - nútil.

Príslušníci Štátnej bezpečnosti, na ktorých spočívala úloha zamedzovať sionistickú činnosť, si nekladli otázky o opodstatnenosti tohto označenia pri kontrole korešpondencie súrodencov žijúcich na Slovensku a v Izraeli a nezohľadňovali ani to, či osoba, ktorá bola podľa nich zarytým sionistom, mala v Izraeli rodinných príslušníkov alebo známych, s ktorými udržiavala bežné kontakty. Naopak, v činnosti Štátnej bezpečnosti sa aj v prípade postupu proti Židom naplno prejavovala charakteristika komunistickej politickej polície - použí-

Fotografia zo sledovania v rámci akcie JEHUDA, vyhotovená dňa 29. apríla 1972 o 9.35 hod. Krížikmi boli označení občania židovského pôvodu, ktorí práve odišli zo sídla Židovskej náboženskej obce v Košiciach. Zdroj: Archív ÚPN.

77) Tamtiež.

78) Tamtiež.

79) Tamtiež.

vane spravodajských metód a techniky proti občanom vlastného štátu s cieľom vyrobiť nepriateľa. V prípade štátobezpečnostnej problematiky „sionizmus a židovský buržoázny nacionalizmus“

je to o to zvrátenejšie, že terčom sa stali ľudia, ktorí na území rovnakého štátu boli v ohrození života, prežili útrapy nacistickej totality a stratili rodinných príslušníkov.

Príslušníci Štátnej bezpečnosti pracujúci na problematike „sionizmus a židovský buržoázny nacionalizmus“ v rámci pôsobnosti Krajskej správy ZNB Správy ŠtB Košice v roku 1975.

Zdroj: A ÚPN, B10/II, Inv.č.1574

Útvary Štátnej bezpečnosti	Operatívny orgán pracujúci na problematike
Správa ŠtB Košice, 2.odb., 2.odd.ref.	npor. Peťák, por. Šomšák, nstržm. Steranka
Oddelenie ŠtB Humenné	por. Ganišin
Oddelenie ŠtB Michalovce	ppor. Karas
Oddelenie ŠtB Poprad	neobsadené
Oddelenie ŠtB Prešov	kpt. Niemec
Oddelenie ŠtB Rožňava	ppor. Jušík
Oddelenie ŠtB Spišská Nová Ves	nstržm. Ontko
Oddelenie ŠtB Trebišov	ppor. Chomišák (od 17.7.1974)
Skupina ŠtB Bardejov	kpt. Gula
Skupina ŠtB Svidník	neobsadené
Skupina ŠtB Vranov n/ Topľou	ppor. Bachura

Tajní spolupracovníci Štátnej bezpečnosti KS ZNB S ŠtB Košice v problematike „sionizmus a židovský buržoázny nacionalizmus“.

Krycie meno	Meno a priezvisko	Reg.č. zväzku	Evidovaný ako TS od:
KRIVÁŇ	neznáme	neznáme	neznáme
APARÁT, ADOLF	Adolf Klein	1602	3.8.1956
ALFRÉD	neznáme	neznáme	neznáme
ŠAŇO	neznáme	neznáme	neznáme
DAGMAR	Vojtech Záhorský	8789	7.8.1972
ČIERNY	neznáme	neznáme	neznáme
LEO	Ladislav Gross	11528	2.9.1976

RESUME

Jewish Community Under Control

In 1948-1989, Jews living in Czechoslovakia, like certain other groups, were under pressure from the government and its repressive organs. The communist secret police - the State Security - was processing (from the Soviet expression "rozrobotka" - the treatment / processing of an enemy) the Jewish community within the so called "state security problem of Zionism" (sometimes defined as "Zionism and Jewish bourgeois nationalism"). The study looks into the methods and basic characteristics of the ŠtB's activities against "Zionism" in the 1970s in Eastern Slovakia. People active in Jewish religious communities were tracked by the State Security. Based on Communist Party orders, in 1975 - 76, Jewish communities were destroyed by the drastic measures used in the secret police action "RADA." As examples of the State security proceedings against individuals (action "MORIC", action "MICHAL", action "INDEMNIFICATION") show, the communist regime officially condemned anti-Semitism, but in reality, it was carrying out this philosophy, though in the guise of "fight against Zionism".

Analýza československého defektora o činnosti satelitních služeb

**Pavel Žáček
Patrik Košícký**

V souvislosti s úmrtím papeže Jana Pavla II. se připomínala řada událostí jeho života, včetně čtyřicet let nevyjasněného atentátu tureckého teroristy. Připomeňme si tuto událost publikováním svérázného dokumentu z pera Josefa Frolíka, defektora z československé komunistické rozvědky do Spojených států, který ho v prosinci 1982 zpracoval zjevně na základě žádosti pracovníků americké Ústřední zpravodajské služby (CIA).¹⁾

Zvolení kardinála polského původu Karola Wojtyły²⁾ 16. října 1978 nijak nenadchlo představitele komunistického bloku, v čele se sovětským stranickým vedením. Již v průběhu následujícího roku sekretariát Ústředního výboru Komunistické strany Sovětského svazu rozhodl o zahájení kampaně proti novému papeži,³⁾ jejíž bezpečnostní stránku pochopitelně převzal do svých rukou Výbor Státní bezpečnosti (KGB). I když stále ještě nejsou známy přesvědčivé důkazy, je pravděpodobné, že právě toto rozhodnutí nejvyššího sovětského kolektivního vedení vedlo až k tragickým událostem z května 1981.

V 17. hodin 17. minut dne 13. května 1981 na Svatopetrském náměstí ve Vatikánu vystřelil Mehmet Ali Agca z davu poutníků na necelých šest metrů vzdáleného papeže Jana Pavla II. Kulka z browningu tureckého teroristy ráže 9 mm pronikla břišní dutinou, roztržila tračník a tenké střevo a vyšla ven sakrálním žilovým systémem. Ošetřující lékaři posléze prohlásili, že projektil zákrakem minul o několik milimetrů centrální aortu.⁴⁾

Střelec byl na místě zadržen, předán policii a předveden před soudce. Agca měl prohlásit, že je nacionalistickým ateistou a nepřítelem katolické církve, stejně jako amerického a sovětského imperialismu.⁵⁾ Brzy se ukázalo, že byl hledán nejenom Interpolem, ale navíc nejvyššímu před-

staviteli katolické církve vyhrožoval těsně před návštěvou Turecka vraždou. V Římě se atentátník ubytoval v hotelu nedaleko Vatikánu, odkud prý vedl vícero telefonických rozhovorů se zahraničím. Policie u něj měla zajistit značnou sumu peněz. „*Jeho mnohé cesty po Evropě, osobné kontakty, ako aj množstvo peňažných prostriedkov, hoci bol bez práce, dokazujú, že tu išlo o cieľavedome organizovanú akciu.*“⁶⁾

První úkony italské policie, realizované v úzké spolupráci s tureckými a německými specialisty, brzy potvrdily, že atentátník nejednal sám a nešlo tedy o čin osamocené pomatence. Domácí i zahraniční média situaci obsáhle komentovala: „*Sú dôvody domnievať sa, že Mehmet Ali Agca je len viditeľným vykonávateľom úlohy, určenej neviditeľnými silami, ktoré ho vyhládali ako nástroj, viedli ho a ochraňovali,*“ napsal již 29. května 1981 *Paris Match*. Suzanne Labinová v širších souvislostech analyzovala levicový i pravicový mezinárodní terorismus. Poukázala v této souvislosti na výcvikové střediska teroristů v Sovětském svazu, Bulharsku, Československu, Německé demokratické republice, na Kubě a v Lybii. Jen sovětská Státní bezpečnost KGB mohla využívat všechny tyto teroristické kapacity. Autorka v závěru položila logickou otázku: „*A čo, ak tento terorista bol agentom KGB?*“

Na sovětské bezpečnostní složky poukázala deset dní předtím rozšiřovaná informace nejmenované západní tajné služby, která navíc jako iniciátora atentátu přímo označila hlavní zpravodajskou správu Generálního štábu sovětské armády. Právě GRU prý měla za spolupráce s KGB vytipovat předního pravicového teroristu jako vhodného útočníka. „*Už koncom roku 1979 GRU zorganizovala útek na smrť odsúdeného teroristu Ali Agcu z väzenia za pomoci niekoľkých*

1) Josef Frolík (1928 - 1989) nar. v Libušíně u Slaného vstoupil v roce 1947 do Komunistické strany Československa (KSČ), od roku 1949 pracoval v administraci Rudého práva, po absolvování základní vojenské služby byl na vlastní žádost přijat do ústřední účtárny ministerstva vnitra. V březnu 1955 nastoupil jako referent Státní bezpečnosti na ekonomickou kontrarozvědku (IV. správa MV), kde úspěšně působil až do října 1960, kdy se pod krycím jménem „Florian“ stal příslušníkem správy rozvědky (I. správa MV). Od dubna 1964 do března 1966 příslušníkem rezidentury Londýn, poté na úseku zahraniční kontrarozvědky (6. odbor). V roce 1968 řídil rezidentury Bejrút a Kábul, během Pražského jara se přiklonil k tzv. reformistům a než byl kádrově řešen, odejel v červnu 1969 na dovolenou do Bulharska, odkud unikl do Spojených států. Po vytěžení americkými zpravodajskými orgány (s nimiž podle některých tvrzení spolupracoval již v Československu) svědčil před podvýborem Sněmovny reprezentantů Kongresu, přežil údajně několik atentátů a pod přijatým jménem zřejmě v roce 1989 zemřel na Floridě. Srov. TOMEK, Prokop: Josef Frolík - muž na nepravém místě. In: *Securitas Imperii*, č. 8, 2001, s. 183 - 190.

2) Karol Wojtyła (1920 - 2005) nar. v polském mestečku Wadowice. Počas okupácie začal tajne študovať teológiu a 1. novembra 1946 bol vysvätený za kňaza. Po vysviacke pokračoval v štúdiu filozofie a teológie v Ríme. Pápež Pius XII. ho v lete roku 1958 vymenoval za pomocného krakovského biskupa. Za kardinála bol menovaný 26. júna 1967 a zvolený za pápeža 16. októbra 1978. Po štyroch a pol storočí sa stal prvým pápežom netalianskeho pôvodu.

3) SZULC, Ted: *Papež Jan Pavel II.* Praha 1995, s. 282.

4) *Tamtéž*, s. 272.

5) WALSCH, Michael: *Jan Pavel II.* Brno 1995, s. 97. Agca konkrétne prohlásil: „Vystřelil som na pápeža, aby som protestoval proti imperializmu Sovietskeho zväzu a Spojených štátov amerických a proti vyvražďovaniu národov v Afganistane a v El Salvadore, ktoré páchajú tieto veľmoci...“ LABO, Šebastián: *Zabijem pastiera (Atentát na pápeža)*. Bratislava 1990, s. 144.

6) LABO, Š.: *Zabijem pastiera*, s. 10 - 11.

tureckých důstojníků... Po úteku Mehmet Ali Agca v zahraničí strávil určitý čas vo výcvikovým stredisku neďaleko mesta Simferopol na Kryme, kde dostával ďalšie inštrukcie. Cvičil sa v streľbe na terč v pomalom pohybe...⁷⁾

Během tří týdnů, které Jan Pavel II. strávil v nemocnici, se vyrojilo množství spekulací o spiknutí proti papeži, mezi nimi pochopitelně i varianta „složitého spiknutí KGB, jehož cílem bylo zprovodit ze světa člověka, který mohl podnítit revoluci v Polsku, jež by se pak nemusela zastavit a vyvolala by pád komunismu i v ostatních státech východní Evropy...“ Někteří bezpečnostní odborníci považovali Agcovo spojení s bulharskou Státní bezpečností za prokázané. V centru pozornosti byl zejména odjezd velkého stěhovacího vozu chráněného diplomatickou imunitou z bulharského velvyslanectví v Římě pouhé dvě hodiny po atentátu. Většina komentátorů se shodovala na tom, že případné spiknutí s bulharským podílem by se určitě neobešlo bez schválení KGB, která by pak pravděpodobně byla i organizátorem. Tuto verzi přijal za svou i někdejší ministr zahraničí USA Henry Kissinger, který dokonce obvinil předsedu KGB Jurije Andropova, že by udělal cokoliv, jen aby zamrazil vlivu Jana Pavla II. na Polsko.⁸⁾

Podle T. Szulce byl Agca již od mládí spojen s „tureckou mafií“. Do komunistického Bulharska prý pašoval zbraně, drogy a cigarety a vydělával tak „velké peníze“. Kromě toho měl být rovněž v kontaktu s extrémně pravicovou teroristickou organizací „Šedí vlci“, militantním křídlem Národní akční strany. Dne 1. února 1979 se spolupodílel na vraždě liberálního redaktora Abdi Ipekciho z nejvýznamnějších istanbulských novin *Milliyet*. V polovině roku byl uvězněn, ale již 25. listopadu se Agcovi podařilo z vojenského vězení Kartal-Maltepe utéct, pravděpodobně za „pomoci zvenčů“. Hned druhého dne zaslal novinám dopis, v němž mj. uvedl důvod svého útěku: „Západní imperialisté se obávají, že Turecko a jeho bratrské islámské národy by na Blízkém východě mohly získat politickou, vojenskou a ekonomickou moc, a proto v této ožehavé době posílají do Turecka velitele křížové výpravy Jana Pavla II. v přestrojení za náboženského vůdce. Nebude-li tato návštěva zrušena, bezpochyby papeže - vůdce zabijou...“

Tři čtvrtě roku před atentátem křížoval Agca po západní Evropě. Kromě Říma navštívil Curych, Vídeň, Palma de Mallorcu a nakonec Milán, kde od agenta „Šedých vlků“ převzal zbraň. Tři dny před akcí se terorista vrátil do Říma. Ještě

před papežovou veřejnou audiencí odpoledne 13. května 1981 zjišťoval spolu se dvěma dalšími Turky a Bulhary, jak to vypadá na Svatopetrském náměstí. Po svém chycení se Agca k činu okamžitě přiznal. Nebylo divu, že byl po třídenním procesu 22. července 1981 odsouzen na doživotí.

V květnu 1982 Agca svým novým přiznáním oživil variantu širšího bulharsko-tureckého spiknutí, i když předtím trval na tom, že čin spáchal sám. Zmínil se dokonce i o plánech na zavraždění Lecha Wałęsy v průběhu jeho návštěvy Vatikánu počátkem roku 1981, kdy byl dvakrát přijat Janem Pavlem II. Polský odborový vůdce měl být zabit bombou umístěnou v autě u jeho hotelu. Plán byl prý odvolán s ohledem na rozsáhlé nasazení policistů.⁹⁾

O dva roky později v červnu 1984 italský státní prokurátor formálně obvinil tři bulharské občany a pět Turků ze spiknutí s cílem spáchat atentát na Jana Pavla II. Koncem března 1986 je římský soud všechny zprostil viny s tím, že neexistují dostatečné důkazy, aby byli uznáni vinnými. Případ však stále nebyl uzavřen, neboť soud je zároveň neprohlásil nevinnými.¹⁰⁾ Řada novinářů i dalších pozorovatelů tvrdě kritizovala italskou justici. Veřejnost stála před dvěma různými přístupy: křesťanskou láskou a odpuštěním a justiční spravedlností.¹¹⁾

Pro papeže byla zjevně ideologická motivace, ba dokonce pravá identita organizátorů atentátu druhořadá. Již při třetí audienci na Svatopetrském náměstí po svém uzdravení 21. října 1981 hovořil Svatý otec o odpouštění. Vrátil se k atentátu, k atentátníkovi i k motivu vraždy. V krátkém projevu k německým poutníkům prohlásil: „*Milí bratia a sestry... Naše myšlienky sa dnes ešte raz vracajú k tragickej udalosti z 13. mája. Už v deň atentátu a v nasledujúcu nedeľu pri modlitbe Anjel Pána som atentátníkovi v kresťanskej láske odpustil. Sám Kristus nás k tomu dôrazne napomínal a v hodine svojej smrti nám dal žiarivý príklad, keď sa na kríži modlil za tých, čo ho ukrižovali: 'Otče, odpusť im, lebo nevedia, čo činia' (Lk 23, 24). Od Kainovho krvavého činu je každá vražda bratovraždou, ktorej krv hlasite volá zo zeme k Bohu do nebies. Modlime sa za všetkých, ktorí si ešte aj dnes takto poškvŕňujú svoje ruky a svoje svedomie: 'Odpusť nám naše viny, ako aj my odpúšťame svojim vinnikom'.*“¹²⁾

Dne 27. prosince 1983 Jan Pavel v průběhu své návštěvy římské věznice Rebibbia mimo jiné dvacet minut hovořil s atentátníkem Ali Agcem. „*O čom sme spolu hovorili, zostane tajomstvom medzi nami dvoma. Hovoril som s ním*

7) *Tamtéž*, s. 142 - 143.

8) WALSCH, M.: *Jan Pavel II.*, s. 97.

9) SZULC, T.: *Jan Pavel II.*, s. 276 - 278.

10) *Tamtéž*, s. 282.

11) LABO, Š.: *Zabijem pastiera*, s. 257 - 258.

12) *Tamtéž*, s. 150, 152.

ako s bratom o tom, že som mu odpustil a že mu dôverujem.“¹³⁾ Další lekci z křesťanské lásky dal papež celému světu 20. února 1987, když v soukromé audienci přijal paní Agcovou a ubezpečil ji, že jejímu synovi odpustil.¹⁴⁾

K jednoznačnému závěru nedospělo nejenom soudní vyšetřování v Itálii, ale ani pátrání amerických zpravodajských služeb, které mohly využít specifických prostředků. Analytikové samotné Central Intelligence Agency byli ve svých závěrech zjevně rozpolceni. Nejprve se stavěli skepticky k možnosti, že by sovětské vedení chtělo tak zásadním způsobem narušit své vztahy s Vatikánem.¹⁵⁾ Podle odtajněných materiálů CIA si prý agentura až do listopadu 1982 neuvědomovala, že existuje nějaká „spojitost s Bulhary“. Teprve tehdy začal jejich činnost Agca otevřeně spojovat s pokusem o atentát na papeže (zde také hledíme důvod, proč se americká tajná služba krátce na to obrátila i na Josefa Frolíka se žádostí o vyjádření).

První hodnotnou studii o událostech ve Vatikánu v roce 1981 vypracovala CIA pod názvem „Přehled zaznamenaných zpráv“ až v květnu 1983. Tato analýza však spíše zpochybňovala „spoluvinu Bulharska“. Další studie nazvaná „Agcův pokus zabít papeže: Čin se sovětskou účastí“ byla prezentována v dubnu 1985 poté, co ředitel CIA William Casey vyjádřil své osobní přesvědčení, že Agca byl zabiják pracující pro Bulhary z rozkazu KGB. Ani tento dokument ale neobsahoval jasné důkazy, že Moskva stála v pozadí útoku na papeže.

Neúplné informace jsou bohužel známy o analýze National Security Agency (NSA), která prý během několika dní po atentátu zjistila, že se množství šifrovaných zpráv mezi bulharským velvyslanectvím (tj. rozvědnou rezidenturou) v Římě a sídlem bulharské Státní bezpečnosti v Sofii v březnu a dubnu 1981 radikálně zvýšilo. Po rozbití bulharských kódů NSA zjistila podezřelou formulu, které mohly mít souvislost s 13. květnem 1981. Činnost Bulharů sice během prvních čtr-

nácti dnů května opadla, nicméně po útoku na papeže se Sofie v jedné depeši ptala, zda „se tím dostal tajně ze země“. Na další informace, které ovšem mohou vnést zásadní světlo do celého případu, si však bohužel budeme muset ještě nějakou dobu počkat.¹⁶⁾

Pokud bychom měli závěrem položit základní otázku kriminalistiky *Cui bono*, odpověď se nabízí: v průběhu rekonvalescence Jana Pavla II. zemřel 28. května na rakovinu kardinál Wyszyński, druhá osobnost katolické církve v Polsku. Vnitropolitická krize ohrožující celý sovětský mocenský blok pak vyvrcholila 12. prosince 1981, kdy Wojciech Jaruzelski za pomoci armády paralyzoval Solidaritu i další opoziční hnutí a zajistil tak v Polsku komunismus pro další dekádu.¹⁷⁾

1982, 26. prosince. – Analýza možných souvislostí komunistických bezpečnostních složek s atentátem na Jana Pavla II.¹⁸⁾

Vazalský poměr československé tajné služby ke KGB

Současný bezprecedentní mezinárodní skandál, ve kterém turecký atentátník Ali Agca¹⁹⁾ je dáván do souvislosti s činností bulharské tajné služby²⁰⁾, [v jejímž žoldu se údajně pokusil o zavraždění papeže Jana Pavla II., jakož i další indicie inkrimující [kompromitující] bulharskou tajnou službu v souvislostech s únosem amerického generála Jamese Doziera²¹⁾, položil] na otázku dne samostatnost a vazalství satelitních zpravodajských služeb sovětského bloku.

Máme-li nezaujatě odpovědět na otázku, [zda KGB a její bývalý šéf, dnešní generální tajemník ÚV KSSS, Jurij Andropov²²⁾, věděl o plánech bulharské rozvědky, musíme zrekapitulovat historii vazalských vztahů satelitních služeb vůči službě sovětské, zvážit míru kontroly KGB nad těmito službami, proniknutí KGB do těchto služeb, jakož i míru exploatace [exploatace] těchto služeb pro velmocenské zájmy Sovětského svazu.

13) Samotný Agca v jednom z mnoha rozhovorů prohlásil „papež ví všechno“. V listopadu 1992 seznámil papežský nuncius v Sofii arcibiskup Mario Rizzi novináře se svým názorem, že Svatý otec „určitě zná celou pravdu, i když věřím, že nemá zájem vnést světlo do této události. Jan Pavel II. je přesvědčen, že jeho život byl zachráněn zázrakem...“ SZULC, T.: *Jan Pavel II.*, s. 283.

14) *Tamtéž*, s. 254.

15) *Tamtéž*, s. 280 - 281.

16) *Tamtéž*, s. 279 - 280.

17) Srov. WALSCH, M.: *Jan Pavel II.*, s. 97.

18) Josef Frolík třináctistránkový elaborát podepsal jako „Joe“; kopii písemnosti předal Jan Beneš do knihovny Libri Prohibiti v Praze.

19) Mehmet Ali Agca si v Taliánsku odpykal len 19 rokov trestu, v polovici júna roku 2000 ho omilostili a vydali do Turecka, kde sa pred súdom zodpovedal za dávne obvinenia z ozbrojenej lúpeže. Vo väzení si momentálne odpykáva desaťročný trest za vraždu novinára.

20) Durzhavna Sigurnost (DS) – bulharská tajná služba vznikla po roku 1949 pod priamym vplyvom KGB, ktorá školila a neskôr často využívala agentov DS.

21) Generál James L. Dozier, najvyšší dôstojník americkej armády pri NATO - veliteľstvo Južná Európa vo Verone. Dňa 17. decembra 1981 bol členmi teroristickej skupiny Červená brigáda unesený zo svojho bytu. Únoscami bol prevezený v lodnom kufrí z Verony do Padovy, kde v stane umiestnenom v byte strávil 42 dní. Oslobodený bol taliánskou NOCS (Operatívna skupina ústrednej bezpečnosti), pri zásahu ktorej nepadol jediný výstrel. Pozri: <http://students.engr.scu.edu/~jabraham/specwar/specops/italy/nocs/page4.html>

22) Jurij Vladimirovič Andropov (1915 – 1984) od roku 1954 veľvyslanec Sovietskeho zväzu v Maďarsku. V rokoch 1967 až 1982 šéf KGB (Výbor štátnej bezpečnosti). Po smrti Leonida I. Brežneva v zime 1982 sa stáva generálnym tajomníkom Ústredného výboru Komunistickej strany Sovietskeho zväzu a prvým mužom krajiny.

Moje znalost je omezena pouze na rozvědku satelitního Československa. Protože však neexistuje podstatný rozdíl v nadřazenosti KGB nad jednotlivými satelitními službami, je možné vyvodit ze závěrů učiněných u československé služby, závěry [také] pro službu bulharskou.

Kontrola a podřízenost československé služby je všetranná a dokonce v mnohých bodech i několikanásobně se překrývající. Systém zavedené kontroly nedává československé službě ani tu nejmenší příležitost, aby podnikla sebemenší samostatnou akci a možnost úniku kontroly [před kontrolou] takovéto akce je neexistující [neexistuje].

Pokud se vrátíme do doby krátce po únoru 1948[,] najdeme v činnosti československé rozvědky některé operace, které by snad bylo možné nazvat samostatnými. Bylo tomu tak proto, že mnohonásobně překrývající se kontrola, uplatňovaná sovětskou službou v pozdějších letech, ještě neexistovala. Československá služba byla dosud složena z lidí s různorodou politickou ideologií a rozvědku neměla dosud ve svých řadách oficielní sovětské poradce. Uvnitř služby bylo několik desítek sovětských agentů českého nebo slovenského původu, ale ti, ve vztahu k sovětské rozvědce, byli opravdu považováni za agenty se vši mírou nezbytné konspirace při jejich řízení a obsluze.²³⁾ Uvnitř služby neseděli legálně vyslaní důstojníci sovětské rozvědky, kteří pod krytím „rad“ mohli obsluhovat svoji agenturu²⁴⁾ tak, jako jejich následníci o několik let později. Na ÚV KSČ byl vedením kontroly přes celou bezpečnost, tedy i rozvědku, pověřen dosud žijící generální tajemník Rudolf Slánský.²⁵⁾ Protože v oné době bylo nejdůležitější otázkou režimu v Praze[,] a nakonec i v Moskvě[,] přežití režimu, odrazení pokusů o jeho zvrát, zamezení rozvratu hospodářství a neutralizace činnosti služeb Západu na území Československa, věnovala se největší pozornost kontrarozvědce a Správě vyšetřování StB.²⁶⁾ Nejdůležitějším úkolem sovětské služby v Československu bylo likvidování skutečných a domnělých nepřátel komunistického režimu.

Doprovodné jevy tohoto úsilí, jako byly absurdní vyšetřovací metody, mučení a bití zatčených, hromadná zatýkání a monstrprocesy, nebyly jen součástí stalinismu, jak se nám někteří komunističtí reformátoři snaží tvrdit, ale názorná ukázka dialektického uplatnění leninského názoru na revoluční teror. Nic se ostatně tak příliš ne-

změnilo ani v současné době, kdy stalinismus byl formálně odsouzen, jak ukazují příklady z „lido- vého“ Afganistánu, Etiopie, Jemenu, Vietnamu a Kambodže. Jen snad to, že v satelitních zemích Evropy se režim přijatelně zkonsolidoval, kdežto v nových „socialistických zemích“ dosud bojuje o přežití. Tito inkvizitoři moderní doby, včetně onoho „amerikofila a skrytého liberála“ Andropova, jak se ho někteří pomatenci na Západě snaží charakterizovat a nestydí se při tom o sobě tvrdit, že jsou experty na Kreml a jeho politiku, nic nového nevymysleli než teror, zabíjení, lágry, snad jen ty toxiny a pohřbívání za živa. To ani dnes tolik odsuzování stalinisté neměli ve svém arzenálu „revoluční moci“.

V Praze oné doby byla usazena neoficielní skupina sovětských poradců, o které sice StB [Státní bezpečnost] věděla, ale vedení ÚV KSČ jako celek ne. Jen jedinci. Tato skupina neměla důvěru totiž k nikomu, dokonce ani ne ke svým starým agentům Gottwaldovi, Slánskému, Zápotockému a dalším. [...] ²⁷⁾ Po legalizaci, i když stále prioritou práce byla upřena na kontrarozvědku, poradci se začali věnovat rekonstituování, organizačně i funkčně podobné československé rozvědce, která se postupem doby stala zmenšenou maketou KGB. Do akademie KGB v Moskvě odjeli první důstojníci rozvědky²⁸⁾, kteří se měli stát, a také se stali, páteří nové agenturně-kontrolní sítě KGB, která nejen typovala pro KGB nové kádry, ale také plně informovala KGB o činnosti rozvědky v zahraničí, začala plnit úkoly sovětského mocenského zájmu, předávala KGB produkci rozvědky a mnohdy i důležitější agenturu.

Když řady absolventů akademie KGB zhoustly, začalo se s plánováním a koordinací činnosti obou služeb. Nejdříve šlo o jednoroční, později o pětileté plány práce.

Plány byly rozpracovány až na jednotlivé důstojníky rozvědky, zesumarizovány podle jednotlivých zemí[,] cílování, politicko-vojenských a hospodářských seskupení. Výslednicí byl celkový plán služby. Plán byl připravován jak na centrále, tak na rezidenturách. Již při jeho sestavování byl do podrobnosti prodiskutován s poradci. Jeho návrhy i konečné znění bylo v kopiích předáno poradcům, poté zaslán do Moskvy ke konečné úpravě a posléze náčelník služby a několik dalších vyšších funkcionářů rozvědky odletělo, doprovázeno příslušnými poradci[,] do Moskvy, kde

23) J. Frolík zjevně naddimenzoval počet „agentů“ KGB v aparátu čs. rozvědky.

24) Agentura - agenturní síť.

25) Pochopitelně je míněna doba před Slánského zatčením a popravou v rámci procesu s protistranickým nepřátelským centrem.

26) Správa vyšetřování byla nejprve sektorem VI, posléze správou vyšetřování ministerstva vnitra a teprve poté správou vyšetřování StB.

27) Zde jsou vynechány dvě věty, které až příliš zjednodušovaly personální problémy stranické nomenklatury ve vztahu k Sovětskému svazu. Blíže viz publikace Karla Kaplana.

28) Srov. ŽÁČEK, Pavel: *Menší sestra. Vznik a vývoj První správy ministerstva vnitra, 1953-1959. Edice dokumentů*. Brno 2004, s. 221 - 263.

byla prodiskutována konečná verze plánu. Diskuse v Moskvě probíhaly mezi koncem června a srpna. V září plán vstupoval v platnost. Závěr diskusí se vždy konal u předsedy KGB, který údajně (znám pouze z vyprávění) shrnul hlavní úkoly „boje za mír a socialismus“ [,] jak se činnost rozvědek komunistického bloku oficiálně nazývá. Dal prý však vždy najevo, že jsou mu známy i detailní úkoly plánu tím, že vždy vyhmátl nějakou operaci, o které prohlásil, že se mu líbí, protože pomůže „společnému boji“ a ptal se na podrobnosti.

Již v padesátých letech bylo rezidentům čsl. rozvědky doporučeno, aby pravidelně „dobrovolně“ konzultovali s rezidentem KGB činnost rezidentury. Po roce 1960 se staly tyto konzultace povinností. Docházelo k nim týdně, nebo dvakrát za měsíc a bylo ponecháno na rezidentech samých[,] jak často se konzultace budou konat. V případě provalu, nebo nebezpečí defekce se konzultace konaly dle potřeby.²⁹⁾ Kromě tohoto způsobu kontroly, rezidentura KGB kontrolovala činnost rezidentury StB prostřednictvím své agentury z řad absolventů KGB akademie. Byl zde však i značný rezervoár agentů tajných, ke kterým se KGB oficiálně nehlásila a obsluhovala je jako každého jiného agenta v poli. O mnohých se vědělo, o těch, kteří byli neznámi, se masa řadových pracovníků rozvědky dozvěděla v okupační a pookupační době 1968 – 69, kdy prioritou KGB[,] zachránit Československo pro sovětský blok, převalila nutnost utajení a provalu agentury.

Vazalství československé služby bylo nejlépe vyjádřeno tím, že každá šifra, přicházející ze zahraničí do Prahy, byla po dešifraci zhotovena ve čtyřech výtiscích. Výtisk č. 1 dostal náčelník služby³⁰⁾, č. 2 hlavní poradce KGB na rozvědce, č. 3 náčelník příslušného odboru, č. 4 studijní a analyzační [analytický] odbor.

Od září 1968 se pořadí dešifrovaných informací změnilo v tom směru, že výtisk č. 1. dostal hlavní poradce KGB a teprve č. 2 náčelník služby.

Shrneme-li to, co již bylo řečeno, kontrola československé služby probíhala v době mého působení na centrále čsl. rozvědky³¹⁾, tedy v době poměrně liberálnější než je dnes, takto:

1) Prostřednictvím tak zvaných poradců KGB. Hlavní poradce byl obvykle v hodnosti dvou

nebo tří hvězdičkového generála. Jeho kancelář vždy sousedila s kanceláří ministra. Na centrále rozvědky byl tak zvaný hlavní poradce pro rozvědku, který obvykle měl jednoho zástupce a podřízené důstojníky na odborech a správách [po linii odborů a správ].³²⁾

2) Prostřednictvím absolventů akademie KGB v Moskvě. V roce 1969 již většina plánovaných míst byla obsazena těmito lidmi. Podle perspektivního plánu do roku 1972 měli být všichni náčelníci na StB, tedy i na kontrarozvědce, od šéfa služby dolů až po zástupce náčelníka oddělení, absolventy akademie KGB. Kromě toho měla rozvědka vyškolit v této akademii tak zvanou kádrovou rezervu z rad starších referentů – specialistů, kteří měli pak [prů]běžně nahrazovat přirozený úbytek mezi náčelnickým rankem. Snahou tohoto opatření bylo, aby případné úmrtí, propuštění, potrestání sovětského kádru neohrozilo kontrolní funkci poradců KGB.

3) Prostřednictvím tajné agentury KGB z řad důstojníků rozvědky, kteří neprošli akademií KGB v Moskvě. Šlo většinou o lidi, kteří měli kádrový „škraloup“ a přesto mohli sloužit na rozvědce bez potíží. (Spolupráce s nacisty v době války, špatný kádrový původ, zahlazené rozkrádání fondu rozvědky, vážné morální poklesky, atd.).

4) Prostřednictvím kontroly operací rozvědky. Každá operace rozvědky[,] i když již dříve schválená v plánu rozvědky, musela se před její realizací prodiskutovat s poradcem, který také obdržel kopii plánu provedení operace. Návrh obvyčejně prodiskutoval příslušný náčelník odboru nebo oddělení, zřídka řídicí orgán samotný. Jen oblíbenci [...] diskutovali o akci přímo. Operace, která vznikla náhodou a nebyla plánována, musela být, jako pravidlo projednávána poradcem, včetně všech detailů a eventualit. Pouze v případě tísne bylo možno věc na místě projednat s rezidentem KGB, anebo rezident KGB mohl kontaktovat československého partnera, anebo přímo řídicího orgána.³³⁾ (Viz můj případ s Ernie Robertsem³⁴⁾, agentem KGB, kterého jsem chtěl verbovat).

5) Prostřednictvím oddělení obrana a bezpečnost ÚV KSČ, také známým jako 8. oddělení ÚV KSČ, oddělení státní administrace atd.³⁵⁾ Ce-

29) Provalou se ve státobezpečnostní terminologii rozuměla dekonspirace (odhalení) či vniknutí protivníkovy služby do vlastní agenturní sítě; defekce znamenala zběhnutí příslušníka bezpečnostní složky.

30) Pochopitelně měl J. Frolík na mysli správu (zahraničně politické) rozvědky ministerstva vnitra, po roce 1969 hlavní správy rozvědky federálního ministerstva vnitra; krycím názvem I. správy MV, resp. I. správa FMV.

31) J. Frolík, alias „Florian“, sloužil v centrále čs. rozvědky od 1. 10. 1960, od 24. 4. 1964 po dva roky působil na rezidentuře Londýn, a pak až do 23. 6. 1969, dne svého odjezdu na „dovolenou“.

32) Po reorganizaci na jaře 1969 a vzniku hlavní správy rozvědky byla čs. ofenzivní služba rozčleněna podle jednotlivých linií činnosti na správy A (politická rozvědka), B (zahraniční kontrarozvědka), C (vědeckotechnická rozvědka), D (nelegální rozvědka), E (týlové součásti) a F (rozvědný úsek v Bratislavě).

33) Řídicí orgán byl důstojníkem operativního útvaru Státní bezpečnosti, který přímo (anebo nepřímo z centrály) řídil jednoho agenta či část agenturní sítě.

34) S největší pravděpodobností ide o Ernie Roberta (1912 - 1994), odborářského aktivistu a poslance za Labouristov (1979 - 1987). Aktivně podporoval Anti Nazi League (Liga proti nacizmu), založenou v roce 1977 proti krajnej pravici.

35) Do roku 1968 branně-bezpečnostní oddělení Ústředního výboru Komunistické strany Československa, poté oddělení státní administrativy ÚV KSČ.

lé toto oddělení, snad do posledního pracovníka, bylo v rukou KGB, alespoň ja neznám jediný případ, kdy tomu tak nebylo. Prostřednictvím tohoto oddělení KGB kontrolovala činnost stranických organizací v rozvědce a ostatních součástech aparátu bezpečnosti, obrany a justice. Zde šlo KGB o tak zvanou ideovou čistotu rozvědky a o kontrolní funkci nad projednáváním stranických případů za porušení stanov strany. KGB šlo v první řadě o to, aby zabránila potrestání svých agentů, a poté o možnost dostat do rukou kompromitující doklady, aby mohla zvážit, zda by nebylo lépe jich využít k případné verbovce nového agenta.

6) Prostřednictvím kontroly při jmenování do velitelských funkcí a při návrzích na vyslání na rezidenturu. Před každým jmenováním do funkce na centrále nebo na rezidentuře, poradce KGB dostal kádrový návrh k posouzení a teprve po schválení jím [jeho schválení] byl návrh formálně předložen oddělení obrany a bezpečnosti ÚV KSČ.

7) Prostřednictvím kontroly šifrového provozu rozvědky. Kompletně celý šifrový provoz rozvědky byl dáván k dispozici KGB. Od září 1968 dokonce v prvotisku. Protože KGB znala dešifrované telegramy, znala pochopitelně i šifru a mohla si kdykoliv ověřit, zda čsl. rozvědka nepodvádí a plně informuje KGB o své aktivitě.³⁶⁾

8) Prostřednictvím listovních [leteckých] zási-
lek rezidentur, které dopravovali do centrály diplomatických kurýři. Po otevření zapečetěné zásilky dostal řídicí orgán do ruky pouze osobní dopisy od svého partnera na rezidentuře. Vlastní zásilka se vracela řídicímu orgánu do rukou až se značným zpožděním týdne nebo deseti dnů. Obvykle byla korespondence popsána po straně jak poznámkami náčelníků, tak ruskými poznámkami poradců. Dokonce i osobní dopisy, které měly být náhradou za neformální diskusi mezi důstojníkem v poli a jeho řídicím orgánem na centrále, nebyly bezpečné a oba partneri se vyhýbali věcem, které by je mohly zkompromitovat.

9) Prostřednictvím klíčově rozestavených agentů KGB na centrále rozvědky. Šlo o agenturu v kádrovém odboru rozvědky, která umožňovala poradcům kontrolu osobních spisů pracovníků rozvědky a ovlivňování nábory nových důstojníků. V hlavním výboru KSČ na rozvědce, což umožňovalo kontrolu spisových stranických materiálů důstojníků rozvědky a kontrolu diskusních příspěvků na schůzích stranických organizací, na hospodářském odboru rozvědky, což umožňovalo kontrolu nad výdaji rozvědky, v agenturní podobě, kde měli poradci možnost kontroly valutových výloh rozvědky, v evidenci (central register) což umožňovalo kontrolu nad zájmovými oso-

bami rozvědky, v trezorových místnostech, kde se přechovávaly agenturní svazky rozvědky, v odboru šifrantů a radistů, v odboru diplomatických kurýrů, kde dvojice kurýrů byly sestavovány tak, aby vždy jeden z nich byl agentem KGB a nedošlo tak k nekontrolovatelné výměně zpráv mezi centrálou a rezidenturou a konečně v odboru inspekce, který zodpovídal za obranu vlastního aparátu rozvědky před proniknutím agentury protivníka. Tento odbor vzniklý na popud KGB na podzim 1968 byl od náčelníka po posledního referenta zcela složen z agentů KGB. Odbor speciálních operací, jakož i odbory nelegálů, byly dle pověstí cirku[lujících] na centrále pod nejpodrobnějším dohledem KGB.

KGB pochopitelně nekontrolovala, a ani nemohla kontrolovat denní drobnou práci řadových orgánů, pokud šlo o schůzky s agenturou v Československu, o prověrky osob v archivech, v ústřední evidenci, ani se nezajímala o to, kolik ten či onen agent na domácí bázi dostal na odměnách, jaké výlohy mu byly hrazeny, nezjišťovala dokonce ani, kdo byl sledován, ale okamžitě, většinou předem než řídicí orgán, věděla o zajímavých stycích uskutečněných pod dohledem sledovačů (pravděpodobně od poradců ze Správy sledování StB³⁷⁾.

Závěrem se dá říci, že kontrola československé služby byla tak všeobsáhlá, vše zahrnující, že by bylo úplným výkřikem pošetilosti předpokládat, že by služba mohla v zahraničí zahájit docela běžnou operaci, o které by nevěděla KGB, a která by nebyla pod její kontrolou. Možnost, že by československá rozvědka uskutečnila ze svého vlastního rozhodnutí nebo z rozhodnutí skupiny orgánů operaci[,] její[m]ž cílem by bylo zavraždění papeže, nebo únos vysokého důstojníka západní mocnosti, je absolutně nulová.

Mám-li proto odpovědět na otázku, zda sovětská služba věděla o operaci proti papeži Janu Pavlu II., musím na základě prožitých minulých skutečností říci bezvýhradně ANO.

Mám-li proto odpovědět na otázku, zda-li akci proti papeži Janu Pavlu II. schválila KGB, pokud ji přímo nenařídila, musím na základě skutečností říci bezvýhradně ANO.

Mám-li proto odpovědět na otázku, zda o akci věděl a s akcí souhlasil dnešní generální tajemník ÚV KSSS Jurij Andropov, musím na základě minulých zkušeností říci bezvýhradně ANO.

Mám-li proto odpovědět na otázku, zda KGB nařídila bulharské službě zavraždit papeže, musím na základě minulých zkušeností odpovědět bezvýhradně ANO.

Zavraždění papeže nevyžadovaly národní záj-

36) Zjednodušeně řečeno: čs. rozvědka používala šifry, které byly šifrovacími pracovišti Státní bezpečnosti vytvářeny a aplikovány za sovětské asistence. Jejich podoba byla tedy sovětským bezpečnostním orgánům známa od samého počátku.

37) Správa sledování (a ochrany zastupitelských úřadů kapitalistických států) měla v rámci ministerstva vnitra krycí označení VII. správa MV, od roku 1964 IV. správa MV.

my Bulharska, ale Sovětský svaz pravděpodobně jeho odstranění považoval za svůj životní zájem, stejně tak, jako řada polských prosovětských živlů ve vedení Polské sjednocené dělnické strany.³⁸⁾

Na základě [svých] zkušeností se domnívám, že o operaci proti papeži Janu Pavlu II. věděli na bulharské straně tyto lidé:

Teodor Živkov,³⁹⁾
ministr vnitra,
náčelník bulharské rozvědky,
náčelník Správy zahraniční kontrarozvědky,
náčelník odboru speciálních operací,
příslušný řídicí orgán na odboru speciálních operací,
příslušné sekretářky,
šifřanti,
vedení oddělení obrana a bezpečnost při ÚV KSB,
vedoucí funkcionář KSB na centrále bulharské rozvědky,
rezident bulharské rozvědky v Římě,
zástupce rezidenta bulharské rozvědky pro zahraniční kontrarozvědku v Římě,
důstojník nebo důstojníci přímo pověřeni provedením operace v Římě.⁴⁰⁾

Na základě zkušeností se domnívám, že na sovětské straně o operaci proti papeži věděli:

Jurij Andropov,
zástupce předsedy KGB pro speciální operace,
náčelník odboru speciálních operací KGB,
náčelník odboru poradců KGB,
řídicí orgán odboru poradců KGB pro bulharskou rozvědku,
hlavní poradce KGB v Bulharsku,
poradce KGB pro odbor speciálních operací bulharské rozvědky,
rezident KGB v Římě,
zástupce rezidenta KGB v Římě pro odbor speciálních operací,
hlavní poradce KGB ve Varšavě,
poradce KGB pro odbor speciálních operací polské rozvědky,
řídicí orgán odboru poradců KGB pro polskou rozvědku,
rezident KGB ve Varšavě.

O operaci mohli být informováni někteří vedoucí činitelé polské rozvědky, pečlivě vybraní poradci KGB a někteří vedoucí činitelé Polské sjednocené dělnické strany.

Je velice pravděpodobné, že o operaci byli informováni členové politbura ÚV KSSS, včetně zesnulého gen. tajemníka Leonida Brežneva.⁴¹⁾ Je otázkou, zda politburo, nebo L. Brežnev sám nedal příkaz k operaci.

Nestojí tedy před námi otázka[,] zda KGB a její bývalý předseda Jurij Andropov věděli, ale zda italská vláda a italská vládní činitelé mluví pravdu.

Pokud to, co jsme slyšeli z úst italského ministra obrany, spravedlnosti a vnitra je pravda a ne dezinformace, otázka je jasně odpovězena.⁴²⁾ Ten, kdo dnes v Americe tvrdí opak, buď neví co říká, anebo to říká za cizí peníze.

Otazníkem zůstává[,] proč bulharská služba neodvolala okamžitě po ukončení operaci Sergeje I. Antonova a proč povolala „na dovolenou“ tak pozdě „diplomaty“ Teodora Ajvazova a Jelio K. Vassilieva. Odpověď může ležet v příslovečné neschopnosti bulharské služby, jež v kruzích satelitních rozvědek je předmětem neustálého vtipkování, v mlčení Ali Agči v době procesu s ním a nakonec i v narůstající aroganci Sovětského svazu, která zůstala několikrát nepotrestána v minulosti, naposledy když pod vedením KGB poradců afgánská bezpečnost vzala útokem budovu, kde byl unesený americký velvyslanec Mr. Adolph Dubs⁴³⁾, nebo deštníkové vraždy disidentů v západní Evropě.⁴⁴⁾ Trest zatím postihl jen politické trpaslíky, Lybii a Irán. Ne však už arci teroristu Arafata⁴⁵⁾ nebo ty komunistické země, které podporují Rudé brigády.

Arogantní mocnost, která si nemůže vynutit úctu a respekt pozitivními činy, se může odhodlat k činům, které mohou tento respekt získat prostřednictvím strachu. Adolf Hitler si nepočínal jinak.

38) Srov. LABO, Šebastián: *Zabijem pastiera*, s. 142 - 143.

39) Todor Živkov (1911-1998), bulharský politik, v letech 1962 - 1971 předseda vlády a předseda Komunistické strany Bulharska. V letech 1971 - 1989 prezident Bulharské lidové republiky.

40) Je pravděpodobné, že o akcích zvláštní důležitosti („ostré akce“) mohl v satelitní rozvědce vědět ještě menší počet osob, vyloučení např. mohli zůstat jednotliví referenti odborů, sekretářky, ale i příslušníci rezidentur v daném regionu.

41) Leonid Iljič Brežnev (1906 - 1982), v letech 1964 - 1982 generální tajemník Komunistické strany Sovětského svazu.

42) Srov. T. Szulc: „Podle italských vládních vyšetřovatelů v červenci 1980 Agca odjel do bulharské Sofie, kde se údajně dostal do styku s agenty bulharské tajné služby (Durzhavna Sigurnost). Ti prý najali Agcu, aby na jaře roku 1981 spáchal atentát na papeže, a tak nepřímým sprovedil ze světa Solidaritu. Měl za to dostat 400 tisíc amerických dolarů.“ SZULC, T.: *Jan Pavel II.*, s. 277.

43) Adolph Dubs byl v letech 1978 - 1979 velvyslanec USA v Afganistane. Dňa 14. februára 1979 neznámymi únoscami unesený. Ešte v ten istý deň bol zastrelený pri krížovej palbe počas zásahu afgánskej polície.

44) Tzv. dáždňíková metoda bola použitá bulharskou tajnou službou v roku 1978 na likvidáciu bulharského emigranta Georgija Markova. Markov pracoval v BBC a pre Slobodnú Európu. Počas čakania na autobus bol pichnutý ihlou napustenou jedom, ktorá bola ukrytá v dáždňíku. O tri dni na následky otravy zomrel. Porov. CHURAN, Milan a kol.: *Encyklopedie špionáže*. Praha 2000, s. 70.

45) Arafat (1929 - 2004) celým menom Muhammad Jásir Abdar Raúf Arafat Kudváh Husajní, podľa overených zdrojov narodený v Káhire, podľa jeho slov však v arabskej štvrti východného Jeruzalema. Koncom 50. rokov 20. storočia založil spolu s priateľmi z palestínskej študentskej organizácie Gaze organizáciu Fatah, ktorá v roku 1965 zahájila boj proti Izraelu. V roku 1969 sa Fatah stal súčasťou Organizácie za oslobodenie Palestíny (OOP) a Arafat sa dostal na čelo oboch organizácií. V novembri 1988 vyhlásil v mene Palestínskej národnej rady na území okupovanom Izraelom Štát Palestínu a stal sa jeho prezidentom. V čase studenej vojny udržiaval Arafat živé kontakty so socialistickými štátmi. Len v bývalom Československu bol desaťkrát. Podporil tiež Saddáma Husajna pri invázii do Kuvajtu v roku 1990. Po tajných jednaniach s Izraelom podpísal v jeseni 1993 dohodu o vzniku Palestínskej autonómie. V roku 1994 sa stal držiteľom Nobelovej ceny za mier. Od konca roku 2001 žil vo svojom sídle v Ramaláhu na západnom brehu Jordánu zablokovaný izraelskými vojakmi v dôsledku palestínskeho povstania.

Archívy bezpečnostných služieb bývalých represívnych režimov

Správa z roku 1998 pripravená pre UNESCO v mene Medzinárodnej Rady pre archívy¹⁾

Antonio González Quintana

*Preklad: Jozef Vicen
Redakčná úprava:
Mgr. Peter Matijek*

ÚVOD Zámer

V rámci konferencie za okrúhlym stolom, ktorá sa konala v Mexiku v roku 1993, Medzinárodná rada pre archívy rozhodla o zriadení expertnej skupiny pre diskusiu o problémoch, ktoré súvisia s archívami bývalých represívnych režimov, s cieľom pripraviť zoznam odporúčaní pre prácu s týmito archívami.

Cieľ spočíval v snahe dopracovať sa praktických výsledkov. Nie je totiž možné ponúknuť súbor takých pravidiel, ktoré by sa dali aplikovať na každý prípad, pretože každý proces politického prechodu [od totality k demokracii - pozn. red.] vykazuje rozdiely; otvorenou rozpravou v rámci skupiny by sa však malo dosiahnuť, aby archívári, ktorí žijú v krajinách, kde prebieha proces demokratizácie, dostali informácie o problémoch, ktorým budú musieť čeliť. Súčasne sa im zabezpečí katalóg postupov, ktoré iné krajiny uplatňovali pri prekonávaní obdobných procesov.

Experti sa tiež snažili upriamiť pozornosť na odporúčania pracovnej skupiny, ktoré siahajú od otázok archívnictva až po jednoznačne politické otázky, pričom archívári by ich mali vo verejnosti aktívne podporovať, hoci nepripadajú do rámca ich kompetencie.

Experti tiež zväzili skutočnosť, že archívári, ktorí narábajú s dokumentmi o represii, sú v kontakte s veľmi citlivým materiálom. Preto považujú za dôležité vypracovať etický kódex pre narábanie s dokumentáciou tohto druhu. O tomto kódexe sa bližšie zmieňujem v rámci tejto správy.

[...]

Skupina sa domnievala, že by bolo účelné, [aby sa pri počiatočnom zhromažďovaní informácií o dnešnom stave archívov bývalých bezpečnostných služieb - pozn. red.] zisťovali aj praktické informácie o spôsobe, ako boli tieto dokumenty využívané v novom politickom režime a o podmienkach tohto využívania. To napomohlo, aby mohlo byť vypracované základné štatistické vyhodnotenie, čo si pracovná skupina veľmi cení.

[...]

S prihliadnutím na to, aký nesmierny je rozsah úlohy, ktorej zvládnutie čaká na profesionálnych pracovníkov zodpovedných za vedenie archívov tohto druhu, sa pracovná skupina rozhodla, že medzi závery pojme aj súbor odporúčaní pre medzinárodné spoločenstvo. Ich cieľom je na medzi-

národnej úrovni pomôcť prehlbovať presvedčenie o potrebe riadneho spravovania dedičstva, ktoré je zachované v archivovaných dokumentáciách.

Plán práce a metodológia

Pracovná skupina, ktorú sponzoruje UNESCO, bola ustanovená vo februári 1994; boli do nej pojatí archívári, ktorí už mali skúsenosti s archívami tohto typu alebo sa zapodievali otázkami archívnej etiky, ďalej boli prizvaní experti na otázky ľudských práv. Členov vyberali tak, aby sa zachovalo rovnomené zastúpenie krajín strednej a východnej Európy, Latinskej Ameriky, Afriky a Západnej Európy, v ktorých už prebiehala politická premena. Vedúcom celého projektu bol poverený Antonio González Quintana, ktorý v rokoch 1986 až 1994 pôsobil ako riaditeľ Oddelenia občianskej vojny v Národnom historickom archíve v Salamanke (Španielsko). Ďalšími členmi boli: Dr. Dagmar Unverhau, riaditeľka STASI-archívu v Berlíne (Nemeccko), László Varga, riaditeľ archívu hlavného mesta Budapešť (Maďarsko), Vladimír Kozlov zo Štátnych archívov Ruskej federácie v Moskve (Rusko), Alejandro González Poblete, prezident Národnej komisie pre odškodnenie (reparácie) a uzmiernenie v Santiagu (Čile), Narissa Ramdani(ová), riaditeľka archívov Afrického národného kongresu v Johannesburgu (Juhoafrická republika), a Mary Ronanová z Národných archívov Spojených štátov.

[...]

Archívy represie: sociálny problém presahuje správu archívov

V 80. rokoch 20. storočia sa zdalo, že z celosvetového pohľadu už nič nemôže stať v ceste procesu odhaľovania represívnych politických režimov. V prostredí krajín strednej a východnej Európy, ktoré vo svete rozdelenom studenou vojnou už od konca 2. svetovej vojny patrili do sféry záujmov Sovietskeho zväzu, sa rozbehol proces - najprv v Poľsku - ktorý v rokoch okolo 1990 kulminoval do totálneho kolapsu jestvujúcich politických štruktúr. Najvýraznejším prvkom tohto procesu sa stal pád Berlínskeho múru, ako aj zjednotenie Nemecka.

Súbežne s európskym vývojom sa už nedal zastaviť ani proces rozpadu represívnych politických režimov v Latinskej Amerike. Konzervatívne vojenské diktatúry tam nad celým kontinentom vládli po

dobu dokonca vyše päť desaťročí (v niekoľkých prípadoch) - hoci pomery v niektorých z týchto krajín prechodne zmierňovali viac-menej stabilné demokratické intervaly. Africký kontinent sa v tej istej dobe stal svedkom vývoja, v ktorom po dlhšej perióde bojov padali režimy s výraznou politickou represiou, udržiavanou rasovými alebo etnickými skupinami. Začalo sa to demokratizáciou Zimbabwe, ale výrazným znamením sa pred niekoľkými mesiacmi stal pád režimu apartheidu v Juhoafrickej republike.

Už aj v sedemdesiatych rokoch sme boli svedkami konca konzervatívnych západoeurópskych diktatúr v Portugalsku, Grécku a Španielsku. Tieto prechody k demokracii stáli na počiatku všeobecného procesu, ktorý sme spomenuli vyššie. V každej z týchto troch krajín prechod k demokracii vyústil do veľmi odlišných skúseností, pričom z nášho pohľadu má každá z nich veľký význam.

V tejto štúdii sa zapodievam obdobím len o málo dlhším ako dvadsať rokov, a to počínajúc „revolúciou Claveles“ v Portugalsku z apríla 1974 až po koniec režimu apartheidu. Nie však preto, že by nebol záujem siahť aj ďalej dozadu, až do polovice 20. storočia, keď končila éra talianskeho fašizmu alebo za rúcalo nacistické Nemecko, o ktorých sa zmieňujem v rôznych častiach textu. Voľbu tohto limitovaného časového rozmedzia som uprednostnil preto, lebo iba skúsenosti z pomerne nedávneho obdobia môžu vyúsťovať do záverov, ktoré majú na začiatku 21. storočia platnosť v kontexte svetovej politiky.

[...]

Archívy majú rozhodujúci vplyv na život ľudí. Ako príklad sa pre toto tvrdenie nedá uviesť nič lepšie, ako je samotná skutočnosť využívania dokumentov pre účely represie. Obraz dokumentov z archívov bezpečnostných služieb represívnych režimov najlepšie ilustruje, aké sú dôležité. V dobe, kým represívne režimy trvajú, obeť politických a spravodajských zákerností môžu síce tušiť, nakoľko závažný je obsah archívov, ale až demokratické zriadenie môže tieto archívy sprístupniť, aby občania pochopili ich obsah a z toho vyplývajúci vplyv na osudy ľudí.

Závažnosť úlohy archívov, nie je charakterizovaná iba ich funkciou ako kľúča na odkrývanie nedávnej minulosti, sú totiž aj veľmi hodnotným pomocníkom novej administratívy, aby mohla správne rozhodovať pri uplatňovaní osobných práv. Pociťuje sa to napríklad v situácii, keď demokratický režim formou amnestie (rehabilitácie) má rozhodnúť o tzv. zločinoch svedomia, či poskytovať odškodnenie obetiam represie alebo ich rodinám. Dobré to ilustrujú nemecké a španielske skúsenosti. Bezpochyby tu mimoriadne dôležitú úlohu zohráva historický rozmer, ale sú to spoločenské dopady, ktoré môžu archívy vyvolať, čo dáva ar-

chívom najzávažnejšiu verejnú úlohu. Medzi najnámejšie španielske archívy bezpochyby patrí Oddelenie občianskej vojny Národného historického archívu v Salamanke, ktoré vydalo desiatky tisícok osvedčení občanom, ktorí kedysi boli príslušníkmi armád a bezpečnostných útvarov republiky alebo republikovej administratívy, a neskôr sa stali obeťami represie zo strany frankistov. Iným dôležitým príkladom sú archívy STASI (východonemeckej štátnej bezpečnosti) v Berlíne.

Všeobecné úvahy a odporúčania

Dôvody na zachovanie dokumentačných prameňov pre štúdium represie

V krajinách, v ktorých prebieha proces prechodu k demokracii, sa pri každej rozprave o archívoch bývalých útvarov štátnej bezpečnosti ako prvý bod rozoberá otázka, či majú alebo nemajú byť zachované. Všetky neskoršie rozpravy o tom, ako sa s nimi v archívoch má narábať, ako ich môžu využívať občania a nová štátna správa i debata o profesionálnej etike, ktorá súvisí s ich obsahom, sú závislé od toho, aká bola odpoveď na prvú otázku.

Sú známe príklady krajín, v ktorých boli všetky typy archívov bezpečnostných služieb zachované takmer úplne, ako boli založené pred nástupom demokratických režimov. Jestvujú však aj opačné príklady, keď sa nezachovali nijaké písomné svedectvá o represii, alebo aspoň nikto nevie, kde sa nachádzajú. Ako príklad strednej cesty sa dajú uviesť krajiny, v ktorých sa dokumenty zo začiatku využívali na administratívne účely, potom ich však z etických dôvodov zničili.

Príkladom druhého typu je v španielsky hovoriacej Južnej Amerike Čile. Dodnes sa nevie, či ešte jestvujú dokumenty hlavných represívnych inštitúcií vojenskej diktatúry, ako bola DINA a jej útvary CNI. Preto na začiatku prechodového procesu, keď sa začala jednoznačne pociťovať potreba poznať pravdu o politickom násilí, o miznutí ľudí a vraždách v Pinochetovom režime, neprekonaateľnou prekážkou sa stal nedostatok dokumentovaných dôkazov. Komisia pre pravdu a zmier, ktorá roku 1990 vznikla ako priekopnícky útvar, bola konfrontovaná s požiadavkou rekonštruovať 15 rokov histórie krajiny prevažne na základe osobných svedectiev, ktoré sa opierali o napísané alebo ústne podané spomienky tých, ktorých sa udalosti týkali. Komisia, ktorá na základe pamäti chcela zvýšiť povedomie verejnosti o excesoch bývalého režimu, nebola schopná osvetliť osudy mnohých tých, čo zmizli bez stopy, alebo aj tých, čo za ukrutnosti zodpovedajú. Skúsenosť z Čile je jednoznačná: v dôsledku straty dokumentácie najväčšiu ujmu pociťuje čilské obyvateľstvo a najviac získavajú agenti, ktorí represiu vykonávali, najmä

ich šéfovia. Isté je iba to, že čilský návrat k demokracii bol vedený pod heslom uzmierenia, ale v značnej miere sa vytratila možnosť, aby kriminálne živly zobrali zodpovednosť za spáchané zločiny. Podobný prípad sa vyskytol v Južnej Afrike, kde Agentúra pre národnú bezpečnosť, zodpovedná za dokumentáciu, ktorú v minulosti sama vytvárala, pôsobí aj ďalej.

V Španielsku je jedným z prameňov, ktorých miesta uloženia nie sú známe (ak dokonca neboli skartované), Bezpečnostný odbor predsedníctva vlády pod kontrolou plukovníka San Martina, ktorý v posledných rokoch diktatúry pracoval v spravodajskej službe.

Čilský prípad nie je výnimočný. V rozmedzí rokov 1979 a 1980 v Afrike vláda Rodézie skartovala dokumenty z posledných rokov represívneho režimu, ktorý sa opieral o štyri najdôležitejšie a špecializované bezpečnostné organizácie, a to: Centrálnu spravodajskú organizáciu, Špeciálne policajné oddelenie, Špeciálne sudy a vojenskú jednotku známu ako „Selous Scouts“.

Z obdobia po páde berlínskeho múru a po opätovnom zjednotení Nemecka, ktoré sa tak stalo nástupcom Nemeckej demokratickej republiky, sa dá uviesť príklad opačného typu. Hoci sa archívy STASI nepodarilo zachovať v úplnosti, predsa len sa z nich podarilo zachrániť prevažnú časť. Umožnila to najmä skutočnosť, že sa nemeckí občania rozhodli archívy zachovať, pretože si hneď od začiatku uviedomovali ich dôležitosť. Takto sa archívy STASI bezprostredne po prevrate dostali do rúk nových úradov. Podporou bolo spontánne želanie občanov, aby z účasti na novej administratíve boli vylúčené osoby, ktoré boli zodpovedné za rozsiahle represie práve odstráneného režimu. Archívy sa využívali tak na postih osôb zodpovedných za krutosť režimu, ako aj na odškodnenie obetí represie. Paralelne sa vytvárali nové právne normy, ktoré sa môžu odporúčať ako príklad. Vyústili do dvoch zákonov: prvý vyšiel v NDR pred zjednotením a druhý - definitívny - až v zjednotenom Nemecku. Ich hlavnými protagonistami boli občania. Rozhodujúcu úlohu zohrali skupiny, ako napríklad tá, čo vznikla pod vedením reverenda Gaucka. Nemci sa pravdepodobne rozpomätali na úlohu, ktorú na konci 2. svetovej vojny zohrali nacistické archívy. Najvážnejšie boli využité pri súde v Norimbergu, ktorého hlavnými protagonistami však neboli nemeckí občania, ale vojenské sily spojencov.

Akoby do stredu medzi spomenuté dve kategórie skúseností treba zaradiť skúsenosť grécku. Grécko v rokoch bezprostredne po diktatúre využívalo dokumenty represívnych útvarov najmä v administratíve na očistu od osôb zodpovedných za represie a na kompenzácie. Archívy boli neskôr zničené, stalo sa tak v zmysle novej legislatívy,

ktorá údajne z etických dôvodov vychádzala z názoru, že nie je žiaduce, aby sa v registroch a verejne prístupných archívoch držali podklady o ľuďoch, ktorí v predchádzajúcom režime vykonávali aktivity neskôr vyhlásené za nelegálne. Hoci sa podarilo očistiť spoločnosť od vinníkov a súčasne odškodniť ich obeť, v Grécku nezostali písomné dokumenty o represii, ani také, na základe ktorých by niekto mohol žiadať nový spôsob odškodnenia. Takým riešením sa síce umožnilo urobiť čiaru pod obdobie diktatúry plukovníkov, no z pohľadu historického a dokumentárneho dedičstva Grécka sa to nedá považovať za uspokojivé riešenie.

V Španielsku prebehla diskusia, či majú byť zničené zložky policajných archívov, ktoré môžu osvetliť politické, odborárske a ideologické pozadie toho, čo Frankov režim považoval za neprijateľné. Vznikla humorná príhoda (na madridskom letisku totiž zatkli komunistického poslanca Enrique Curieia, pretože v počítačových záznamoch polície bola o ňom zmienka, že je aktivistom v podzemnom hnutí), keď španielsky parlament viedol rozpravu o návrhu na zničenie týchto zložiek. Výsledkom bolo rozhodnutie zrušiť policajné počítačovo spracované registre o politicko-sociálnych aktivitách, ako sa zachovali od doby bývalého režimu; zároveň však v zmysle toho istého rozhodnutia všetky zložky politického charakteru, držané v policajných archívoch, sa museli presunúť do Národného historického archívu. Žiadali to dvaja ministri, a to minister vnútra, zodpovedný za centrálny policajný archív, a minister kultúry, pod ktorého zodpovednosť prináleží Národný historický archív. Obidvaja podpísali platnosť dohody. Tak sa stalo, že zbierka dokumentov, nenahraditeľná pri štúdiu opozičných sociálnych hnutí z obdobia 40 rokov Frankovho režimu, zostala zachovaná.

Často sa hovorí, že archívy sú najvernejším odrazom histórie ľudu a stávajú sa neodmysliteľnou súčasťou pamäti národov. Rozhodne to platí v prípade totalitných, diktátorských alebo represívnych režimov. V nich chýbajú legálne prostriedky, ktoré by zachycovali pluralitu myšlienok a spôsobov správania. Iba archívy, najmä policajné a patriace spravodajským službám, čiže inštitúciám, ktoré kontrolovali obyvateľstvo, môžu odzrkadľovať priebežne sa vyskytujúce sociálne konfrontácie, ktoré sa v takých režimoch nevyhnutne prejavujú. V protiklade s obrazom verejnosti, ako ho tieto režimy prezentovali, sa jej pravá podoba dá objavovať v zložkách a výkazoch bezpečnostných služieb. Existencia dôležitých policajných archívov je akousi spoločnou charakteristikou všetkých týchto režimov. Represívny aparát bol obvykle veľmi rozsiahly a mal k dispozícii veľkú dokumentačnú štruktúru. Jej pomocou sa skoro každodenne zaznamenávali informácie o jednotlivcoch a skupi-

nách. V mnohých prípadoch to bol jediný spôsob, ako si režim mohol zabezpečiť svoju moc.

Vo všetkých krajinách, ktoré prežili éru politických represii, vznikol neobvyklý záujem o archívy z tej doby. Nielen historici, ale aj žurnalisti pocítovali legitímnu túžbu, aby do tajomstiev represie mohli nahliadnuť čo najhlbšie. Žiadali, aby sa tejto túžbe dalo vyhovieť zákonne, so zárukou, že to nevyvolá hrozbu súdnych postihov, a nenaruší sa ani právo na súkromie obetí represie, vrátane prípadov, keď sa všetko ako „bodkou na konci vety“ skončilo zákonnou formou, čiže amnestiou.

Zreteľne sa rysujú argumenty na podporu zachovania týchto dokumentov. Stále sa tu však ozývajú vážne pochybnosti, či nejestvuje možnosť nového zneužitia dokumentov na represiu. Keď nie je istota, že dokumenty boli zničené alebo postúpené úradom, ktoré sa zreteľne odlišujú od bývalého režimu, ako je to v prípade Čile, treba mať na zreteli možnosť, že budú zneužit v neprospech ľudských práv. V hypotetickom ohrození, že by sa represívny režim mohol obnoviť, by dokumenty mohli viesť k neprijemným dôsledkom. Pre každý prípad by bolo najlepšie, keby také dokumenty boli legálne zverené štruktúram demokratického štátu, a tak zostali v rukách profesionálnych archívárov.

Záverom treba povedať, že dokumenty, ktoré nahromadili represívne orgány, sú dôležité pre pamäť ľudu a predstavujú nenahraditeľné svedectvo. Avšak najzávažnejší argument v prospech toho, aby archívy z obdobia represie boli zachované novými demokratickými štátmi, spočíva v dôležitosti, akú tieto dokumentované pramene (svedectvá) majú pre ľudí, ktorí boli poškodení minulým režimom, či už ako priame alebo nepriame obeť. Dokumenty z obdobia represie majú rozhodujúci význam pri vymáhaní individuálnych práv: amnestia, odškodnenie, dôchodok a občianske práva (dedičstvo, vlastníctvo...) v podmienkach novej politickej situácie.

Kľúčová úloha archívov v podmienkach politického prechodu

V závislosti od cesty k demokracii, ktorou sa krajiny uberali, archívy bezpečnostných služieb represívneho režimu čelia mnohým alternatívam. Spôsob, akým represívny režim zanikal, značne ovplyvňuje budúcnosť jeho archívov. V procesoch „zmeny na základe dohody“ alebo „národného uzmierenia“ argumenty v prospech kompenzácie (odškodnenia) obetí majú prednosť pred všetkým ostatným. V niektorých prípadoch sú prednejšie ako volanie po zverejnení mien tých, čo sú zodpovední, kvôli tzv. „zákonu posledného účelu,“ v mene údajného prínosu sociálneho zmieru. Ale v prí-

pade, že ide o revolučnú zmenu alebo rýchly kolaps systému, prvou požiadavkou sa stáva volanie po zodpovedných. V takom prípade je úloha archívárov omnoho jednoduchšia, pretože kolaps systému si vyžaduje nové plánovanie, ako aj zmeny zaužívaných postupov a osôb. Ak však bol demokratizačný proces zahájený už v dobe pôsobenia represívneho režimu, eventuálne na konci dlho prebiehajúceho evolučného procesu, vždy zostane rad ťažko prekonateľných prekážok. Stáva sa to v situáciách, keď jednotlivci z predchádzajúceho režimu zostávajú v zodpovedných pozíciách, či už v procesoch represie vykazovali alebo nevykazovali aktivitu.

Ako už bolo povedané, ani dva prípady politického prechodu k demokracii nie sú rovnaké, ale na ilustráciu sa predsa dajú uviesť dve alternatívy: nemecký prípad v súvislosti s archívami STASI a španielsky prípad v súvislosti s archívami represívnych inštitúcií Frankovej éry. Išlo o diametrálne rozdielne typy prechodu, ktoré sa uskutočnili za podstatne rozdielnych štartovacích podmienok. Nemecký prípad bol dôsledkom totálneho kolapsu režimu, a ten druhý bol výsledkom dlhodobého prechodu, ktorý zahájil sám Frankov režim, pričom sa vyhýbal úplnému rozchodu s „legalitou“.

V procese politického prechodu archívy predstavujú podstatný prostriedok na vynucovanie kolektívnych a individuálnych práv. Úspech metód náhrady a odškodnenia obetí represie, ako aj odstraňovania tých, čo sú za minulý režim zodpovední, bude v značnej miere závisieť od využívania dokumentov represívnych inštitúcií. V procese konsolidovania demokracie má rozhodujúci vplyv okolnosť, či uspela podpora zachovania archívov a či sa vytvorili inštitúcie so zodpovednosťou za ich ochranu. V procese konsolidovania kolektívnych a individuálnych práv archívy zohrávajú nasledovné základné funkcie:

Kolektívne práva

1. *Právo ľudí a národov zvoliť si vlastnú cestu na politickú zmenu.* Toto právo je vážne ovplyvnené dostupnosťou dokumentov. Bez archívov nejestvuje skutočná sloboda voľby. Komisie pravdy, ako sa ukázalo v Poľsku, Čile alebo Južnej Afrike, môžu uspokojivo splniť svoju prácu, iba ak sa zachovali základné pramene dôkazov o represii. V nemeckom prípade verejnosť pochopila dôležitosť archívov STASI nielen pre plánovanie budúcnosti, ale aj pre pochopenie, ako bola minulosť podmienená akciami spravodajských a represívnych inštitúcií. Tento postoj bol ďalekosiahle ovplyvnený skúsenosťami, ktoré ľudia mali z doby po 2. svetovej vojne, keď videli, ako sa zaobchádzalo s nacistickými archívami, ako Dočasné dokumentačné stredisko v Berlíne chápalo ich význam a podľa toho ich sústreďovalo a zabezpečovalo.

2. Nespochybniteľné musí zostať *právo ľudu na úplnosť svojej napísanej pamäti*. Ak určitá komunita volí odpúšťanie ako spôsob zvládnutia politickej premeny, nesmie to vyústiť do straty dokumentovaného dedičstva minulosti. Národy majú nielen právo, ale aj povinnosť zachovať svoju pamäť tým, že ju uložia do svojich archívov. I keď konkrétna generácia smie voľne rozhodovať o politických procesoch, za ktoré zodpovedá, nesmie rozhodovať za ďalšie generácie. Právo na objasnenie cesty, ktorá viedla k politickým premenám, upiera komukoľvek právo, aby ničil dokumenty.

3. *Právo na pravdu*. S vyššie uvedenými dvomi právami veľmi úzko súvisí právo občanov na čo najúplnejšie informácie o aktivitách predchádzajúcich režimov, vykonávaných ich parlamentnými predstaviteľmi alebo iným systémom, ktorý tito predstavitelia považovali za primeraný. Na tomto základe pracovali všetky tzv. Komisie pravdy, či to už bola „Komisia pre pravdu a uzmierenie“ v Čile, alebo „Komisia pravdy a uzmierenia“ v Južnej Afrike či „Najvyššia komisia na výskum zločinov proti poľskému národu“ v Poľsku.

4. *Právo na identifikáciu zodpovedných za zločiny proti ľudským právam*. Právo na identifikovanie aktérov represie by sa malo posudzovať nezávisle na politickom rozhodnutí o následkoch ich zodpovednosti, prípadne o tom, či aj naďalej môžu pokračovať v službe verejnosti. V niektorých krajinách sa v rámci procesu prechodu k demokracii v záujme podpory národného uzmierenia dalo prednosť politike amnestie alebo odpúšťania činiteľom zodpovedným za porušovanie ľudských práv. Lenže v demokracii občania majú právo, aby sa dozvedeli mená činiteľov minulého režimu, ktorí sú zodpovední za porušovanie ľudských práv, aby tak mohli zamedziť ich politické napredovanie. Nemecká legislatíva sa už zmienila o regulatívoch, ako sa to má vykonávať. Zákon o archívoch STASI umožňuje, aby privátne alebo verejné inštitúcie mohli overovať, či authority, verejní činitelia a zástupcovia občanov neboli previazaní s bývalou represívnou mašínériou. Rozsah preverovania je limitovaný, aby bývalí agenti a spolupracovníci Ministerstva vnútra iba preto, že sa o nich nevedelo, nemohli sa prípadne udržať v závažných pozíciách. Na druhej strane však uplatňovanie tohto práva legislatíva nedovoľuje voči osobám, ktoré v dobe predpokladanej účasti na porušovaní ľudských práv mali menej ako osemnásť rokov. Takisto je stanovený termín pätnásť rokov, dokedy také vyšetrovanie musí skončiť (2006) a odkedy vstúpuje do platnosti zákonná premlčacia doba.

Individuálne práva

1. *Právo na zistenie osudu príbuzných, ktorí zmizli v období represie*. Jedným z najhorších do-

padov represie je skutočnosť, že občania nemajú informácie o osude príbuzných alebo priateľov, ktorí zmizli. Archívy o represii musia umožniť vyšetrovanie a, ak je to možné, objasnenie takých prípadov.

2. *Právo dozvedieť sa, aké informácie o osobách sa nachádzajú v archívoch o represii*, je známe ako „habeas data“, a zabezpečuje právo oboznámiť sa, či osoba bola držaná políciou alebo spravodajskými službami bývalého represívneho režimu, a vyhodnotiť, akým spôsobom mohol byť ovplyvnený jej osobný, rodinný alebo pracovný život v dôsledku politickej, ideologickej, etnickej alebo rasovej predpojatosti. To isté právo sa musí uplatniť v prospech agentov a zamestnancov inštitúcií represívneho režimu.

3. *Právo na historický výskum*. Všetci občania majú právo na prístup k prameňom na štúdium histórie svojho národa. Sprístupňovanie takej dokumentácie musí brať do úvahy potrebu ochrany súkromia obetí a tretích osôb, o ktorých je v dokumentoch zmienka.

4. *Právo amnestovať väzňov a obeť politickej pomsty*: v každom procese prechodu k demokracii treba navrátiť slobodu, postavenie v zamestnaní alebo poskytnúť odškodnenie osobám, ktoré boli odsúdené alebo prepustené z práce pre výlučne politické, náboženské, etnické alebo rasové dôvody. Často sa iba v archívoch bývalých represívnych režimov dá nájsť dôkaz o tom, že odsúdenie alebo prepustenie sa opieralo o politické, náboženské, etnické alebo rasové dôvody.

5. *Právo na odškodnenie a nápravu za škody, ktoré utrpeli obeť represie*. Ak úrady nového demokratického režimu rozhodnú o poskytovaní odškodnenia obetiam represie, potrebné dôkazy môžu čerpať z dokumentácie inštitúcií bývalého režimu.

6. *Právo na navrátenie konfiškovaného majetku*. V prípade, že občania novodemokratického štátu majú zákonné právo na návrat osobného majetku, ktorý bol skonfiškovaný bývalým režimom pre ich vieru a ideológiu, dokumenty archívov represívnych inštitúcií poskytnú podrobnosti o takom majetku, ako aj informácie o tom, kde sa nachádza a čo sa s ním stalo. V prípade, že reštitúcia nie je možná, pretože majetok sa stratil alebo má nových legitímnych vlastníkov, archívne dokumenty môžu dokázať právo na poskytnutie primeraného odškodnenia.

Povinnosť poskytnúť archívne dokumenty o represii pre právne úkony

V procese politického prechodu musí zákonodarca brať do úvahy archívy a ich úlohu ako nástroja pri vypracovávaní (budovaní) novej legislatívy. Španielsky príklad svedčí o úzkom prepoje-

ní medzi využívaním legislatívy o amnestii, zbavení viny a odškodnení, a dôkazmi, ktoré sú zachované v dokumentoch archívov represie, čo umožňuje uplatnenie práva. V procesoch, ktoré sa konajú po ukončení represívneho režimu, archivári musia brať do úvahy legislatívu, ale súčasne aj nastávajúce zmeny, aby sa v novej situácii právo dalo uplatniť.

Vo vedomí potrieb a závažnosti úlohy, ktorú dokumenty o represii majú, by sa archivári všetkých krajín, počínajúc najvyššími archivárskymi autoritami až po skromného malého archivára, mali chopiť iniciatívy, aby pri právnych procesoch vo svojich krajinách v záujme ochrany osobných a kolektívnych práv, ako o nich bola zmienka vyššie, alebo aj iných práv, ktoré sa môžu objaviť, pomohli nasledovnými legálnymi spôsobmi:

1. Záznamy, ktoré vytvorili a nahromadili bývalé represívne útvary, sa pri čo najskoršej vhodnej príležitosti musia dať pod správu nových demokratických úradov a tieto úrady musia podrobne evidovať ich držbu. Demokratické úrady by mali vytvoriť komisie, ktoré budú zodpovedať za riadenie vyhodnocovania a do práce komisií musia byť úzko zapojení aj archivári. Komisie by mali prevziať zodpovednosť za archívy tých spravodajských služieb, ktorých pôsobnosť v novom režime pokračuje. Komisie by mali vyčleniť zložky, ktoré polícia, bezpečnostné alebo spravodajské organizácie pri plnení svojich povinností v novom režime už nemusia mať v držbe. Bezpečnostné útvary musia zaistiť prevoz vybraných zložiek a dokumentov do národných archívov, do inštitúcií, ktoré sa zapodieajú odškodnením alebo zbavovaním viny obetí represie a vykonávajú preverovanie bývalých činiteľov (úradníkov), alebo ich dajú k dispozícii Komisiám pravdy.

2. Dokumenty bývalých represívnych útvarov sa musia uchovávať v archívnych fondoch národného systému archívov, alebo sa dajú k dispozícii inštitúciám, ktoré identifikujú bývalých činiteľov (úradníkov) či sa zapodieajú odškodňovaním obetí represie alebo zabezpečovaním kolektívnych a individuálnych práv. Na rozdiel od španielskeho riešenia, ktoré je uvedené ako prvé, by sa malo uprednostniť riešenie druhé, teda nemecký a portugalský model. Veľký počet dopytov by mohol viesť ku kolapsu bežnej aktivity tradičných archívov, ktoré obvykle nemajú zvlášť veľký rozpočet a počet pracovníkov. Preto by sa mali vytvárať inštitúcie s dočasnou pôsobnosťou a so štábom špeciálne povereným na tieto zvláštne úlohy, aby prevzal plnenie týchto zodpovedných povinností. Zlepší sa tak kvalita poskytovaných služieb, pričom archívy sa budú môcť venovať plneniu svojich tradičných úloh. Musí sa však zreteľne stanoviť, že tieto inštitúcie majú iba dočasnú pôsob-

nosť. Na definitívne umiestnenie dokumentov, ktoré sú časťou kolektívnej pamäti, musí slúžiť národný depozitár historických písomností.

3. Možno bude potrebné vytvoriť novú legislatívu, ktorá ochranu dokumentov bývalých represívnych inštitúcií postaví na roveň ochrany kultúrneho dedičstva. Ak už jestvuje legislatíva na ochranu kultúrneho dedičstva, nevyhnutne by sa mala týkať aj týchto dokumentov. Ak jestvujú predpisy, ktoré sa týkajú ochrany dokumentárneho dedičstva v archívnych inštitúciách, treba tieto dokumenty presunúť pod ich správu, tam budú zabezpečené ako kultúrne dedičstvo. V každom prípade je však potrebné, aby tieto dokumenty boli zreteľne deklarované ako kultúrne dedičstvo.

4. Je potrebné vypracovať právne iniciatívy, ktorých cieľom je prostriedkami archívov zaručovať práva jednotlivcov na základe nového všeobecného zákona o národných archívoch alebo na základe primerane modifikovaného zákona, ktorý už jestvuje. Práva, ktoré by mali byť zaručené, by mali zahŕňať:

- právo všetkých osôb na prístup do archívov za účelom získania informácie, či tam je, alebo nie je o nich informácia alebo dokument, avšak pod podmienkou, že bude zaručené zachovanie tajomstva o tretích osobách,

- právo tých, čo neboli v službách represívnych organizácií, aby rozhodli, či do záznamu, ktorý obsahuje ich osobné údaje, smú nahliadnuť tretie osoby. Osobné spisy obetí represie by na základe stanovenej doby mali byť zabezpečené proti verejnému prístupu, s výnimkou, ak na to dá špeciálne povolenie osoba, ktorej sa týkajú alebo jej dedičia. Osoby by mali mať možnosť robiť korektúry alebo vyjadriť sa k informáciám, ktoré sú o nich vedené v osobných spisoch. Tie by sa mali stať súčasťou spisu, ale zostávať zreteľne oddelené od dokumentov vyhotovených režimom represívnym, v ktorých by sa však nemali robiť úpravy,

- právo dostať oprávnenie na prístup k spisom vykonávateľov represie, ale so zárukou zabezpečenia podľa ustanovení legislatívy.

Nevyhnutnosť zverejnenia informácie o archívoch represívnych režimov.

Vyrcholením celého procesu bude vypracovanie súhrnnej správy, v ktorej sa uvedú podrobnosti o novom štátom ustanovených právach, ako aj správa o rozložení archívov a inštitúcií, ktoré s nimi súvisia. Do tejto by nemali byť zapojené iba príslušné inštitúcie verejnej správy, ale prizvať by sa mali všetci, ktorých sa to týka: politické strany, odbory, cirkevné ustanovizne, základiny a organizácie na ochranu ľudských práv. Dôležité je, aby sa zapojili aj médiá, najmä rozhlas a televízia.

Naliehavá požiadavka, aby archívári, ktorí narábajú s dokumentmi o represii, prijali Etický kódex.

Z pohľadu narábania s dokumentáciou, o ktorej sa hovorí v tejto správe, by návrh etického kódu mohol byť veľkou pomocou. Archívy, poverené spravovaním týchto záznamov, musia vypracovať takýto kódex. Zvlášť dôležité je, aby s ich zásadami bol jednoznačne uzrozmeneň štáb pracovníkov, ktorý pokračuje v práci v archívoch už z doby bývalého režimu. Etický kódex má zahŕňať tieto body:

- dokumenty o represii sú dedičstvom ľudu. Musia byť zachované v neporušenom stave a majú slúžiť ako výstraha pred netoleranciou, rasizmom a politickou totalitou,
- archívári sú vykonávateľmi vôle ľudu v zmysle zákona a s poverením na prechodnú dobu; musia sa úplne podrobiť zákonu,
- individuálne práva obetí politickej represie majú prednosť pred historickým výskumom,
- archív by žiadny dokument nemal vyradovať podľa kritérií, založených na hodnote dokumentu pre historický výskum,
- archívár nie je cenzorom. O tom, ktoré dokumenty majú byť prístupné a ktoré nie, rozhoduje zákon,
- ak legislatíva nie je dostatočne detailná, archívári ju môžu interpretovať podľa legálneho odporúčania odborníkov v oblasti správneho práva; v prípadoch, keď sa zachovanie súkromného tajomstva dostáva do konfliktu s požiadavkou historického výskumu, treba používať reprodukcie originálnych dokumentov, pričom mená obetí represie alebo tretích osôb musia byť znečitateľnené,
- vo všetkých prípadoch žiadosti o overovanie fotokópií za účelom potvrdenia oprávnenosti sťažností obetí represie alebo iných osôb musia archívári postupovať s najväčšou obozretnosťou,
- archívár musí zabezpečiť kontrolné opatrenia za účelom ochrany dokumentov s obsahom citlivých informácií. Dokumenty o represii by sa mali držať vo všeobecných archívoch, ale v špeciálne zabezpečených depozitoch; k týmto dokumentom má mať prístup iba personál archívu,
- používanie automatizovaných databáz, ktoré súvisia s obetami represii, sa zo strany archívárov musí obmedziť iba na najnevyhnutnejšie úkony v zmysle požiadavky „habeas data“. Tieto databázy by sa mali používať iba ako pomoc pri vyhľadávaní. Nijaké iné ich administratívne alebo úradné využívanie by sa nemalo povoľovať.

Všeobecné úvahy a odporúčania

Platí všeobecné pravidlo, že všetky zásadné archívne princípy zostávajú v platnosti aj v archívoch s materiálmi o represiiach. U archívárov sa

môže vyskytnúť tendencia, aby zaviedli novú klasifikáciu záznamov z represívnych inštitúcií, najmä pôvodom od tajných služieb, ktoré sa im javia ako by bez systematického zoradenia. Avšak za nárpadným nedostatkom usporiadania sa môže skrývať utajovaná logika, ktorá má naznačiť špeciálnu štruktúru fondov dokumentácie. V týchto prípadoch sa treba držať zásady „rešpektovať fondy“ a treba zachovať pôvodný poriadok. Základnou zodpovednosťou archívárov potom zostáva pochopiť dynamiku fungovania týchto inštitúcií a odrzkladliť ju v klasifikačných schémach a popisoch v ich archíve.

Identifikácia fondov

Prvou úlohou pre archívárov je identifikácia fondov. Archívári musia vedieť, ktorá agentúra, organizácia alebo inštitúcia vytvorila konkrétny súbor dokumentov, s ktorými narábajú. Je potrebné analyzovať historický vývoj štruktúry organizácie a jej poslanie, ako aj jej organické a administratívne vzťahy. Kľúč organizovania archívov hoci ktorej inštitúcie spočíva v správnom rozboře jej štruktúr a právneho postavenia. Bez predbežnej analýzy by klasifikovanie dokumentácie bolo nielen zložitá, ale aj nedostatočné. Pôvodný poriadok vyhovoval pre organizáciu, čiže na účely výkonu represie. Je iróniou, že o čo účelnejšia bola organizácia dokumentov na politické účely, ak bola zachovaná, stáva sa o to efektívnejšia na účely rehabilitácie a navracania občianskych práv v novom politickom usporiadaní. Preto identifikáciu fondov treba začať rozborom úprav a vnútorných pravidiel, ktorými sa riadilo účinkovanie organizácie v dobe, keď jestvovala.

Odporúča sa, aby identifikáciu fondov vykonali archívári, ktorí sú členmi komisií pre likvidáciu, o ktorej už bola zmienka (viď všeobecné odporúčania), a to prv, ako sa fondy presunú do archívov. Nekontrolovaný prevoz dokumentov by mohol zapríčiniť nenapraviteľné premiešanie pôvodného usporiadania archívu.

Rozmanitosť represívnych inštitúcií je taká veľká, že interpretácia významu slova „represia“ nie je jednoduchá. Koncepcia represie sa netýka iba politických ideí, ale zahŕňa aj ideológiu a osobné správanie sa, náboženstvo, filozofické názory, sexuálne správanie a iné oblasti, ktoré sú vo Všeobecnej deklarácii ľudských práv radené do kategórie slobody. Z tohto pohľadu pracovná skupina UNESCO-ICA stanovila nasledovné kategórie: (a) spravodajské služby, (b) polovojenské útvary, (c) špeciálne tribunály, (d) koncentračné tábory, (e) špeciálne väznice, (f) psychiatrické strediská na „prevýchovu“.

Tieto inštitúcie boli špecifickými nástrojmi represie. Okrem toho represívne štruktúry sa dajú nachádzať v tradičných oblastiach administratívy,

ktorých existencia pokračovala po ukončení totalitného režimu. Pre také prípady skupiny expertov stanovili nasledovné kategórie represívnych inštitúcií: (a) ozbrojené sily (vojsko), (b) policajné a bezpečnostné útvary, (c) civilné tribunály, (d) iné časti civilnej administratívy.

Spravodajské služby predkladajú najcharakteristickejšie typy dokumentácie, ktorá sa v značnej miere líši od tradičnej organizácie dokumentov verejnej správy. Archívy spravodajských služieb sú zvlášť bohaté na informácie o ľuďoch a represívnych organizáciách.

Archívy spravodajských služieb v represívnych režimoch sú vo všeobecnosti organizované okolo rozsiahlych kartoték (automatizovaných indexov). Indexy boli zriadené na to, aby poskytovali rýchlu informáciu o osobách. Kartotékové záznamy často obsahujú detailný prehľad o tom, čo je obsahom dokumentov. Tieto karty, ktoré sú niekedy označované ako „samo-vysvetľujúce,“ napríklad v Štátnom archíve v Rio de Janeiro, sa odlišujú od bežných kartoték, ktoré obvykle slúžia iba na zistenie čísla dokumentu alebo zložky v pomocnom archíve a neobsahujú doplňujúce informácie, ani odkazy na iné zložky.

Odporúča sa, aby po prevoze dokumentov do nových archívnych oddelení boli zachované súbory dokumentov v originálnom formáte. V prípade, že sa v rámci procesu včleňovania fondov do nových archívov nedarí zachovať ich pôvodné usporiadanie, je povinnosťou archívára postarať sa, aby bol vzťah medzi novými a starými katalógmi zrejmy.

Bežne sa stáva, že informácia využívaná spravodajskou službou pochádza z inej inštitúcie alebo útvaru. V represívnych inštitúciách sa veľmi často využívali konfiškované dokumenty. Dôležité je identifikovať dokumenty, ktoré pochádzajú z rozdielnych fondov archívov iných represívnych organizácií, pritom by sa však nemali fyzicky zaraďovať ako samostatné fondy. Automatické značenie dokumentov môže najlepšie pomôcť zachovať poriadok pri predkladaní takého materiálu na historický výskum o organizáciách alebo osobách, ktoré ten materiál konfiškovali. Počítačová „reorganizácia“ takých dokumentov by sa nemala robiť podľa policajnej logiky, ale v súlade so štruktúrou a organizáciou samotnej inštitúcie.

V zložkách spravodajských služieb represívnych režimov majú najväčšiu závažnosť údaje o osobách. Informácie o týchto osobách môžu byť v jednej zložke, ale môžu mať pokračovanie v celej sérii zložiek. Informácie o tej istej osobe môžu byť zhrnuté v kartotékach alebo referenčných kartách a treba zaistiť, aby ostali pohromade s ostatným materiálom. Dokumenty, ktorých sa tieto karty týkajú, obsahujú podstatu dôkazového materiálu každej žaloby alebo administratívneho či súdneho rozhodnutia. Preto je veľmi dôležité, aby sa ne-

narušili prepojenia medzi týmito kartami a dokumentáciou. Či sa podarí úplne pochopiť, ako boli organizované dokumenty spravodajských služieb, závisí na kartotékových kartách alebo na automatizovaných indexoch.

Omnoho zložitejšie je identifikovať série dokumentov represívneho charakteru, ktoré stále ešte môžu jestvovať v administratíve demokratického štátu. V takých situáciách je potrebné zložky, ktoré sa týkajú represie, zreteľne identifikovať a oddeľiť od ostatného materiálu. Po tom, čo boli separované, je možné považovať ich za ucelený fond a môže sa zariadiť ich prevoz do archívov verejnej správy, kde budú uložené. Je veľmi dôležité zdôrazniť, že taký postup sa neodporúča pre ostatné fondy. Odporúča sa to iba pre tento typ fondov, pretože obvykle obsahujú citlivé informácie politického a sociálneho charakteru. Treba stanoviť termín, v ktorom budú aj tieto fondy opäť zoradené tak, aby organicky súviseli s ostatnými dokumentmi represívnych organizácií, ktoré sa nachádzajú v danom depozite. Ak sa to neurobí, budúcim generáciám sa prenechá predstava, že tieto inštitúcie nemali nič do činenia s politickou represiou v nedemokratickom období.

Vyhodnocovanie

Pre archívárov, ktorí pracujú s dokumentáciou represívnych organizácií, prichádzajú do úvahy dve základné hľadiská posudzovania:

1. štúdium rôznych sérií dokumentov, ktoré sú potrebné ako dôkazy v záujme ochrany individuálnych práv a ako historicky dôležitý materiál o represívnom režime v krajine,
2. oddelenie zväzkov, ktoré súvisia s poškodzovaním ľudských práv a odčlenenie od ostatných dokumentov neutrálnych inštitúcií, ktoré naďalej pôsobia v demokratických podmienkach.

Tieto kritériá sa dajú použiť pri posudzovaní, ukončených aj neukončených fondoch.

V súvislosti s posudzovaním ukončených fondov treba najprv identifikovať jednotlivé série (súbory), a potom stanoviť ich hodnotu, pričom to treba robiť so zohľadnením administratívnych, právnych a informačných kritérií. Pri posudzovaní právnej hodnoty ako hlavné kritérium musí platiť autenticita a pravdivosť (obsahu). Mnoho sérií dokumentov, ktoré vznikali v obdobiach represie, sú poznačené tým, že sa na nich nenachádzajú overovacie znaky (pečiatky a podpisy). Platí to napríklad o už spomenutých kartotékových lístkoch. Mnohé z týchto informácií a dokumentov z takýchto zložiek by ako dôkaz v demokratických právnych postupoch pravdepodobne nemali nijakú právnu hodnotu. Niet pochybností, že informácie, ktoré sú v nich obsiahnuté, sú v mnohých prípadoch čírym výmyslom. Lenže ako dokumenty ich

treba považovať za autentické. Všetky dokumenty z obdobia predchádzajúceho represívneho režimu sa v demokratickom období stávajú autentickým a platným dôkazom o akciách, ktoré sa proti občanom uskutočnili z politických, ideologických, náboženských, etnických a rasových motívov. Preto sa tieto dokumenty musia považovať za platné pre výkon práv, ako je amnestia, reštitúcia a odškodnenie obetí represie.

V niektorých prípadoch platí, že dôkazy z takých dokumentov sa pre reštitúciu a odškodnenie nemôžu považovať za postačujúce. Môžu jestvovať zákonné opatrenia, ako napr. v Španielsku, že nárok na odškodnenie sa prizná iba osobám, ktoré boli väznené dlhšie ako tri roky. Preto pri právnych postupoch umožňujúcich odškodnenie sa v súhlase s týmito právnymi požiadavkami musia predkladať súdne doklady, ktoré dosvedčujú dĺžku obdobia, ktorú osoba strávila vo väzení na základe rozsudku. Archivári preto musia dbať, aby v súhlase so zákonmi upravujúcimi práva občanov, boli v každom osobitnom prípade schopní zabezpečiť pokiaľ možno úplné záznamy. To vyplýva aj z rozhodnutia, na základe ktorého sa doklady (z archívov) musia predkladať spracované čo najdetailnejšie a v zmysle priorit pri popisovaní faktov.

Osobné zväzky agentov, zamestnancov administratívy a služieb represívnych režimov, najmä však služobné záznamy príslušníkov vojska, majú zvláštnu dôležitosť, pretože obsahujú biografické údaje, ktoré môžu mať rozhodujúcu hodnotu pri stanovovaní zodpovednosti v období represie.

Je nevyhnutné zachovať všetky zväzky, ktoré obsahujú informácie o osobách, ktoré sa stali obeťami represie, pre ich základnú hodnotu ako dôkazov o vývoji ľudských práv po dobu najmenej 75 rokov od chvíle, keď boli zavedené. Keďže majú aj veľkú historickú hodnotu pre poznanie skutočného rozsahu represie, malo by sa uvažovať o ich trvalom zachovaní.

V prípade vyhodnocovania neukončených fondov by mali platiť kritériá, na základe ktorých sa doklady operatívneho charakteru vyčlenia podľa typu zločinu. Záznamy o osobách, ktoré boli podozrievané alebo postihované za činy, ktorých sa nikdy nedopustili, alebo v novom demokraticky riadenom štáte sa právne neuznávajú ako zločiny, by sa mali previesť do všeobecných archívov. Kritériá pre ich výber by mali byť čo najvšeobecnejšie, a kde vzniknú pochybnosti o správnosti ich zaradenia, treba ich tiež preradiť do všeobecných archívov. Centrálné policajné archívy tejto kategórie boli v Španielsku preradené do Národného historického archívu. V záujme toho je potrebné jasne identifikovať typy obžalôb proti politickým oponentom alebo bežným občanom, ktorých represívny režim postihoval, a ktoré z nich nie sú obsiahnuté v právnej praxi demokratických štátov.

Takéto „zločiny“, ako sa v zločkách vyskytujú, zahŕňajú: vyhrážanie sa verejnému činiteľovi, vyhrážanie sa osobe, ospravedľovanie terorizmu, nedovolené združovanie, vražda, únos, spolupráca s ozbrojenými skupinami, nedovolené spolčovanie, podvracanie špeciálnych zákonných opatrení, podvracanie bezpečnosti štátu, poškodzovanie vecí, hromadenie zbraní a munície, neposlušnosť, nezákonné zadržiavanie osoby, riadenie politovojenských skupín, poburovanie, útek, štrajk, tlač letákov, požiar, porušovanie vojenských predpisov, neuposúchnutie úradov, neuposúchnutie predpisov verejného poriadku, urážka verejného činiteľa, nezákonné zhromažďovanie, výhrada svedomia, tajný prechod cez hranice, príslušnosť k ozbrojenej skupine, ilegálna tlač a propaganda, porušenie súdneho rozhodnutia, vzburá, odboj, nezákonné schôdze, prechovávanie zbraní a výbušnín, terorizmus a hanobenie národa, jeho symbolov a zástavy.

Spolu s otvorenými fondmi je potrebné brať do úvahy aj utajené dokumenty, ktoré sa týkajú obmedzovania ľudských práv a sú označené ako „tajné“. Dá sa to dosiahnuť iba pod podmienkou, že Komisia, ktorá je poverená analyzovaním dokumentov danej inštitúcie, nenaráža na prekážky vo vnútri organizácie. Všetci členovia Komisie, samozrejme, podliehajú všeobecným predpisom o zachovaní mlčanlivosti v súvislosti so štátnym tajomstvom, pre posudzovanie ktorého dostali príslušné oprávnenie.

Princíp pôvodu

Netypickosť charakteru dokumentov spravodajských služieb sme už zdôraznili, najmä v porovnaní s inými represívnymi inštitúciami, ako sú súdne tribunály, väznice, nemocnice atď. Medzi nimi sa často nachádzajú zhabané dokumenty, ktoré sa týkajú osôb, civilných inštitúcií alebo politikov, a boli zaradené medzi súbory materiálov, ktoré pochádzajú z iných prameňov, ako napríklad z novín, zo správ agentov a podobne. V prípade, že sa dokumenty tajných služieb prenášajú do všeobecných archívov nového demokratického štátu, treba ich pôvodu, t.j. spravodajskú službu brať do úvahy.

Integrita fondov

Okrem pôvodu fondov treba rešpektovať aj ich integritu. Ak legislatíva umožňuje reštitúciu súkromného vlastníctva, toto právo sa môže dostať do protirečenia s princípmi zachovania integrity fondov. V prípade, že jednotlivci v rozsiahlej miere požadujú svoje zložky, mohlo by to ohroziť prežitie fondov, čím by sa narušila časť národného dedičstva. Kompromisným riešením by mohlo byť, že sa pristúpi k rozlíšeniu výslovne osobných dokumentov, ktoré by mali byť navrátené ich majiteľom ale-

né opatrenia, aby sa zaručilo zachovanie dokumentov a s nimi aj ich legitímne využívanie.

Počas práce expertnej skupiny sa podarilo zhromaždiť informácie iba o 13 krajinách spomedzi 25, ktorým bola odoslaná požiadavka, aby vyplnili dotazníky o svojich archívoch týkajúcich sa represíí. Spomedzi 13 odpovedí, ktoré sme dostali, dve neobsahovali informáciu o spôsobe zabezpečenia dokumentov: v Zimbabwe boli dokumenty zničené a v Čile neboli k dispozícii žiadne informácie o stave archívov. Vie sa tiež, že v Grécku boli dokumenty zničené z etických dôvodov, ale dotazník nám odtiaľ nevrátili. Ďalej spomedzi 14 krajín sa v troch archívoch inštitúcií bývalého režimu vykonávajúcich represiu vôbec neuchovávajú, čo znamená 28,5 %. Dve krajiny (Maďarsko a Južná Afrika) informovali o tom, že fondy dôležitých inštitúcií bývalých režimov vykonávajúcich represiu sú nedostupné. Skutočnosť, že viaceré krajiny radšej vôbec neodpovedali na poslaný dotazník, v nás nebudí prílišný optimizmus, či sú ich archívy o represióch zachované. Množstvo záznamov, o ktorých sa v správach hovorí (viššie 100.000 bežných metrov z 11 krajín), zreteľne zvyrazňuje závažnosť problému, ktorému nové úrady musia čeliť.

Šesť spomedzi jedenástich krajín (Nemecko, Brazília, Španielsko, Paraguaj, Portugalsko a Rusko) dokumenty využíva na odškodňovanie obetí represie a štyri (Nemecko, Litva, Paraguaj a Portugalsko) ich využívajú na postih zodpovedných osôb z obdobia minulého režimu. V troch krajinách (Poľsko, Brazília a Portugalsko) boli dokumenty o represióch využité tzv. „Komisiami pravdy“.

Takmer vo všetkých archívoch sú platné obmedzenia prístupu, a to v záujme ochrany osobných údajov o jednotlivcoch. Stanovené boli aj rozdielne obdobia na utajenie, a to v rozmedzí od 50 rokov v Španielsku, 75 rokov v Portugalsku a Rusku, a 100 rokov v Brazílii. Nemecko dobu utajovania nestanovilo. V Lotyšsku také všeobecné obmedzenie nejestvuje, ale sa uplatňuje protikladná prax (politika) pri voľnom sprístupnení dokumentov niektorých inštitúcií, napríklad k dokumentom Ministerstva vnútra je prístup voľný, ale k iným (napr. dokumentom KGB v Lotyšskej republike) je

prístup zakázaný. V siedmich krajinách (Brazília, Nemecko, Lotyšsko, Paraguaj, Portugalsko, Španielsko a Rusko) sú iniciované postupy, ktorými sa umožní nahliadnutie do dokumentov pre školiteľské účely a na historický výskum.

Napokon - vo dvoch krajinách (Maďarsko a Južná Afrika) najdôležitejšie súbory dokumentov bývalých represívnych inštitúcií nie sú využívané ani na odškodňovanie obetí, ani na postih vinníkov, ba ani na historický výskum. Nejestvujú tam jasné definície alebo úpravy, ktoré by sa týkali týchto záznamov. V oboch krajinách však bolo vyvinuté značné úsilie, aby sa umožnilo otváranie týchto fondov.

Záver

Práca expertnej skupiny by mala byť posudzovaná ako prvý stupeň medzinárodnej akcie, ktorú je potrebné rozšíriť, aby mohla pojať aj krajiny, o ktorých sa doteraz neuvažovalo, ako aj organizácie na ochranu ľudských práv.

Je nevyhnutné, aby bolo zriadené široké medzinárodné fórum o dokumentoch bývalých režimov, ktoré uplatňovali represiu, a aby boli zapojení archivári, právnici, predstavitelia politických strán, skupiny bojujúce za ľudské práva a podľa potreby aj ďalší.

Je potrebné preskúmať možnosť pomoci pri správe archívnych fondov z doby pôsobenia represívnych režimov v krajinách, v ktorých prebieha proces prechodu k demokracii, čo pomôže predchádzať kolapsu archívnych inštitúcií a prekaziť svojvoľné ničenie záznamov. Primerane tomu je žiaduce stanoviť strednodobý program na vytvorenie *pomocného fondu pre archívy v službe ochrany ľudských práv* (archívov, ktoré pôvodne slúžili na účely represie).

Je nevyhnutné, aby pokračovala práca, ktorá súvisí s identifikáciou archívov obsahujúcich dokumenty o represii, pretože zapadá do rámca, ako ho poskytuje program SVETOVEJ PAMÄTI, ktorý umožňuje, aby boli zaradené do doposiaľ vytvoreného registra údajov (poznatkov), ktoré boli zhromaždené do dnešnej doby.

Sekcia informatiky

Ešte nedávno sme nachádzali v komunistických slovníkoch cudzích slov pod heslom kybernetika zmienku o „buržoáznej pavede“ a jej zakladateľ, americký matematik Norbert Wiener, bol označovaný za človeka, ktorý „trpí rozštiepenosťou, polovičatosťou a eklektičnosťou názorov príslušníka americkej buržoáznej inteligencie“.¹⁾ Pod tlakom rozvoja techniky vo svete sa zmenil názor na tento vedný odbor aj u nás a už pred pádom komunistického režimu dostala *kybernetika* „zelenú“. Dnes by sme ťažko našli organizáciu, kde by nemali pracovisko, ktoré rozvíja technológie na báze prenosu údajov - aj keď označenie *kybernetika* vystriedal termín *informatika*. V Ústave pamäti národa rozvíja informačné technológie sekcia informatiky.

1. Hlavné úlohy sekcie

Sekcia informatiky bola konštituovaná tak, aby pokryla všetky činnosti spojené s vývojom a správou informačných systémov v ÚPN. Sú to najmä tieto úlohy:

- Vytvoriť a spravovať elektronickú kópiu archivovaných dokumentov, ktoré zanechali po sebe represívne zložky štátov na Slovensku v rokoch 1939 až 1989. Tieto dokumenty v písomnej, mikrofíšovej a mikrofílmovej podobe sú uložené prevažne v Archíve ÚPN, ale aj v archívoch iných organizácií. Účelom elektronického archívu (pozri článok T. Keszeliho *K problematike digitalizácie dokumentov*) je poskytnúť bádateľom možnosť efektívneho prehľadávania v archívnych kópiách dokumentov bez deštrukcie originálnych, a zároveň zabezpečenie dlhodobého nepopierateľného „uskladnenia“ informácií z archíválií.
- Vytvoriť podmienky a zaisťiť podporu pri sprístupňovaní dokumentov podľa zákona 553/2002 Z. z.
- Vytvoriť a spravovať systém zverejňovania rôznych evidencií z čias neslobody v elektronickej podobe na internetovej stránke ÚPN.

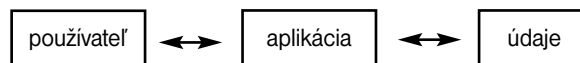
2. Budovanie technologickej infraštruktúry ÚPN

Keďže sme začínali takpovediac „od nuly“, prvou úlohou sekcie bolo vybudovať technologickú infraštruktúru na zabezpečenie činností sekcie aj celého ÚPN. V rokoch 2003 až 2004 sa investičné prostriedky ÚPN použili prevažne na tento účel.

Postupovali sme podľa interného projektu,

ktorý vznikol v spolupráci - entuziazmom zapálených - ľudí z komerčnej a vedeckej oblasti, v čase, keď sekcia ešte de facto neexistovala. V čase návrhu projektu, aj neskôr, keď sa vyberali komponenty nákupu, sa zvažovali rôzne alternatívy konečnej podoby technologickej infraštruktúry.

Z pohľadu bezpečnosti, spoľahlivosti, rýchlosti, aj z pohľadu nárokov na správu informačného systému sme zvolili ako *základný princíp* pri výstavbe systému trojúrovňový hierarchický prístup k údajom

Podľa tohto princípu koncový používateľ pristúpi k údajom len prostredníctvom aplikačného softvérového vybavenia, nie priamo. Zaisť sa tým ochrana údajov pred poškodením a zneužitím zo strany používateľov (čo je najčastejší dôvod straty a zmeny údajov).

Ďalším východiskovým prvkom bola *softvérová platforma pre počítač*, na ktorom budú uložené údaje. Kvôli bezpečnosti voči vírusom, trójskym koňom a rôznym spywarom,²⁾ robustnosti a spoľahlivosti, aj kvôli podpore zo strany výrobcu sme prijali rozhodnutie prevádzkovať údaje na platforme komerčného Unixového operačného systému.

Pretože sme chceli vybudovať otvorený systém aj s potenciálnym otvorením smerom k verejnosti, pri návrhu a neskoršej realizácii technologickej štruktúry sa kládol dôraz na bezpečnosť sieťovej úrovne systému. Ochrana údajov pred narušením zvonka (z internetu) a realizácia bezpečnostnej politiky je riešená začlenením *firewallu*³⁾ do systému.

Výber aplikácie pre elektronický archív (vstup údajov, narábanie s údajmi, prezeranie a prehľadávanie) bol predmetom výberového konania pri obstarávaní výpočtovej techniky. Našou ambíciou bolo vybrať dokumentačný systém, ktorý by spĺňal medzinárodné kritériá, bol by otvorený⁴⁾ a po dobudovaní by mohol byť podrobený certifikácii v rámci európskych spoločenstiev.

Po uskutočnení výberových konaní na nákup výpočtovej techniky začala etapa postupnej realizácie a konfigurácie komponentov technologickej infraštruktúry. Pridružili sa aj nové úlohy, ktoré súviseli s prevádzkou ÚPN, sťahovaním do iných priestorov (napríklad vybudovanie štruktúrovanej kabeláže, vyriešenie pripojenia a správy separátneho pracoviska pre sekciu archívu mimo sídla

Ing. Ludmila Franeková,
absolventka Elektrotechnickej fakulty SVŠT Bratislava,
vedúca Oddelenia systémov Sekcie informatiky ÚPN.

1) WIENER, Norbert: *Kybernetika a spoločnosť*. Praha 1963, s. 7.

2) Spyware - typ narušenia, software skrývajúci sa v počítači bez vedomia používateľa.

3) Firewall - počítač s programom, ktorý sleduje prenos údajov v sieti a podľa definovaných pravidiel zakazuje alebo povoľuje komunikáciu.

4) Je možné do neho vstupovať, je možná jeho parametrizácia.

ÚPN). Celú túto náročnú etapu sme absolvovali v priebehu minulého roka a v súčasnosti môžeme povedať, že v sekcii rutinne funguje niekoľko pracovníkov.

3. Pracoviská sekcie

Digitalizačné pracovisko

Toto pracovisko zodpovedá za vstup údajov do dokumentačného systému. Podľa odhadov len z Archívu ÚPN bude toto pracovisko spracovávať viac ako 20 mil. strán dokumentov, ktoré majú byť súčasťou elektronického archívu. Digitalizácia papierových dokumentov sa robí na troch výkonných skeneroch a troch štandardných kancelárskych skeneroch. Na skenovanie mikrofišov a mikrofilmov používame dva špeciálne skenery. V prípade potreby sa na pracovisku niektoré zdigitalizované predlohy prevádzajú do textovej podoby (OCR).⁵⁾

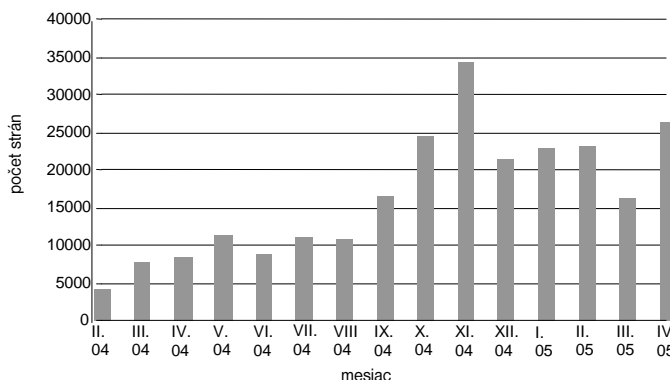

Skenovacie pracovisko.
Foto: Archív ÚPN.

Pracovisko začalo skenovať vo februári 2004 s dvomi pracovníkmi. Postupne sa personálne posilňovalo a v súčasnosti má sedem pracovníkov. Vzhľadom na nízku kvalitu dokumentov, ktoré prichádzajú na skenovanie, je rýchlosť skenovania pomerne pomalá (pozri graf 1.). Najbližšou úlohou sekcie je zrýchliť a zefektívniť tento proces optimalizáciou softvérového vybavenia i organizácie práce.

Pracovisko pre prácu s evidenciami

Graf 1. Vývoj skenovania archívnych materiálov

5) OCR (Optical Character Recognition) - prevod obrazovej predlohy textu do ASCII súboru. Takýto text sa môže potom upravovať ľubovoľným textovým editorom.

Pri preberaní archívnych materiálov zo Slovenskej informačnej služby sme získali rôzne evidencie, ktoré viedla bývalá Štátna bezpečnosť. Tieto evidencie sme uviedli do používateľnej formy ako prvé a v súčasnosti ich prioritne využívame na vyhľadávanie informácií o osobách, ktorým ÚPN podľa zákona sprístupňuje dokumenty. Využívame ich tiež na vyhľadávanie informácií interným i externým bádateľom.

Postupným získavaním nových evidencií nadobúda dôležitosť samotná správa evidencií a ich vzájomné prepojenie. Preto v súčasnosti vzniká nové pracovisko na spracovanie, vyhodnocovanie evidencií a ich integráciu do elektronického archívu ÚPN.

Pracovisko webovej a intranetovej stránky

Z pohľadu vonkajšieho prostredia bol azda najviac viditeľný výsledok, súvisiaci so zverejňovaním informácií na internete na stránke www.upn.gov.sk. Webová aplikácia bola vyvinutá čiastočne dodávateľsky (prvá, statická časť), neskôr sme programovali vo vlastnej réžii v sekcii informatiky. Aplikácia bola doplnená o dynamickú časť - vyhľadávanie v databáze evidencií a v súčasnosti mení aj svoju statickú tvár.

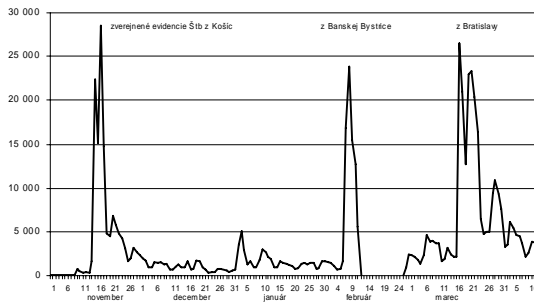
Internetová stránka ÚPN.

Zdroj: www.upn.gov.sk

Doteraz boli zverejnené registračné protokoly krajských správ Štátnej bezpečnosti (evidenčné knihy ŠtB z Bratislavy, Banskej Bystrice, Košíc) vedené od roku 1958 a bol zverejnený personálny zoznam príslušníkov krajských a okresných správ ŠtB. Zo štatistiky návštevnosti v období zverejnenia evidenčných kníh ŠtB (pozri graf 2.) vidno, že v čase zverejnenia registračných protokolov enormne stúpol počet návštevníkov webovej stránky. Aj napriek tomu, že aplikácia je rýchla a

server pracoval aj v najkritickejších chvíľach len na 50 %, kvôli pomalému pripojeniu do internetu⁶⁾ boli internetoví klienti niekedy nespokojní s prístupom na našu stránku.

Pracovisko webovej a intranetovej stránky vyvíja a aktualizuje aj intranetovú stránku, kde sa zverejňujú interné informácie pre pracovníkov ÚPN. Vzhľadom na to, že Ústav plánuje zverejňovanie ďalších evidencií na internete, toto pracovisko má svoju opodstatnenosť aj do budúcnosti.

Graf 2. Štatistika návštevnosti webovej stránky ÚPN od novembra 2004.

Pracovisko podpory systémov

Sem prislúcha všetka činnosť, ktorú „nevidno“. Pre každý technologický systém, použitý v ÚPN, treba zabezpečiť bezchybnú činnosť. Zabezpečenie zahŕňa správu serverov, sietí LAN, WAN, WLAN,⁷⁾ správu personálnych počítačov, aplikácií, databáz, koordináciu vývoja a rozvoja systémov, a tiež zálohovanie a archiváciu údajov.

Jednotlivé pracoviská sú organizačne začlenené v sekcii do dvoch oddelení:

oddelenie evidencií a digitalizácie,
oddelenie systémov.

Záver

Po viac ako ročnej skúsenosti vidíme, že väčšinu našich predsavzatí sme realizovali – to, čo sme implementovali, funguje k relatívnej spokojnosti. Niektoré časti systému treba zefektívniť, urýchliť, optimalizovať. Systémy, ktoré sekcia informatiky uviedla do prevádzky, sú otvorené smerom k ďalšiemu vývoju. Vybudovanie bezpečného a modulárneho dokumentačného systému je však dlhodobá záležitosť, závislá od pracovného nadšenia tvorcov, ale aj finančne nákladná.

RESUME

The Section of Information Technology

The Section of Information Technology (IT) was established to perform all activities connected with the development and management of information systems in the Nation's Memory Institute. These include, primarily, the creation and management of the electronic archive of the Institute and the storage of copies of archival documents from the period of oppression in Slovakia (1939-1989). The electronic archive permits effective searching of the archival copies of the documents without destroying the originals. The IT Section's task is to create conditions for disclosure of the documents pursuant to Act No. 553/2002 Coll. and for publication of electronic copies of the registration protocols on the Institute's webpage. To meet the demands, the section is constructing a modern and secure technological infrastructure. The basis of the information system of the Institute had been laid in 2003-4. The IT Section is currently divided into several departments. The digitization department is responsible for the input of data into the documentation system. The registrations processing department participates in managing of the varied registries and records of the former State Security (ŠtB). Consequently, the web and intranet page department successively publishes the registers and lists of the repressive organs from 1939-1989. The system support department is responsible for all activities connected with server administration, LAN, WAN and WLAN networks, administration of the PCs, databases, development of the system and archiving of data.

6) Máme len štandardné pripojenie do Govnetu 2 Mb linkou.

7) LAN (Local Area Network) - lokálna sieť, WAN (Wide Area Network) globálna internetová sieť, WLAN (Wireless LAN) bezdrôtová lokálna sieť.

K problematike digitalizácie dokumentov

Mgr. Tomáš Keszei

(1977), absolvent

Pedagogickej fakulty UK
Bratislava, pracuje v ÚPN.

Jednou z hlavných činností sekcie informatiky Ústavu pamäti národa je vytvorenie informačného systému, ktorý umožní prácu s digitálnymi kópiami dokumentov v depozite Archívu ÚPN. Výsledkom je elektronický archív, ktorý spravuje archívne dokumenty a ich popis v elektronickej podobe. Na jeho tvorbe sa zúčastňuje aj Archív ÚPN, sekcia rekonštrukcie a právnych analýz a sekcia sprístupňovania, teda jeho užívateľa. Príspevok stručne popisuje východiská pri definovaní požiadaviek, ktoré má elektronický archív spĺňať, účel jeho využitia, štruktúru dát a trocha technickejšie popisu procesu digitalizácie archívneho materiálu.

Digitalizácia archívnych dokumentov sa dá realizovať viacerými spôsobmi. Neexistuje univerzálny model vhodný na nasadenie vo všetkých podmienkach. Každý projekt sa musí tvoriť s ohľadom na účel digitalizácie a požiadavky na prácu s digitálnymi kópiami. To, že digitálne kópie existujú len ako dáta uložené na dátovom nosiči, otvára nové, takmer neobmedzené možnosti pri práci s archívными dokumentmi. Zásadným spôsobom sa mení vyhľadávanie a dostupnosť dokumentov pre bádateľov.

V prvom kroku sa treba rozhodnúť, či je cieľom digitalizácie vytvorenie konzervačných kópií, teda nasnímanie predlôh v maximálnej možnej kvalite, alebo je primárnym cieľom zefektívnenie práce s dokumentmi, pričom hlavným kritériom je zachovanie čitateľnosti textu. Platí pravidlo, že čím je vyššia kvalita kópie, tým je väčší aj objem dát, ktoré treba uložiť a spracovať. Pri digitalizácii väčšieho množstva dokumentov (rádovo státisíce strán) sa nevyhneme kompromisu medzi kvalitou a nárokom na úložný priestor. Dôraz na kvalitu sa musí klásť pri vytváraní kópií vzácných, starých alebo poškodených dokumentov, kde je cieľom záchrana originálu alebo jeho ochrana pred poškodením pri používaní. Skenovanie v nižšej kvalite je vhodnejšie na digitalizáciu väčšieho množstva písomností, ak je pre jeho štúdium potrebná práca s väčším objemom dokumentov.

Pri špecifikácii projektu digitalizácie treba ďalej určiť, či budú dáta uložené na externých dátových nosičoch (offline), alebo budú dostupné priamo cez systém správy dokumentov (online). Pri práci s dokumentom v offline archíve treba zistiť, na ktorom nosiči sa nachádza a načítať ho do počítača. Prístup k digitálnym kópiám je podobný ako v prípade originálov, no fyzicky sa nemanipuluje s písomnosťami, ale s dátovými nosičmi. V online archíve sú digitálne kópie dostupné kedykoľvek (spravidla v počítačovej sieti) bez potreby akejkoľvek mechanickej manipulácie. Takýto systém správy dokumentov môže poskyto-

vať sofistikované vyhľadávacie metódy, pričom užívateľ môže podľa potreby zadávať kritériá pre vyhľadávanie a výsledky vidí okamžite, čím sa zásadným spôsobom zrýchli prístup k dokumentom.

Dôležitou súčasťou elektronického archívu je popis dokumentov. Je vlastne alternatívou archívneho inventára a archívnych registrov (indexov). Poskytuje však oveľa viac možností, najmä v spojení s online archívom, kde od základov mení prácu s dokumentmi. Treba definovať, do akej hĺbky sa majú dokumenty popisovať. Pritom je možné zohľadniť zvláštnosti každého fondu a zamerať sa na množinu údajov, ktoré sú kľúčové pre bádateľov. K tejto téme sa vrátíme pri popise organizácie dát v elektronickom archíve ÚPN.

Požiadavky kladené na elektronický archív ÚPN

Pri definovaní požiadaviek na digitalizáciu písomností v správe Archívu ÚPN sa museli zohľadniť aj povinnosti a úlohy ÚPN, ktoré vyplývajú zo zákona. Zákon č. 553/2002 Z.z. o pamäti národa ukladá ústavu povinnosť sprístupniť žiadateľovi písomnosti, ktoré o ňom viedli bezpečnostné orgány represívnych režimov v rokoch 1939 – 1989. V sprístupnených dokumentoch musia byť znečitateľnené údaje o tretích osobách v zmysle zákona č. 428/2002 Z.z. Pri množstve žiadostí o sprístupnenie, ktoré Ústav pamäti národa obdržal od občanov, ide o obrovský objem písomností v rozsahu státisícov strán. Ako najefektívnejšie riešenie sa ukázalo vyhotovenie digitálnej kópie, v ktorej sa znečitateľnia príslušné údaje, a jej sprístupnenie žiadateľovi, ktorý ju môže obdržať v tlačenej podobe. Ďalšou úlohou ÚPN je rekonštrukcia dokumentov, ktoré boli čiastočne alebo úplne zničené, ako aj analýza a rekonštrukcia rozhodovacích a výkonných mechanizmov tajných služieb v dobe neslobody. Pritom je potrebné štúdium veľkého množstva archívnych dokumentov, hľadanie súvislostí cez osoby, prípadne útvary bezpečnostných zložiek a podobne. Ďalšou vlastnosťou elektronického archívu je vytváranie „virtuálnych“ spisov a zväzkov, ktoré boli zničené, ale časť ich obsahu sa zachovala ako kópie v iných materiáloch.

Na základe týchto požiadaviek sú definované skupiny užívateľov, ktorí budú do archívu pristupovať a činnosti, ktoré budú vykonávať podľa nasledujúcej tabuľky.

Toto rozdelenie je len rámcové, jednotlivé činnosti sa v konkrétnych prípadoch môžu prekrývať. Je to základný kľúč, podľa ktorého majú užívatelia pridelené programové vybavenie a odstupňované práva na prístup a manipuláciu s dokumentmi.

Skupina užívateľov	Operácie v systéme správy dokumentov
administrátori systému	správa systému, správa a zálohovanie dát
skenovacie pracovisko sekcie informatiky	digitalizácia a popis dokumentov, uloženie dát do systému správy dokumentov
sekcia sprístupňovania	štúdium dokumentov, anotácia dokumentov (znečitateľnenie osobných údajov), tlač kópií dokumentov
sekcia rekonštrukcie a právnych analýz	priebežné dopĺňanie popisu dokumentov, štúdium a rekonštrukcia zničených dokumentov
bádatelia	štúdium dokumentov

Špecifiká písomností z produkcie ŠtB

Pri budovaní elektronického archívu treba okrem iného vychádzať zo špecifik archívnych fondov a spôsobu ich využitia v budúcnosti. Pôvodcom väčšiny písomností v správe Archívu ÚPN je bývalá Štátna bezpečnosť, resp. federálne ministerstvo vnútra (FMV) a jeho predchodcovia. Pre tieto zložky bola charakteristická práca v utajení. Utajenie prebiehalo nielen smerom von, ale existovalo aj medzi jednotlivými správami a súčasťami ŠtB. Bolo nežiaduce, aby mali konkrétni príslušníci (odbory, oddelenia, referáty) viac informácií, ako potrebovali pre svoju prácu. Používali krycie mená (nielen pre osoby a objekty, ale aj pre technické úkony, akcie), ak sa na akcii zúčastňovalo viacero odborov, na nižších úrovniach o sebe navzájom často nevedeli. ŠtB preto musela zabrániť, aby záujmovú osobu alebo objekt rozpracovalo viac súčastí, resp. príslušníkov súčasne, nezávisle od seba, pretože by hrozila dekonšpirácia. Na tento účel slúžila centrálna kartotéka štatisticko-evidenčného odboru FMV (v 80. rokoch aj jej prepis do počítačovej databázy EZO – Evidencie záujmových osôb) a systém blokácie, ktorý registroval, či už danú osobu nerozpracovala iná súčasť Štátnej bezpečnosti. Kartotéka bola rozdelená na niekoľko evidencií, ktoré obsahovali údaje z registračných protokolov (sú zverejnené na stránke www.upn.gov.sk) usporiadané podľa rôznych kritérií.

Tieto evidencie majú kľúčový význam pri rekonštrukcii skartovaných zväzkov a činnosti ŠtB vôbec. Ak bol založený zväzok, vznikol o tom záznam v registračnom protokole. Ak existuje záznam v registračnom protokole, musel existovať aj príslušný zväzok. Kvôli potrebám konšpirácie a súčasnej výmeny informácií sa veľká časť písomností vyhotovovala v niekoľkých exemplároch, ktoré sa stali súčasťou rôznych súvisiacich zväzkov. Ako príklad uvediem agentúrne správy, teda spracované informácie získané spravodajskou cestou. Súčasťou agentúrnej správy boli okrem samotnej informácie aj prameň, pracovník, ktorý ju získal, využiteľnosť informácie, jej

overenie, závažnosť a pod. Agentúrna správa o nepriateľskej osobe sa dostala nielen do zväzku nepriateľskej osoby, ale aj do zväzku spolupracovníka („prameňa“), ktorý ju poskytol. Podľa obsahu alebo závažnosti informácie sa tieto dokumenty dostávali aj do rôznych analytických materiálov, hodnotení, taktických spisov a podobne. Všetky materiály, do ktorých sa kópija agentúrnej správy založila, boli uvedené na tlačive v rozdeľovníku. Pomocou evidencií a rozdeľovníkov je možné zrekonštruovať veľkú časť skartovaných zväzkov. Tento príklad ukazuje previazanosť zväzkov s evidenciami. Existenciu zväzku dokazujú evidenčné pomôcky, jeho obsah sa v kópiách nachádza v iných zväzkoch, pričom ich vieme dohľadať podľa rozdeľovníka. Rekonštrukcia časti zväzku pomocou agentúrnych správ je len jedným zo spôsobov, ako rozmotáť pavučinu spletnú činnosťou ŠtB. Na základe údajov v písomnostiach môžeme zrekonštruovať nielen zväzky, ale aj organizačnú štruktúru, riadiace mechanizmy, líniu činnosti a rozsah záujmu ŠtB.

Podmienkou efektívnej práce s dokumentmi v elektronickom archíve je vytvorenie bázy znalostí, ktorá prepojí čiastkové údaje a zväzky do obrazu skutočnosti, ako ju videla a vytvárala štátna moc. Vytváranie a napĺňanie databáz je dlhodobý proces. Spájajú evidencie vytvorené Štátnou bezpečnosťou s informáciami zo zväzkov v súvislostiach, ktoré poznali len vysokopostavení riadiaci činitelia bezpečnostných zložiek a komunistickej strany. Treba však starostlivo definovať množinu relevantných údajov tak, aby ich zaznamenanie bolo časovo reálne. Celý systém musí byť veľmi flexibilný, pretože systém organizácie, administratívy a evidencie sa priebežne menil.

Štruktúra dát

Požiadavkám na prácu s písomnosťami je podriadená štruktúra dát v elektronickom archíve. Digitalizuje sa vždy celá archívna jednotka, ktorej obsah sa ďalej logicky člení. Napríklad vyšetrovací spis ukladáme ako jedno- alebo niekoľkostranové súbory, ktoré obsahujú jednotlivé časti (napr. výpoveď svedka, záznam o domovej prehliadke, rozsudok atď.). Ku každému súboru sa pripája popis, ktorý ho zaraďuje do konkrétnej archívnej jednotky. Systém umožňuje prácu s dokumentmi rovnako ako s originálom v archíve – teda vyhľadanie spisu alebo zväzku podľa jeho zaradenia do fondu. Širšie možnosti ponúka vyhľadanie podľa osôb, objektov a iných kľúčov, podľa popisu (indexu). Popis archívnych dokumentov je definovaný na dvoch úrovniach:¹⁾

1) Pri vývoji systému a každodennej práci s ním sa vžila zjednodušená terminológia, v ktorej „spis“ predstavuje archívnu jednotku a „dokumenty“ sú jeho logické časti, takže „spis“ môže byť napríklad zväzok tajného spolupracovníka, ktorý obsahuje „dokumenty“ - napr. návrh na viazanie, agentúrne správy, vlastnoručné správy a pod.

primárna úroveň – tvorí základný popis archívnej jednotky (spisu, zväzku). Pre vyhľadávanie by bolo ideálne, keby obsahoval údaje, pod ktorými je archívna jednotka vedená v inventári Archívu ÚPN. (Ne)usporiadanosť prevzatých dokumentov zdržuje ich definitívne zaradenie do fondov. Preto sme zvolili kompromis a zachytili základné údaje o spise (pôvodca, registračné číslo, archívne číslo, krycie meno atď.), ktoré postačujú na jeho nájdenie. Po spracovaní fondov Archívu ÚPN prispôsobíme ich štruktúre aj základný popis dokumentov.

sekundárna úroveň – zachytáva údaje o častiach spisu alebo zväzku. V podstate supluje archívny register, ale má rozšírené možnosti – odkazuje na konkrétny dokument spolu s kontextom. Pre rôzne typy dokumentov sú definované rôzne množiny údajov, ktoré je možné popísať. Pomocou nich bude možné okamžite vyhľadať konkrétne dokumenty, aj keby sa nachádzali v desiatkach zväzkov (napr. všetky obžaloby, ktoré podal prokurátor XY, alebo všetky agentúrne správy, ktoré sa podľa rozdeľovníkov nachádzali v spise AB).

Dvojúrovňovosť popisu umožňuje vyhľadávanie a prácu na úrovni archívnej jednotky, ako aj konkrétnej písomnosti, ktorú obsahuje. Primárna úroveň obsahuje niekoľko jednoznačných údajov a po usporiadaní fondov Archívu ÚPN by jej štruktúra mala byť nemenná. Sekundárna úroveň sa chápe ako flexibilná množina údajov, ktorú je možné neustále rozširovať a prispôbovať špecifikám konkrétneho typu dokumentov. Nedá sa vytvoriť univerzálna šablóna, podľa ktorej by sa dali popísať dokumenty všetkých pôvodcov v celom časovom rozsahu. Preto je pre každý typ dokumentu vytvorený indexačný profil. Kvôli flexibilitě nie sú dokumenty uložené hierarchicky, ale usporiadajú sa vždy podľa potreby na základe ich popisu uloženého v relačnej databáze. Dajú sa teda kedykoľvek usporiadať podľa kraja, typu alebo iných kritérií.

Popis vytvárania a použitia elektronických kópií

V elektronickom archíve sú dáta uložené v podobe naskenovaných dokumentov (systém správy dokumentov) a ich popisu (relačná databáza). Sú uložené centrálné (serverová časť), prístup k nim je možný pomocou užívateľských programov z počítačov pripojených do siete (klientská časť).²⁾

Jadrom digitálneho archívu je systém správy dokumentov. Používať ho môžu len oprávnené osoby. Systém je zabezpečený na niekoľkých úrovniach. Dáta sú prenášané šifrovane a dešifrujú sa až na počítači používateľa pomocou jeho užívateľského kľúča. Je zadefinovaných niekoľko skupín užívateľov s odstupňovanými právami na vyhľadávanie, prezeranie, anotovanie dokumentov, úpravu popisných dát a podobne. Užívateľské práva sú definované globálne pre skupiny a jednotlivých užívateľov, prístupové práva sa však dajú vymedziť aj pre konkrétne dokumenty, resp. ich kategórie.

Na digitalizáciu používame produkčné skenery papierových predlôh a skenery mikrofišov/mikrofilmov. Výkon skenovacieho pracoviska sa pohybuje okolo 20 000 strán mesačne, pričom sa ho zmenami organizácie práce a úpravou softvéru darí stále zvyšovať. Počet strán nie je najpresnejším ukazovateľom, pretože rýchlosť skenovania závisí najmä od kvality predlohy, čo sa týka čitateľnosti (rozmazané alebo vyblednuté písmo) a materiálu (preklepový alebo poškodený papier). Najpomalšie prebieha skenovanie mikrofišov – často sú rozmazané, niektoré neboli dokonale ustálené, materiál postupne degraduje.

Predlohy sa v súčasnosti skenujú v závislosti od kvality predlohy v dvoch režimoch: v odtieňoch šedi alebo v dvoch farbách – čiernej a bielej. Farebná hĺbka³⁾ zvolená pri skenovaní ovplyvňuje výslednú veľkosť dátového súboru. V budúcnosti sa počíta so skenovaním papierových predlôh vo farbe, pretože úspora miesta na dátových nosičoch pri súčasnom spôsobe skenovania nevyváži nižšiu kvalitu digitálnych kópií. Pri predlohách na mikrofišoch a mikrofilmoch je súčasný spôsob práce vyhovujúci. Predlohy sú totiž čiernobiele (presnejšie v odtieňoch šedi) a ich kvalita je veľmi nízka. Výhodou skenovania vo dvoch farbách je, že nastavením prahu⁴⁾ a detekciou čiar je možné nekvalitnú alebo poškodenú predlohu naskenovať tak, že čitateľnosť digitálnej kópie je lepšia ako čitateľnosť originálu.

Na kvalitu a veľkosť súboru má vplyv aj rozlíšenie použité pri skenovaní. Udáva sa v dpi (dots per inch – bodoch na palec). Pri skenovaní sa obrázok sníma po bodoch, ktoré tvoria mriežku (raster). Čím je vyššie rozlíšenie, tým je výsledný obrázok menej „zrnitý“, ale narastá objem uložených dát. Podľa potreby používame rozlíšenie 240 alebo 300 dpi. Pri skenovaní sa archívna

2) Usporiadanie server – klient má viacero výhod. Dáta sú uložené na jednom mieste, viacerí užívatelia s nimi môžu pracovať súčasne. Zjednodušuje sa aj zálohovanie dát a ich obnova v prípade závažnejšej poruchy. Užívatelia majú centrálné pridelené práva, takže každý môže dáta využívať len v rozsahu, aký si vyžaduje jeho práca.

3) Farebná hĺbka znamená počet farieb, ktoré sa použijú pri digitalizácii. Ak sa použijú dve farby, všetky odtiene originálu sa prevedú podľa jasnu na čiernu alebo bielu. Pri použití 256 odtieňov šedi je výsledok podobný ako čiernobiela fotografia. Pri snímaní predlohy vo farbe sa najčastejšie používa 16,7 milióna farieb. Čím väčšia je farebná hĺbka, tým je väčší aj objem získaných dát. Používajú sa rôzne metódy kompresie, ktorými je možné uložiť tieto dáta úspornejšie, s minimálnou alebo žiadnou stratou kvality.

4) Prah určuje svetlosť referenčného bodu – tmavšie body budú vo výsledku čierne, svetlejšie biele.

jednotka rozdelí na jednotlivé dokumenty, pričom sa každý z nich ukladá do samostatného súboru (môže obsahovať niekoľko strán).

K súborom sa pripája popis, ktorý je uložený v databáze. Podľa neho je možné vyhľadať digitalizované dokumenty. Ideálne by bolo, keby základný popis dokumentov obsahoval údaje z archívneho inventára a dokumenty v digitálnom archíve by sa dali dohľadať podľa rovnakého kľúča ako originály v archíve ÚPN.

Žiaľ, zdĺhavý proces delimitácie, ako aj (ne)usporiadanosť prevzatého materiálu zdržuje vytvorenie štruktúry fondov archívu, ktorá by sa dala nazvať konečnou. Preto sme zvolili kompromis a zachytili základné údaje o spise (pôvodca, registračné číslo, archívne číslo, krycie meno atď.), ktoré postačujú na jeho nájdenie, ale podľa iného kľúča ako v Archíve ÚPN. Postupne, ako bude prebiehať usporiadanie fondov Archívu ÚPN, budeme aj my prispôbovať základný (primárny) popis dokumentov.

Po naskenovaní archívnej jednotky, vytvorení primárneho popisu a kontrole, sa digitálna kópia uloží do systému správy dokumentov. Dáta sú bezpečne uložené centrálné v pamäťovom poli.⁵⁾ Pred samotným uložením sú dáta zašifrované a následne sú prístupné len oprávneným používateľom. Pre prípad zlyhania alebo poškodenia systému správy dokumentov sa dáta zálohujú aj na magnetických páskach a optických médiách (DVD). Magnetické pásky majú výhodný pomer kapacity a ceny, navyše ide o desaťročiami overenú technológiu, kde je garantovaná trvanlivosť záznamu. Výhodou optických médií je ich operatívnosť – ak je potrebné obnoviť len konkrétny sú-

bor dát, je to oveľa rýchlejšie a jednoduchšie ako pri magnetickej páske. Nevýhodou je ich relatívna nespoľahlivosť a nestálosť.

Kvôli obmedzeniam vyplývajúcim zo zákona o pamäti národa v súčasnosti nemôžeme poskytnúť kópie archívnych dokumentov bez znečítateľnenia osobných údajov.⁶⁾ Takto upravené dokumenty sú tiež uložené v systéme správy dokumentov. Znečítateľnenie, prípadne iné anotácie neupravujú pôvodný dokument, ale pridávajú sa až pri jeho zobrazení, príp. tlači.

K jadru systému správy dokumentov prístupuje aj báza znalostí, ktorá značne rozširuje možnosti práce s elektronickým archívom. Báza znalostí sa stále rozširuje. Obsahuje údaje z dostupných evidencií a registratúrnych pomôcok ŠtB, pričom spája údaje o osobách, objektoch, súčastiach ŠtB atď. so zväzkami a spismi. Postupne sa bude rozširovať o indexy archívnych fondov a o sekundárny popis dokumentov, ktorý bude obsahovať ďalšie údaje dôležité pre plnenie poslania Ústavu pamäti národa. Tým sa podstatne rozšíria možnosti práce s dokumentmi. Archívny dokument, vyhľadaný podľa zadaného kľúča, je možné okamžite prezerať, podrobnejšie popisovať, prípadne použiť na rekonštrukciu.

Budovanie elektronického archívu ÚPN je dlhodobý proces. V súčasnosti prebieha skenovanie dokumentov a ich popis. Všetky činnosti sa snažíme priebežne zefektívňovať. Začínáme s podrobnejším popisom archívnych dokumentov, v budúcnosti uvažujeme aj o nasadení technológií na rozpoznanie textu. Projekt je svojím spôsobom unikátny a jeho ďalší rozvoj ovplyvnia naše skúsenosti, aktuálne potreby a vývoj informačných technológií.

Resume

The digitalization of the documents administered by the Archive of the Nation's Memory Institute is one of the fundamental tasks of the Section of IT. Its objective is to create an online archive making available in electronic form searchable documents ready for further description and processing. The article presents the requirements that the electronic archive has to comply with to meet the standards set for personal data protection and the securing of the data. The majority of the documents stored at the Archive of the NMI has been drawn up by secret services and other security authorities, which prompts for a specific approach to the organization and description of the documents with respect to the original mechanisms of documents classification. The objective for today is to connect the isolated facts into a unity of information, previously available only to the supreme commanders of the State Security (ŠtB) or the Federal Ministry of Interior. The electronic archive is used during the disclosure of the files to individual applicants, the reconstruction of discarded documents and research. In connection with the database which comprises the description of the digitalized documents and the ŠtB registration, it also makes possible an analysis and reconstruction of the managing and decision making structures within the ŠtB. The article concludes with a brief technical overview of the digitalization (scanning) of the documents and their description, as well as with the principles guiding their storing and processing within the system of documents administration a few pitfalls of the process and the prospects of its future development.

5) Pamäťové pole tvorí niekoľko pevných diskov. Dáta sú ukladané na dva disky súčasne. Pri prípadnej poruche niektorého disku sa dáta nestratia, načítajú sa z jeho „zrkadla“ a koncový užívateľ si nič nevšimne. Výmena disku je možná za plnej prevádzky.

6) Výnimkou je Národný bezpečnostný úrad a súdy.

Počítačová databáza EZO

Ing. Stanislav Labjak
(1955), absolvent EF SVŠT
Bratislava, vedúci
Oddelenia evidencie
a digitálnych dokumentácií
Sekcie informatiky ÚPN.

Počítačová databáza s názvom *evidencia záujmových osôb* (ďalej EZO) je doplňujúcim a korigujúcim zdrojom informácií o evidenčnej podobe zväzkov a spisov. Mala byť základnou zložkou rozsiahleho informačného systému, koniec komunistického režimu však prišiel skôr, než mohla byť dokončená. Evidencia bola navrhnutá tak, aby nielenže prevzala úlohu manuálnej ústrednej operatívnej evidencie, ale taktiež rozšírila jej možnosti prepojením s ďalšími informačnými systémami.

Z hľadiska sústreďovania poznatkov o evidenčnej podobe zväzkov je podstatné to, že súčasťou EZO sa stal podsystem s názvom *tematická evidencia zväzkov* (TES, v roku 1989 premenovaný na *centrálny register zväzkov - CRS*), ktorý sa poznatkovo opieral o inak zrejme nezachované štatistické karty, vyplňované pri založení zväzku a boli aktualizované v priebehu jeho vedenia. Uvedené karty slúžili ako podklad na spracovávanie pravidelných štatistických prehľadov a vyhodnotenie pre riadiacu, kontrolnú a organizátorskú činnosť vedenia ministerstva vnútra a centrálnych správ. Ich funkcia teda nebola totožná s funkciou registračných protokolov, z týchto dôvodov niektoré údaje k vedeniu zväzkov chýbali, niektoré informácie boli zaznamenané iba v nich.

Štatistické karty sa vyplňali na základe špeciálnych číselných kľúčov (číselníkov), v nich boli pre jednotlivé číslované položky karty stanovené zoznamy kódov všetkých relevantných možností vyplnenia položiek. Celkové štatistické prehľady zväzkovej agendy jednotlivých útvarov Štátnej bezpečnosti (ďalej ŠtB) mali spočiatku podobu rozsiahlej tabuľky, do ktorej boli ručne doplňované údaje zo štatistických kariet, od polovice 70. rokov boli tieto prehľady spracovávané výpočtovou technikou. Štatistické prehľady boli okrem toho vytvárané i na podchytenie problematiky tzv. nepriateľských osôb, ktoré boli do roku 1973 iba evidované, neskôr k nim boli doplňované - v prípade iných druhov štatisticky nevykazované - osobné spisy.

Zatiaľ čo sa v prípade štatistiky s využitím počítačov stretávame už od prvej polovice 70. rokov, úvodný projekt počítačového systému EZO, v rámci ktorého mala byť do počítačovej podoby prevedená i operatívna evidencia československej kontrarozviedky, bol schválený až v roku 1986.

V cieľovej podobe mal informačný systém EZO tvoriť hierarchicky usporiadaný, počítačovo orientovaný systém evidujúci všetky záujmové a

určené osoby, ktoré boli alebo sú predmetom záujmu orgánov ŠtB, ďalej osoby označené aparátom Systému zjednotenej evidencie poznatkov (SSEP) ako „osoby zvlášť nebezpečnej kategórie“ (OZNK) a indikovať osoby zavedené do tohto systému československou stranou. Predpokladalo sa, že uvedením EZO do trvalej prevádzky dôjde oproti manuálnej vedenej operatívnej evidencii ku zlepšeniu niektorých ich funkcií (urýchleniu odpovedí na lustračný dotaz, zníženiu možnosti dvojakej blokácie, zvýšeniu konšpirácie pri poskytovaní informácií, skvalitneniu koordinácie s evidenciou hlavnej správy rozviedky, a tiež k rozšíreniu ich možností).

Systém EZO bol budovaný po etapách:

1. etapa: (1987 - 1990) na centrálnej i krajskej úrovni sprevádzkovať EZO vo svojom minimálnom variante (počítačová verzia lístkovej operatívnej evidencie).

2. etapa: (1990 - 1991) prepojiť EZO s ďalšími informačnými systémami ŠtB (SSEP, evidenciou emigrantov a navrátilcov, evidenciou vízových cudzincov, evidenciou výjazdov čs. občanov do nesocialistických krajín, archívnymi fondmi).

3. etapa: (po roku 1991) prepojiť s ďalšími evidenčnými fondmi.

Úlohy prvej etapy boli špecifikované nasledovne:

1. januára 1987 až 30. júna 1988 - vytvoriť systém po programátorskej a technickej stránke,
 1. januára 1988 až 30. júna 1988 - prevod dát z operatívnej evidencie do počítača,
 1. júla 1988 až 31. decembra 1988 - skúšobná prevádzka na centrále (od začiatku roku 1989 trvale),
 1. januára 1989 až 30. júna 1990 - napojenie krajov na centrálu a vytvorenie krajských databáz,
 1. júla 1990 až 30. novembra 1990 - skúšobná prevádzka na krajoch,
- od 1. decembra 1990 - trvalá prevádzka EZO vrátane lustrácie na krajoch i centrále.

Budovanie EZO však meškalo oproti harmonogramu, preto bol už v prvej polovici roku 1988 vypracovaný nový harmonogram, ktorý posunul termíny EZO najmenej o pol roka. Aj tieto nové termíny sa však nepodarilo splniť a do konca roku 1989 nielenže nebola zahájená trvalá prevádzka EZO na centrálnej úrovni, ale zrejme ani skúšobná prevádzka.¹⁾ Budovaný informačný systém mal byť vytvorený centrálnou (krajskou) evidenciou záujmových osôb ŠtB a centrálnym

(krajským) registrom vzázkov (preto aj celý názov systému bol „evidencia záujmových osôb ŠtB, operatívnych vzázkov a osobných spisov“), cieľový stav projektu teda predpokladal úzke prepojenie údajov z operatívnej evidencie a registračných protokolov. Hlavná pozornosť projektových prác bola venovaná základnému fondu systému (t.j. centrálnej evidencii záujmových osôb ŠtB), ktorý mal byť vytvorený prepísaním dát z evidenčných kariet. Oproti tomu centrálny (krajský) register vzázkov, podsystem prehľadu o počtoch, priebehu vedení a umiestnenia všetkých živých a archivovaných vzázkov mohol byť sprevádzkovaný na základe inovácie už existujúceho systému TES.²⁾

Podľa Patrika Bendu³⁾ nie je presne známe, ktoré z plánovaných prác sa podarilo dokončiť, ani či ešte pred koncom roku 1989 došlo k prepojeniu evidencie záujmových osôb ŠtB (EZO v užšom slova zmysle) a centrálnym registrom vzázkov (CRS), t.j. „evidenčnej“ a „štatistickej“ časti systému. EZO tieto dve zložky v podstate spojuje. Je možné vyhľadávať podľa mena osoby (kombinácia: priezvisko, meno, dátum narodenia), registračného čísla (kombinácia: registračné číslo, útvár), hesla vzázkou (kombinácia: heslo, útvár), archívneho čísla, čísla vyšetrovacieho spisu a mena riadiaceho operatívneho pracovníka.

Jan Frolík tvrdí, že „EZO je manuálna kartotéka ústrednej evidencie prevedená do elektronickej podoby. Pôvodne mala slúžiť k automatizácii lustrácií v evidenciách pre potreby ŠtB, v novembri 1989 však nebola uvedená do prevádzky. Jej použiteľnosť je preto sporná, pretože v niektorých aspektoch môže chybovosť dosahovať 15 až 20 percent. Údaje z EZO neobsahujú informácie o zamestnaní a bydlisku záujmovej osoby na rozdiel od starších evidenčných kariet v manuálnej kartotéke.“⁴⁾

Základná analýza tabuliek databázy

Databázu EZO prevzal Ústav pamäti národa od Slovenskej informačnej služby dňa 18. septembra 2003 na základe § 27 ods. 1 zákona č. 553/2002 Z.z. o sprístupnení dokumentov o činnosti bezpečnostných zložiek štátu 1939 - 1989 a o založení ÚPN.

Databáza EZO bola na dvoch streamer páskach v textovom tvare systému UNIX, všetky alfabeticke znaky boli bez diakritiky (veľké písmená). Databáza je rozdelená do jednotlivých tabuliek, ktoré sú prepojené položkou OECI (evidenčné číslo osoby), ktorá je jednoznačná pre konkrétnu osobu.

Súbor osoby.txt - 826 683 záznamov

OECI	char(7)	evidenčné číslo osoby
DNAR	date	dátum narodenia
STP1	char(3)	štátna príslušnosť I.
STP2	char(3)	štátna príslušnosť II.
DZAV	char(10)	dátum zavedenia
POZI	char(1)	pozorka I. správy ⁵⁾
POZG	char(1)	pozorka ZS GŠ MNO
SSEP	char(1)	pozorka SSEP
OZNK	char(1)	pozorka OZNK
MNAR	char(20)	miesto narodenia
EXIS	char(1)	existencia vzázkou (blok)
EXIA	char(1)	existencia archívu
POZN	char(1)	poznámka

Súbor jmena.txt - 934 949 záznamov

OECI	char(7)	evidenčné číslo osoby
PRIJM	char(20)	priezvisko
JMENO	char(20)	meno
DNAR	date	dátum narodenia
POHL	char(1)	pohlavie
POZN	char(1)	poznámka

Súbor ost.txt - 220 523 záznamov

OECI	char(7)	evidenčné číslo osoby
OSTC	char(15)	číslo jednacie
OSTU	char(2)	útvár
OSTO	char(7)	dátum určenia pre styk so štátnym tajomstvom
OSTD	cbar(7)	dátum ukončenia styku so štátnym tajomstvom
POZN	char(1)	poznámka

Súbor vys.txt - 9 389 záznamov

OECI	char(7)	evidenčné číslo osoby
VSCJ	char(15)	číslo vyšetrovacieho spisu
VUOO	char(6)	útvár, odbor, oddelenie
VSPR	char(15)	priezvisko pracovníka
POZN	char(1)	poznámka

2) Prevod systému TES na systém CRS predpokladal jeho doplnenie o položky držiteľov vzázkov a čísel ich služobných preukazov.

3) BENDA, Patrik: *Přehled svazků*. Praha 2003, s. LXII.

4) FROLÍK, Jan: Rozdělení fondů Archivu Federálního ministerstva vnitra. In: Archivní časopis, č. 1/1994, s. 4.

5) Osoby blokované hlavnou správou rozvedky a spravodajskou správou generálneho štábu ministerstva národnej obrany, ktoré si viedli samostatnú operatívnu a poznatkovú evidenciu, boli v informačnom systéme EZO zastúpené svojou „pozorkou“, čiže jednoduchým číselným príznakom (0/1 = nie/áno), tzn. či osoba nie je, alebo je záujmovou, resp. blokovanou osobou týchto útvarov.

Súbor archivy.txt – 605 673 záznamov

OECI	char(7)	evidenčné číslo osoby
AACI	char(15)	archívne číslo
AARU	char(2)	archivujúci útvar
APRO	char(3)	problematika
ADPR	char(2)	doplňujúca problematika
ASOU	char(2)	súhlas
POZN	char(1)	poznámka

Súbor svazky.txt – 110 673 záznamov

OECI	char(7)	evidenčné číslo osoby
IREGCIS	char(6)	registračné číslo
UTVAR	char(2)	útvar
ODBOR	char(2)	odbor
ODDEL	char(2)	oddelenie
BDUE	char(1)	dôvod evidovania
BDAE	char(10)	dátum evidovania
BCSP	char(6)	číslo služobného preukazu
BBPR	char(25)	priezvisko blokujúceho pracovníka
POZN	char(1)	poznámka

Súbor slov_ezo.txt – 650 záznamov

CKOD	char(2)	typ kódovníka
KOD	char(3)	kód
VYZNAM	char(50)	význam kódu

Súbor slov_ezo1.txt – 3 578 záznamov

KOD	char(6)	kód
VYZNAM1	char(20)	útvar
VYZNAM2	char(20)	odbor
VYZNAM3	char(20)	oddelenie

Databáza podľa odovzdávacieho protokolu „obsahuje údaje, ktoré vznikli zlúčením archivovanej databázy EZO (začiatok roku 1989) s aktuálnym stavom pred spracovaním (november 1991).“⁶⁾

V tabuľke osoby.txt je 826 683 záznamov, z toho je 777 563 jedinečných, t.j. EZO obsahuje údaje k toľkým rôznym osobám. Keďže položka OECI identifikuje tú istú osobu, tak záznamy v tabuľke osoby.txt môžu byť duplicitné z viacerých príčin, evidujú napr. ženy pod rôznymi priezvkami (zmena priezviska vstupom do manželstva), v niektorých prípadoch aj kvôli identifikácii osôb pre fonetický prepis priezvisk či mien (keďže sa lustrácie vykonávali aj telefonicky), alebo aj kvôli identifikácii zahraničných osôb s viacslovnými menami a priezvkami. Počet všetkých duplicit je 137 742, najväčší počet duplicit je 42 a vyskytuje sa pri piatich OECI.

Z pohľadu kontinuity čísel OECI možno konštatovať, že sú dva rozsahy čísel položiek. Rozsah čísel OECI, u ktorých nie je narušená kontinuita, je od 1 po 734 294. Pokračovanie diskontinuitného intervalu začína od 800 003 a končí číslom 873 466, v tomto rozsahu je 43 269 jedinečných položiek OECI, duplicit položiek OECI je 7 030 a nepoužitých čísel z tohto intervalu je 30 195.

Tabuľky EZO obsahujú aj údaj dátum evidovania. Graf, umiestnený v závere, znázorňuje počet zaevidovaných osôb v rokoch 1950 – 1991⁷⁾ (dátum poslednej evidencie je zapísaný 27. septembra 1991). Údaje z EZO poukazujú na skutočnosť, že medzi evidovanými osobami sa nachádzajú aj maloleté deti pravdepodobne emigrantov (napr. Krajská správa ZNB S ŠtB Košice založila v roku 1988 vyšetrovací spis, ktorý bol registrovaný v EZO na osobu narodenú v roku 1982), keďže ŠtB mala záujem mapovať aj túto skutočnosť. EZO obsahuje vyše 6 tisíc záznamov, ktoré by sa mali vzťahovať k osobám mladším ako 18 rokov ku dňu 31. decembra 1989, medzi nimi je vyše 60 osôb mladších ako 10 rokov. Pracovníci ÚPN pracujú na ďalšej analýze týchto údajov.

V nasledujúcej tabuľke je uvedené porovnanie zoznamu obetí komunizmu s údajmi uvedenými v publikácii Zločiny komunizmu na Slovensku 1948 – 1989⁸⁾ (kde je aj register občanov, ktorí boli komunistickým režimom obmedzovaní vo

6) Prípís 3. sekce I. Divize FMV, č.j. 1D-01757/SA-92, Praha 31. 12. 1992.

7) Údaje o dátume evidovania v EZO k rokom pred začatím tvorby počítačovej databázy EZO (I. etapa: 1987 – 1990) boli spätne vložené podľa určitej metodiky, ktorá je doposiaľ neznáma. Podľa niektorých zdrojov po roku 1984 nie sú v EZO zachytené osoby, ktorých spisy boli archivované, ale s ktorými sa nepracovalo po roku 1984. Treba pripomenúť, že na dokončovaní EZO sa pokračovalo aj po novembri 1989, keďže dovtedy nespracované evidencie ešte neboli prepísané do počítačovej podoby.

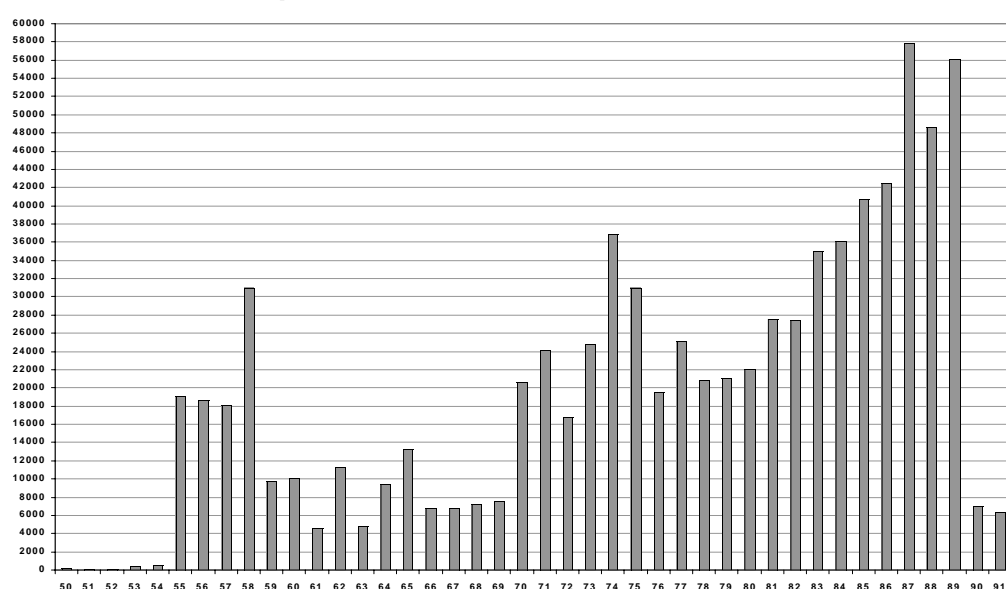
8) Porov. *Zločiny komunizmu na Slovensku 1948 – 1989*. Prešov 2001.

Zločiny komunizmu	Počet	v EZO	%
(kategória)			
Popravení	50	26	52,0
Usmrtení na hranici	74	8	10,8
Obete augusta 1968	58	0	0,0
Zomretí vo väzniciach	51	29	56,9
Odvlečení do ZSSR	6 972	123	1,8
Odsúdení	66 116	15 260	23,1
Pomocné technické prápory	5 134	570	11,1
Tábory nútených prác	10 322	1 351	13,1
Deportovaní rehoľníci	2 548	253	9,9
Akcia P-100	112	0	0,0
Akcia B	1 838	61	3,3
Akcia K	344	11	3,2
Utečenci 1948 -1967	1 715	465	27,1
Prevádzzači	325	0	0,0
Spolu	95 659	18 157	19,0

svojich základných ľudských právach, ako sú právo na život, právo na vlastný domov, slobodu pohybu a pod.) s EZO, kde len u 19 % osôb možno nájsť ich záznam v EZO. Pracovníci ÚPN aj s externými spolupracovníkmi pracujú na podrobnejšej analýze týchto údajov.

Záverom možno len konštatovať, že databáza EZO aj v tejto podobe patrí k rozsiahlym⁹⁾ čo do rozsahu a je významným zdrojom informácií pre potvrdzovanie a overovanie údajov z iných evidencií, ako sú napr. registračné protokoly, databáza prevzatých spisov ŠtB zo SIS, lustračné protokoly z roku 1992,¹⁰⁾ databáza príchodu a odchodu vízových cudzincov¹¹⁾ a iné.

EZO: počet zaevidovaných osôb v rokoch 1950 - 1991

RESUME

Computer database EZO (Record of Persons of Interest)

The article describes the development and successive launching of the information system EZO (Record of Persons of Interest). The objective of the ŠtB was to develop a hierarchically ordered computerized system which would record all persons who were - or previously had been - of interest to the ŠtB and also persons who the apparatus of the Interlinked System for Recognizing Enemies (SSEP) labeled „persons of exceptionally dangerous category“ (OZNK) and to indicate records loaded into the system by the Czechoslovak side.

The article also provides basic statistics and comparisons with the list of victims of communism as provided in the publication *The Crimes of Communism in Slovakia 1948 - 1989*.

9) Databázový formulár umožňuje zobraziť 1 190 206 záznamov (niektoré z nich sú ale duplicitné).

10) Do 73 000 záznamov.

11) V roku 1978 viac ako 6 miliónov záznamov.

Systém zjednotenej evidencie poznatkov o nepriateľovi

Peter Rendek

Jedným zo základných princípov realizácie bezpečnostnej politiky strany v uplynulom období sa stalo ďalšie prehĺbovanie internacionálneho charakteru obsahu bezpečnostnej práce a prehĺbovanie súčinnosti s bezpečnostnými orgánmi ostatných socialistických štátov, predovšetkým Sovietskeho zväzu. Skvalitnila sa výmena poznatkov a zlepšila sa koordinácia a súdržnosť pri realizácii spoločných akcií.

Z rozkazu ministra vnútra ČSSR č. 17/1981

Mgr. Peter Rendek (1976), absolvent FIF KU Ružomberok, pracuje v ÚPN.

S preberaním väzkovej a spisovej agendy po bývalej Štátnej bezpečnosti od Slovenskej informačnej služby prevzal Ústav pamäti národa aj počítačové evidencie, ktoré slúžili operatívnym potrebám útvarov federálneho ministerstva vnútra Československej socialistickej republiky v posledných rokoch existencie režimu. Dnes prioritne slúžia potrebám sekcie sprístupňovania dokumentov a žiadateľom o sprístupnenie dokumentov, predovšetkým tým, ktorých štátna moc v minulosti v týchto systémoch evidovala. Ide najmä o Evidenciu záujmových osôb ŠtB, operatívnych väzkov a osobných spisov (EZO) a Zjednotenú evidenciu záujmových osôb (SEZO) hlavnej správy rozviedky (I. správa ZNB). Ďalšia evidencia, ktorú Ústav prevzal v mikrofišovej podobe, je Systém zjednotenej evidencie poznatkov o nepriateľovi, poznatkov o osobách, inštitúciách a organizáciách, ktoré vykonávajú podvrtnú činnosť proti krajinám socialistického spoločenstva (ďalej SSEP).¹⁾ Týka sa 1914 mikrofišov základného radu - Anketa SOUD a 274 „doplňujúcich“ mikrofišov - korektívka/doplnenie (k formulárom SSEP - vid' ďalej). Jeden mikrofiš obsahuje formuláre približne k 10 - 15 osobám, čo by v prepočte mohlo predstavovať 20.000 až 30.000 osôb, prevažne cudzincov vložených do systému útvarmi federálneho ministerstva vnútra. Tento fond zatiaľ nebol spracovaný a presné čísla prinesie až jeho dôkladná analýza. Československo participovalo na SSEP rozširovaním (vklady do systému) a využívaním (previerky) jeho dátovej bázy. Existencia tohto systému a jeho prínos v službách komunistických tajných služieb je zaujímavá a zatiaľ málo prebádaná kapitola záverečnej etapy dejín studenej vojny. Slovenská verejnosť doposiaľ nemala možnosť sa s ním bližšie oboznámiť, s jeho fungovaním, s tým, akých ľudí a čo všetko o nich evidovali, či koľkými vkladmi sa na ňom podieľala a ako ho využívala Štátna bezpečnosť.

V rezorte vnútra v priebehu šesťdesiatych rokov minulého storočia vážne uvažovali o zavedení a prevádzkovaní počítačových systémov, najmä pre potreby evidencií a kartoték, ktoré úmer-

ne narastali a dovtedajší systém manuálnej lustrácie bol značne zastaralý a nevhodný na ďalšiu operatívnu činnosť jednotlivých útvarov. V československých podmienkach zabezpečovala Správa vývoja automatizácie federálneho ministerstva vnútra budovanie a využívanie výpočtovej techniky. S prevádzaním dát do počítačovej podoby sa začalo už v priebehu sedemdesiatych rokov 20. storočia, ale až v polovici osemdesiatych rokov sa začalo systematicky venovať automatizácii a zavádzaniu výpočtovej techniky v rezorte FMV (bližšie vid' ďalej). Krajiny socialistického spoločenstva boli v oblasti informačných technológií vo veľkej „nevýhode“. Na jednej strane tu existovalo embargo na informačné technológie zo strany západných krajín²⁾ a na druhej strane vývoj v tejto oblasti v socialistických krajinách veľmi zostával, pričom pri budovaní informačných systémov boli rezorty vnútra nútené spoliehať sa výlučne na produkciu krajín Rady vzájomnej hospodárskej pomoci (RVHP). Krajiny Varšavskej zmluvy toto zostávajúce nikdy nedobehli, preto sa snažili aj cestou vedeckotechnickej rozviedky získavať potrebné informácie či dôležité komponenty.

SSEP ako mnohostranne budovaný informačný systém bol z pohľadu autorstva iniciatívou Výboru pre štátnu bezpečnosť pri Rade ministrov ZSSR (KGB), ktorý tým sledoval ciele - centrálné zhromažďovanie údajov k osobám podľa presne určených kritérií a ich využívanie na ďalšiu spravodajskú činnosť, zameranú v prvom rade na obranu režimu. Krajiny socialistického spoločenstva, ktoré podpísali v roku 1977 Dohodu o SSEP, okrem toho, že sa stali jeho užívateľmi, tak pristúpili k systematickému odovzdávaniu informácií z vlastných zdrojov do centrály v Moskve pre potreby KGB, ktorý tak získal jedinečný prehľad o „nepriateľoch“ komunizmu. Úsilie, čas a financie, ktoré do budovania vložila sovietska strana, sa napokon vrátili prinajmenšom v tom, že získala „pravidelný“, a čo do množstva objemný súbor dát. Na jednej strane náčelník I. hlavnej správy KGB gen. Vladimír Alexandrovič Krjučkov sa na spoločnom jednaní v Moskve v roku 1986 vyjadril v tom zmysle, že SSEP je užitočný, preto-

1) Sovietsky názov SOUD - Sistema Objedínnonnogo Uchota Dанных o Protivnike. V praxi FMV bola zaužívaná česká skratka SSEP - Systém sjednocené evidence poznatku o nepříteli. Porov.: Príloha č. 1 k RMV ČSSR č. 19/1978.

2) COCOM (Coordinating Committee for Multilateral Export Controls) - Koordinačný výbor členských krajín NATO na kontrolu vývozu bol zodpovedný za tvorbu zoznamov strategických výrobkov a technológií, ktoré západné mocnosti odopierali komunistickým krajinám. Hlavným kritériom, aby krajinu označili za „komunistickú“ a uložili na ňu obchodné embargo, bola vládna komunistickej strana a štátno vlastnené hospodárstvo.

že im pomohol pri riešení konkrétnych operatívnych úloh a nedokážu si svoju prácu bez neho predstaviť, no na druhej strane sa niektorí bývalí príslušníci vyjadrovali o tom, že tento systém bol „cintorinom“ nepoužiteľných spravodajských kontaktov, pretože najlepšia cesta, ako pochovať kontakt, bolo jeho preverenie v SSEP alebo cez kubánskych „priateľov“.³⁾

Budovanie systému bolo možné tiež vďaka tomu, že Štátna bezpečnosť sa nikdy nesprávala ako nezávislá spravodajská služba a jej budúcnosť bola ohraničená existenciou režimu, ktorému bezvýhradne slúžila.

Generálny tajomník ÚV KSSZ Leonid Iljič Brežnev upevnil mocenskú pozíciu ZSSR aj prostredníctvom *Konferencie o bezpečnosti a spolupráci v Európe* (júl 1973 – august 1975), kde otvorene presadzoval vlastné záujmy, ktoré mali zabezpečiť dovtedajšie rozdelenie sveta a povojnový status-quo v Európe.⁴⁾ Stratégia Moskvy – získať silnejšie a stabilnejšie postavenie na medzinárodopolitickej scéne, sa nevyhnutne premietla aj v politike voči svojim satelitom. Tie naďalej postupovali v bezpečnostných otázkach disciplinované a koordinované pod jej taktovkou.⁵⁾

Jurij V. Andropov, šéf KGB v rokoch 1967 až 1982, v decembri 1973 vyslovil zámer vybudovať centralizovanú evidenciu konkrétneho okruhu osôb. Evidencia týchto osôb vychádzala z potreby mať pod jednou strechou informácie ku všetkým osobám, ktoré predstavovali hrozbu komunistickému systému. Andropov bol hlboko presvedčený, že boj za ľudské práva je súčasťou veľmi rozsiahleho imperialistického spiknutia s cieľom podkopať základy sovietskeho štátu. Rovnako bol boj proti disentu a ideologickej di-

verzii poprednou úlohou KGB a jeho satelitov.⁶⁾ *Systém zjednotenej evidencie o nepriateľovi* odzrkadlil túto skutočnosť konkrétne, keďže významná skupina evidovaných osôb boli práve „nositelia“ ideologickej diverzie. Faktom ostáva aj to, že celé obdobie studenej vojny charakterizovali preteky v zbrojení a napätie vo vzájomných vzťahoch medzi Východom a Západom. Nič na tom nemení ani skutočnosť, že v sedemdesiatych rokoch minulého storočia dochádza k miernemu uvoľňovaniu tohto napätia, keďže vzťahy medzi veľmocami boli naďalej plné vzájomného upodozrievania, nedôvery a konfrontácie. USA so svojimi spojencami a ich spravodajské zložky boli stále „hlavným protivníkom“. Viac ako polovica všetkých vkladov do SSEP je toho jasným dôkazom (bližšie viď kategórie osôb v SSEP).

Podrobnejšie sa problematike venoval Prokop Tomek z Českej republiky, ktorý vo svojej štúdií opísal vznik systému, jeho budovanie a existenciu v podmienkach federálneho ministerstva vnútra spolu s prehľadom počtu vkladov a dotazov do SSEP za rok 1988.⁷⁾ O Systéme stručne informuje *Encyklopédia špionáže*, Karel Pacner a okrajovo Patrik Benda.⁸⁾ Podrobná štúdiá spolu s prílohami vyšla v roku 1996 v Ne-

Jurij Vladimirovič Andropov (1914 - 1984), v rokoch 1967 - 1982 predseda Výboru pre štátnu bezpečnosť pri Rade ministrov ZSSR, od roku 1982 generálny tajomník ÚV KSSZ. Zdroj: Archív ÚPN.

3) TOMEK, Prokop: *Ambiciózní, ale neúspěšný pokus. Systém sjednocené evidence poznatků o nepříteli*. In: BLAŽEK, Petr a kol.: *Opozice a odpor proti komunistickému režimu v Československu 1968 - 1989*. Praha 2005, s. 223 - 243.

4) Moskva so svojimi satelitmi presadzovala najmä neporušiteľnosť hraníc a územnú celistvosť štátov, ktoré si vykladala ako poistku pred spochybňovaním ich hraníc a akýchkoľvek snáh o zmenu politického systému. Za dôležité považovala tiež nemiešanie sa do vnútorných záležitostí iných štátov. V dokumente sa krajiny tiež zriekli použitia sily pri riešení medzinárodných problémov. Princíp rešpektovania ľudských práv a základných slobôd vrátane slobody zmyšľania, svedomia, náboženstva a presvedčenia bol Východom viac menej chápaný ako nevyhnutné zlo. Bližšie viď: LEŠKA, Vladimír: *KBSE/OBSE - minulost, přítomnost, perspektivy*. Praha 1997, s. 75 - 78.

5) „Pristupovať k plneniu všetkých úloh s vedomím, že záujmy bezpečnosti ČSSR sú neoddeliteľné od záujmov bezpečnosti celého socialistického spoločenstva a triednych záujmov všetkých pokrokových síl vo svete.“ Príloha k RMV ČSSR č. 36/1976 z 26. októbra 1976 o Základnom zameraní služobnej činnosti ZNB a vojsk ministerstva vnútra na rok 1977. V roku 1977 sa napr. v MLR viedla porada predstaviteľov kontrarozvediek k problematike spoločného boja proti ideodiverzným centrálam, v roku 1979 vo Varšave, v roku 1980 v ZSSR a Mongolsku. Spoločné porady viedli aj rozviedky, napr. v roku 1978 sa konala v ČSSR atď.

6) ANDREW, Christopher; MITROCHIN, Vasilij: *Neznáme špionážne operácie KGB - Mitrochinov archiv*. Academia 2001, s. 27, s. 337, s. 544. „Zásadný obrat v obsahu používaných foriem podvratnej činnosti Západu nastal po nástupe Cartera do funkcie prezidenta USA. (Tie) vychádzali z novo formulovanej doktríny „destabilizácie komunizmu“, ktorej charakteristickým rysom bolo prevádzanie agresívneho a intenzívneho zahranično-politického kurzu proti krajinám reálneho socializmu a pokrokovým hnutiam vo svete. Ideovou platformou tejto doktríny bol a je antikomunizmus špekulujúci s tzv. politikou ľudských práv a občianskych slobôd. Cieľom doktríny bolo umožniť legalizáciu ideodiverzného pôsobenia Západu, hlavne ideodiverzných centier amerického systému proti socialistickým krajinám a povýšiť vmiešavanie do vnútorných záležitostí krajín svetového socialistického spoločenstva na oficiálnu politiku imperializmu.“ RMV ČSSR č. 17/1981 z 1. júna 1981, Základné dokumenty k realizácii bezpečnostnej politiky strany a štátu po XVI. zjazde Komunistickej strany Československa, s. 9.

7) TOMEK, P.: *Ambiciózní, ale neúspěšný pokus*, s. 223 - 243.

8) CHURÁŇ, Milan a kol.: *Encyklopedie špionáže. Ze zákulisí tajných služeb, zejména Státní bezpečnosti*. Praha 2000, s. 347 - 348; PACNER, Karel: *Československo ve zvláštních službách: Pohled do historie československých výzvědných služeb 1914 - 1989*. IV. díl 1961 - 1989. Praha 2002, s. 456 - 458; BENDA, Patrik: *Přehled svazků a spisů vnitřního zpravodajství centrály Státní bezpečnosti v roce 1989*. Sešity 7, Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu 2003, s. LIX - LX.

mecku, kde autori monitorujú SSEP v nemeckých podmienkach a súvislostiach.⁹⁾ Čiastkové informácie sa vyskytujú aj na internete.¹⁰⁾

Nasledujúce kapitoly popisujú dopĺňanie informácií do *Systému zjednotenej evidencie o nepriateľovi* zo strany československej rozviedky. Analýza vychádza z informačného systému - Zjednotenej evidencie záujmových osôb (SEZO) a základných formulárov - *ankety SSEP*, ktoré sú uložené v Archíve Ústavu pamäti národa.

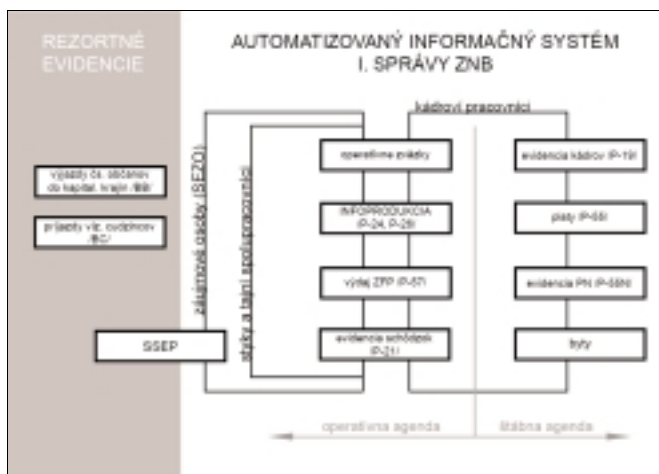
Informačné systémy Štátnej bezpečnosti

V osemdesiatych rokoch 20. storočia začalo federálne ministerstvo vnútra systematicky transformovať evidencie a kartotéky do počítačovej podoby v rámci budovania rozsiahleho *Uceleného informačného systému Štátnej bezpečnosti*.¹¹⁾ Evidenčné karty z Ústrednej operatívnej evidencie (cca 800.000 kariet) pri štatisticko-evidenčnom odbore vnútornej a organizačnej správy FMV sa stali základom pre informačný systém „*Evidencia záujmových osôb ŠtB, operatívnych zväzkov a osobných spisov*“ (EZO), ktorý bol budovaný ako centrálna databáza pre potreby ilustrácií takmer všetkých výkonných útvarov FMV a obsahovala informácie ku všetkým záujmovým a určeným osobám, o ktoré Štátna bezpečnosť prejavovala záujem. Počet evidovaných osôb bol veľký. Išlo o 777.563 osôb (605.413 mužov, 172.150 žien) - štátnych občanov ČSSR a cudzích štátnych príslušníkov. Osoby blokované hlavnou správou rozviedky a spravodajskou správou generálneho štábu ministerstva národnej obrany, ktoré si vedli samostatnú operatívnu a poznatkovú evidenciu, boli v informačnom systéme EZO zastúpené svojou „pozorkou“, čiže jednoduchým číselným príznakom (0/1 = nie/áno), t.z. či osoba *nie je*, alebo *je* záujmovou, resp. blokovanou osobou týchto útvarov. V prípade I. správy ZNB to bolo 27.745 pozoriek a v druhom prípade išlo o 296 pozoriek. Rovnako sa pri budovaní systému EZO mala uskutočniť väzba na SSEP, rozšírená o osoby označené aparátom SSEP ako „*osoby zvlášť nebezpečnej kategórie*“ (OZNK).

Tieto údaje v systéme EZO chýbajú, keďže pri jeho budovaní došlo k časovému sklzu a systém bol k novembru 1989 iba v testovacej prevádzke.

Československá rozviedka si pre svoje potreby budovala autonómny *automatizovaný informačný systém I. správy ZNB*, ktorého súčasťou bol informačný systém *Zjednotenej evidencie záujmových osôb (SEZO)*, prevádzkovaný 55. odborom (odbor automatizácie a evidencie). Tento systém evidoval údaje k 113.178 osobám (95.259 mužov, 17.497 žien, ďalších 423 OEČ je bez určenia pohlavia - 165 s dátumom narodenia a 258 bez dátumu narodenia). Rovnako v tejto evidencii existoval indikátor SSEP, ktorý potvrdzoval vloženie poznatkov o osobe do SSEP v presne určenej *kategórii výdaja* a na rozdiel od systému EZO tieto údaje nechýbajú. Na overenie predložených poznatkov boli použité mikrofišové kópie *Ankiet SSEP* - základných formulárov, ktoré majú s evidenciou SEZO niekoľko spoločných bodov. Okrem mena a priezviska je to šesťmiestne osobné evidenčné číslo, ktoré sa pri vkladaní poznatkov o osobe do SSEP rozšíriilo o predčíslenie 8010.

Obr.: Schéma automatizovaného informačného systému I. správy ZNB¹²⁾

Správu jednotlivých projektov zabezpečovali: **55. odbor** (odbor automatizácie a evidencie): zjednotená evidencia záujmových osôb (SEZO) a evidencia operatívnych zväzkov (SEZO/Svazky) - od roku 1984. Od roku 1982 odbor plnil funkciu *útvaru pre súčinnosť s SSEP*.

9) TANTZSCHER, Monika - WEGMANN, Bodo: *SOUĐ - Das geheimdienstliche Datennetz des östlichen Bündnissystems*. Berlin 1996.

10) Dostupné na: <http://www.fas.org/irp/world/russia/soud/>

11) K problematike automatizácie evidencií československej kontrarozviedky ŠtB viď: BENDA, P.: *Přehled svazků*, s. LV - LXVI.

12) Zborník pokynov a informácií náčelníka I. správy ZNB č. 8/1988 (11. marec 1988).

10. odbor (odbor plánovania a analýzy): evidencia tajných spolupracovníkov a schôdzkovej činnosti (P-21) – od roku 1984.

17. odbor (odbor informačný): hodnotenie infoprodukcie po línii politickej rozviedky (P-24) – od roku 1975.

26. odbor (odbor zahraničnej kontrarozviedky): hodnotenie infoprodukcie po línii k špeciálnym službám nepriateľa (P-24/21) – od roku 1982.

18. odbor (dokumentačno-operatívny odbor nelegálnej rozviedky): hodnotenie infoprodukcie po línii nelegálnej rozviedky (P-24/N) – od roku 1983.

74. odbor (analyticko-informačný odbor vedeckotechnickej rozviedky): hodnotenie infoprodukcie po línii vedeckotechnickej rozviedky (P-26) – od roku 1980.

27. odbor (kádrový odbor): kádrová evidencia príslušníkov I. správy ZNB (P-19) – od roku 1987.

Zdravotnícky ústav I. správy ZNB: evidencia pracovnej neschopnosti (P-55/N) – od roku 1983.

59. odbor (odbor ekonomický): zvláštne finančné prostriedky (P-27) – od roku 1977; platy príslušníkov I. správy ZNB (P-55) – od roku 1980; zahraničné platy (P-55/Z) – od roku 1983; evidencia bytov – od roku 1984; materiálovo technické zabezpečenie (MTZ) – od roku 1987.

Vznik SSEP

Odborná verejnosť sa prikláňa k názoru, že počiatok vzniku SSEP je stretnutie predsedu KGB Jurija Vladimiroviča Andropova a ministra štátnej bezpečnosti NDR Ericha Mielkeho v decembri 1973 a následný podpis zmluvy, v ktorej vyslovili zámer vybudovať systém centralizovanej evidencie konkrétnych skupín osôb. Tento zámer sa postupne začal realizovať. Celkový projekt spolu s jeho vnútornou štruktúrou vznikol v Moskve.¹³⁾ V novembri 1977 podpísal federálny minister vnútra ČSSR Jaromír Obzina *Dohodu o Systéme zjednotenej evidencie poznatkov o nepriateľovi (Soglašenie o sisteme objeďiňonnogo učota dannyh o protivnike - SOUD)*, čím sa federálne ministerstvo vnútra zaviazalo systém prevádzkovať a „naplňať“. Ostatnými účastníkmi dohody sa stali: Ministerstvo vnútra

Bulharskej ľudovej republiky, Ministerstvo vnútra Maďarskej ľudovej republiky, Ministerstvo pre štátnu bezpečnosť Nemeckej demokratickej republiky, Ministerstvo vnútra Kubánskej republiky, Ministerstvo verejnej bezpečnosti Mongolskej ľudovej republiky, Ministerstvo vnútra Poľskej ľudovej republiky, Výbor pre štátnu bezpečnosť pri Rade ministrov Sovietskeho zväzu - KGB. V roku 1982 sa zmluvnou stranou stala aj Vietnamská socialistická republika. Hlavný zámer dohody bol vyjadrený ako *ďalšia spolupráca a zlepšenie informovanosti bezpečnostných orgánov pre zvýšenie efektívnosti boja proti podvratnej činnosti nepriateľa*.¹⁴⁾ V prvej etape sa začala budovať evidencia poznatkov o osobách. Centrálné výpočtové pracovisko SSEP bolo v Moskve v objektoch zahraničnej rozviedky KGB. Ďalšie počítačové centrum bolo umiestnené v Nemeckej demokratickej republike. Šifrovaný prenos dát zabezpečovali výkonné vysielacie stanice lokalizované zväčša pri sovietskych ambasádach.¹⁵⁾ V „sprivatelených“ krajinách pracovali sovietski dôstojníci, ktorým bola zverená úloha sprostredkovateľa s centrálou v Moskve.¹⁶⁾ Skúšobná prevádzka SSEP začala ešte pred začatím olympiády v Moskve v roku 1980. Základné formuláre – *Ankety SSEP* potvrdzujú, že útvary federálneho ministerstva vnútra vkladali v roku 1979 do SSEP systematicky a hromadne prevažne poznatky o osobách prvých dvoch kategórií.

SSEP v podmienkach ŠtB

Dňa 31. mája 1978 vydal Jaromír Obzina Rozkaz ministra vnútra ČSSR č. 19/1978, ktorým zriadil Oddelenie zjednotenej evidencie odboru informácií a analytiky sekretariátu federálne-

Otvorenie nového školského roka na novej dôstojníckej škole Zboru národnej bezpečnosti 31. augusta 1976. Na snímke zľava doprava: minister vnútra ČSSR Jaromír Obzina, prvý tajomník ÚV KSS Jozef Lenárt a predseda vlády SSR Peter Colotka.
Zdroj: TASR.

13) Porov.: TOMEK, P.: *Ambiciózní, ale neúspěšný pokus*, s. 224-226.

14) *Tamtiež*, s. 227; Príloha č. 1 k RMV ČSSR č. 19/1978 - Pokyny pre činnosť SSEP - uvádza, že poznatky sú zhromažďované k efektívnejšiemu riešeniu úloh výkonných útvarov, ďalej k analýze podvratnej činnosti nepriateľa, realizácii agentúrno-operatívnych opatrení, koordinácii činnosti výkonných útvarov bezpečnostných orgánov – účastníkov Dohody.

15) Dostupné na: <http://www.fas.org/irp/world/russia/soud/>

16) Pracovný aparát (PA) SSEP v Moskve bol jedným z oddelení I. správy I. hlavnej správy rozviedky KGB. Za SSEP bol v KGB zodpovedný zástupca náčelníka I. hlavnej správy genmjr. Lev Nikolajevič Šapkin, vedúci pracovného aparátu SSEP a súčasne náčelníkom správy I. bol plk. Boris Dmitrijevič Jurinov (minimálne do roku 1986), jeho nástupcom bol potom plk. Anatolij Vasiljevič Smirnov. V roku 1987 zastával funkciu zástupcu náčelníka PA SSEP pplk. Alexander Grigorjevič Bulanov. V roku 1979 mal PA SSEP viac než 80 systematizovaných miest. Porov.: TOMEK, P.: *Ambiciózní, ale neúspěšný pokus*, s. 228.

ho ministerstva vnútra (3. oddelenie) ako *útvár pre súčinnosť s SSEP*. Úlohou útvaru pre *súčinnosť* bola *centralizácia poznatkov o nepriateľskej činnosti imperialistických rozvedok* a zabezpečoval úplnú komunikáciu medzi *užívateľmi SSEP a výkonným aparátom SSEP* (centrála v Moskve). Rozkaz určil *užívateľov SSEP* – útvary federálneho ministerstva vnútra, ktoré vkladajú poznatky do systému a využívajú poznatky z neho. Boli to: hlavná správa rozvedky, správa kontrarozvedky pre boj s vonkajším nepriateľom, hlavná správa vojenskej kontrarozvedky, správa kontrarozvedky pre boj s vnútorným nepriateľom, správa kontrarozvedky pre ochranu ekonomiky, správa kontrarozvedky v Bratislave a hlavná správa pohraničnej stráže a ochrany štátnych hraníc (HS PS OSH). Na SSEP sa tiež podieľali v obmedzenom rozsahu správa pasov a víz FMV a federálna správa Verejnej bezpečnosti. RMV ČSSR č. 4/1982 určil ako ďalšieho užívateľa - Správu kontrarozvedky pre boj proti mimoriadnym a zvláštnym formám trestnej činnosti a útvár pre *súčinnosť* prešiel pod hlavnú správu rozvedky, kde vzniklo pracovisko SSEP ako 6. oddelenie 55. odboru. Tento odbor bol zodpovedný za budovanie a zavádzanie informačných systémov v rámci čs. rozvedky.

Na centrálnych útvaroch boli vyčlenení pracovníci pri analyticko-informačných odboroch, ktorí zasielali na *útvár pre súčinnosť* zhromaždené poznatky od podriadených útvarov.¹⁷⁾

Rozkaz ministra vnútra ČSSR č. 17/1987 ďalej určil ďalších užívateľov systému: správu ŠtB správy ZNB hl. mesta Prahy a Stredočeského kraja, správu ŠtB správy ZNB hl. mesta Bratislavy a Západoslovenského kraja a krajské správy ZNB – správy ŠtB.

Kategórie osôb evidované v SSEP

Prvá príloha k RMV ČSSR č. 19/1978 – *Pokyny pre činnosť Systému zjednotenej evidencie poznatkov o nepriateľovi* - určovala kategórie osôb, ktoré sa evidovali v prvej etape budovania SSEP. *Osoby zvlášť nebezpečnej kategórie (OZNK)* spadali pod prvú a tretiu kategóriu a predstavovali bezprostredné bezpečnostné riziko pre socialistické krajiny – členov *Dohody*. Jednotlivé kategórie boli:

1. Pracovníci, agenti špeciálnych služieb nepriateľa a osoby podozrivé z príslušnosti k týmto službám, t. j. osoby, ku ktorým existuje

súhrn nepreverených (počiatočných) poznatkov o ich možnej príslušnosti k špeciálnym službám nepriateľa.

V hlavnej kategórii boli evidovaní pracovníci špeciálnych služieb USA, členských krajín NATO, Japonska a Číny. Československá rozvedka vo svojom *informačnom systéme SEZO* evidovala celkom 8866 osôb v SSEP, z nich v tejto kategórii evidovala 5475 osôb ako pracovníkov civilných a vojenských špeciálnych služieb, prevažne Američanov pracujúcich – legalizovaných na zastupiteľských úradoch a 540 osôb ako agentov týchto služieb. Tento údaj vychádza z porovnania Ankiety SSEP kde kategória: *pracovník špeciálnej služby (sotrudnik specslužby), agent špeciálnej služby (agent specslužby)* korešponduje v informačnom systéme SEZO s osobami vedenými ako *oper.org.-civ.rozv./civ.kontra/ voj.rozv., resp. agent-civ.rozv./civ.kontra/ voj.rozv./ voj.kontra*. Pri konkrétnych osobách sa tieto údaje zhodovali a potvrdilo sa úzke prepojenie oboch evidencií. Približne dve tretiny všetkých vkladov čs. rozvedky predstavovali osoby tejto kategórie. Tým sa potvrdzuje aj skutočnosť a slová náčelníka pracovného aparátu SSEP Borisa Dmitrijeviča Jurinova, keď v roku 1986 informoval, že zo všetkých dát v SSEP sú z dvoch tretín osoby 1. kategórie.¹⁸⁾

2. Vedúci pracovníci centier ideologickej diverzie, a tiež zamestnanci týchto centier bezprostredne vykonávajúci podvrtnú činnosť proti krajinám socialistického spoločenstva.

Pod pojmom ideologická diverzia uvádza zaujímavú definíciu Marcus Wolf, dlhoročný šéf HVA (Hauptverwaltung Aufklärung – hlavná správa rozvedky ministerstva štátnej bezpečnosti NDR): *V tejto súvislosti nemôžem zamlčať, že bol Mielke veľmi hrdý na to, že tento pojem (ideologická diverzia) vynašiel. Až neskôr bol tento terminus technikus prevzatý tiež ostatnými bezpečnostnými službami – bohužiaľ i sovietskymi – a ujal sa i v terminológii komunistických strán, kde prispel k zjednodušenému čiernobielemu mysleniu pri hodnotení inak zmýšľajúcich osôb. K dovŕšeniu všetkého bol tento kaučukový pojem, ktorý dovoľoval akýkoľvek výklad a ktorý sa politickému vedeniu priamo javil ako vhodný, dokonca legalizovaný paragrafmi v trestnom práve. „Politicko-ideologická diverzia“ – sa stala určujúcim prvkom bezpečnostnej doktríny a podkladom k protiústavným represiam opozičných síl, bola rozhodujú-*

17) V roku 1982 boli poverení vedením agendy evidencie: za 6. odd. 55. odboru I. správy ZNB kpt. JUDr. Milan Maša, za AIPKO II. správy ZNB npor. Jaroslav Krejčí, za AIPKO III. správy ZNB pplk. Ladislav Pour, za AIPKO X. správy ZNB kpt. JUDr. Jan Šindelář, za AIPKO XI. správy ZNB npor. Ing. Marián Králík, za AIPKO XII. správy ZNB npor. Jozef Augustin, za organizačný odbor XIV. správy ZNB kpt. JUDr. Václav Dusil a za ZS HS PS OSH kpt. Ing. Josef Konečný. Porov. TOMEK, P.: *Ambiciózní, ale neúspěšný pokus*, s. 232.

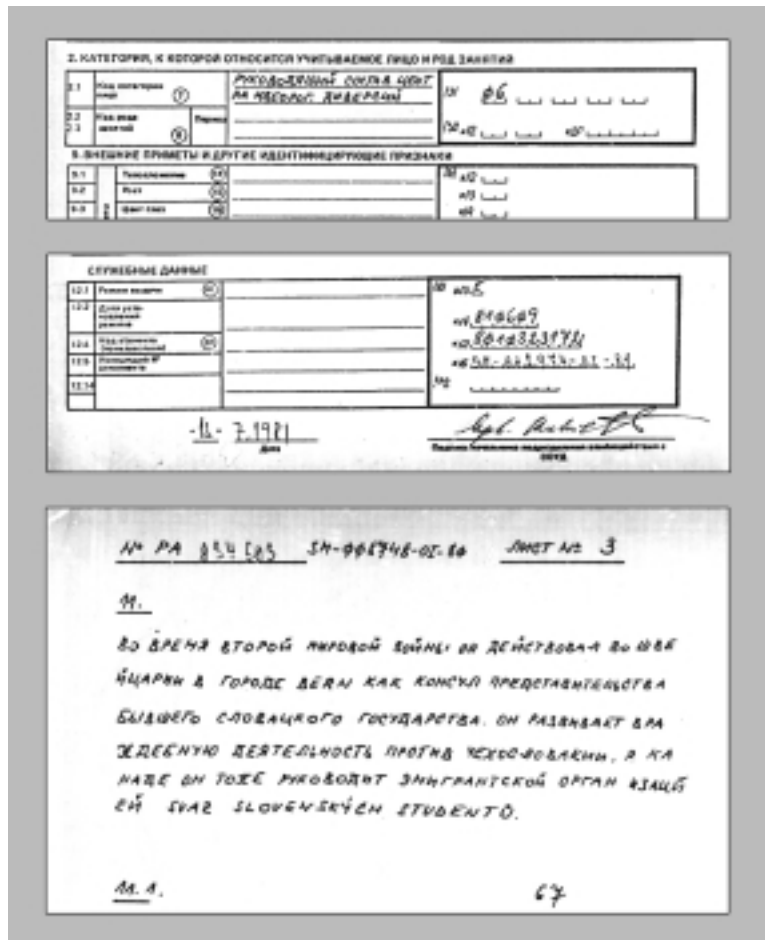
18) *Tamtiež*, s. 241.

cou zbraňou s ktorou hájili dogmatici svoju skostnatenu moc, pokým sa nezrútila.¹⁹ Štátna bezpečnosť s týmto pojmom začína oficiálne pracovať od roku 1964 a definuje jej hlavných „nositeľov“: *reakční predstavitelia bývalých vykorisťovateľských tried, reakční predstavitelia bývalých politických strán, nepriateľské elementy z radov predstaviteľov cirkví, reakční predstavitelia bývalej buržoáznej inteligencie a iní nositelia buržoáznej ideológie, prozápadných a proti-sovietskych tendencií, ako v oblasti kultúry, vedy a umenia, tak i v národnom hospodárstve, nepriateľské elementy v radoch mládeže a čs. študentov.*²⁰

V terminológii komunistickej propagandy a jej tajných služieb bola **ideodiverzná centrála** chápaná ako - zahraniční organizátori ideologickej diverzie proti ČSSR a socialistickým krajinám, ktorí boli priamo riadení „imperialistickými“ spravodajskými službami. Z pohľadu Štátnej bezpečnosti to bolo predovšetkým Rádio Slobodná Európa, Hlas Ameriky, Vatikánsky rozhlas, cirkevné, náboženské a krajanské organizácie v zahraničí, Palach Press Agency, časopisy ako Svědectví, Listy, Právo lidu a pod.²¹

V SSEP neboli evidované poznatky o štátnych občanoch BĽR, MĽR, NDR, Kubánskej republiky, MoĽR, PLR, ZSSR a ČSSR. V jednotlivých prípadoch, ak to bolo zo spravodajského hľadiska účelné, mohli účastníci vložiť do evidencie poznatky o svojich štátnych príslušníkoch. Čs. rozviedka evidovala v informačnom systéme SEZO celkom 157 osôb slovenskej a 569 českej národnosti vložených do SSEP, väčšinou bývalých čs. štátnych občanov. Emigrácia bola totiž jedným z dôvodov na odňatie štátneho občianstva.²²

Po línii rozpracovania Rádia Slobodná Európa evidoval 357 osôb, z toho 145 osôb – zamestnancov a spolupracovníkov evidoval v SSEP. Z počtu 145 bolo 40 osôb slovenskej národnosti, pri 34 z nich evidoval ako krajinu narodenia ČSSR. Osôb českej národnosti evidoval 88, z nich 78 malo krajinu narodenia ČSSR. Pri posledných 17 osobách sa nepodarilo presnejšie určiť ich národnosť, z nich štyria mali uvedenú krajinu narodenia ČSSR.

V roku 1981 došlo k teroristickému útoku na rádio a ťažko zranení boli traja zamestnanci, z nich dvaja Slováci - páni Rudolf Skukálek a Jozef Antalič. Obaja v Zjednotenej evidencii záujmových osôb SEZO prechádzajú a boli tiež zavedení do SSEP. Cieľom bolo rádio umlčať, pretože útok smeroval na operačné stredisko – Master Control. To sa však nepodarilo a vysielanie naďalej pokračovalo.²³ Akákoľvek účasť či spoluúčasť Štátnej bezpečnosti alebo inej komunistickej tajnej služby na tomto čine by nepriamo potvrdzovala opodstatnenosť SSEP ako spoločnej evidencie pri realizácii agentúrno-operatívnych opatrení proti podvratnej činnosti nepriateľa a koordinácii činnosti výkonných útvarov bezpečnostných orgánov – účastníkov Dohody.

Dopĺňajúce poznatky k Jozefovi Kirschbaumovi (ex-tajomník HSLS) boli do systému SSEP zaevidované v roku 1980 a 1981. Režim výdaja "E", kategória osoby - vedúci pracovník centra ideologickej diverzie. Zdroj: Archív ÚPN.

19) WOLF, Markus: *Šéf špionáže v tajné válce*. Praha 2004, s. 98.

20) Porov. CHURAN, M. a kol.: *Encyklopédie špionáže*, s. 152.

21) *Tamtiež*. K definícii tzv. ideodiverzných centrálnych porov: ŽÁČEK, Pavel: Jan Kavan v labyrintu tajných služieb. In: VACHALOVSKÝ, Přemysl - ŽÁČEK, Pavel: *Jan Kavan v labyrintu služieb*. Praha 2003, s. 235-236.

22) Zákon č. 194/1949 Zb. O nadobúdaní a strácaní československého štátneho občianstva, §7:

(1) Ministerstvo vnútra môže štátne občianstvo odňať osobe, ktorá sa zdržuje v cudzine a

a) vyvíjala alebo vyvíja akýmkoľvek spôsobom činnosť štátu nepriateľskú alebo takú, ktorá môže porušiť záujem štátu, alebo b) nezákonne opustila územie Československej republiky, alebo c) nevráti sa do vlasti do určenej lehoty, najmenej do 30 dní (zo zámeria do 90 dní), odo dňa doručenia výzvy Ministerstva vnútra na návrat.

Príloha k RMV ČSSR č. 36/1976 z 26. októbra 1976 o Základnom zameraní služobnej činnosti ZNB a vojsk ministerstva vnútra na rok 1977 tiež uvádza: „Odhaľovať nepriateľskú činnosť zahraničných ideodiverzných a emigrantských centier, dokumentovať činnosť ich predstaviteľov, znemožňovať im prenikanie do ČSSR a účinne ich postihovať mimo iného aj zbavením československého štátneho občianstva.“

23) Slobodná Európa 1951 – 2003, Dostupné na: <http://www.slobodka.org>

3. Členovia teroristických organizácií a jednotliví teroristi, únoscovia rukojemníkov, lietadiel, námorných lodí a diverzanti.

Otázka boja proti medzinárodnému terorizmu sa stala v tomto období aktuálnou a bola tiež jednou z tém KBSE. S pripravovanou olympiádou v Moskve v roku 1980 spravodajské služby socialistických krajín realizovali opatrenia na zamedzenie možného teroristického útoku²⁴⁾ a osoby, ktoré by mohli narušiť jej priebeh, evidovali v SSEP. *Informačný systém SEZO* evidoval okolo 300 osôb ako členov extrémistickej alebo teroristickej organizácie, medzi inými napr. aj Ilyicha Ramiréza Sáncheza, známeho pod prezývkou Carlos (OĚČ: 407378). Medzi osobami zavedenými do SSEP však čs. rozviedka neevidovala ani jednu v tejto kategórii. Na druhej strane netreba zabúdať, že komunistické tajné služby, československú nevnímajúc, vehementne podporovali prevažne ľavicových extrémistov na presadzovanie vlastných cieľov vo vybraných krajinách.

Jednou z krajných foriem úteku na Západ bol aj únos lietadla, čo bolo veľmi nepriaznivé pre budovanie imidžu „slobodnej krajiny“. V období rokov 1976 – 1980 došlo k 4 únosom čs. lietadiel do kapitalistických štátov (NSR, Rakúsko). Mimo dokonané únosy bolo pri 72 pokusoch o únos lietadla odhalených 157 osôb, z ktorých 42 bolo pre tento trestný čin odsúdených...²⁵⁾

Táto kategória sa v RMV ČSSR č. 17/1987 rozšírila o osoby upodozrievané zo spojenia s niektorou teroristickou organizáciou, a tiež o osoby poskytujúce pomoc teroristickým organizáciám.

4. Členovia sionistických, nepriateľských emigrantských, náboženských a iných organizácií, ktorí bezprostredne vykonávajú podvratnú činnosť proti krajinám socialistického spoločenstva.

Pod pojmom „iná organizácia“ sa chápali napríklad rôzne nadácie v kapitalistických krajinách.

5. Osoby plniace úlohy špeciálnych služieb nepriateľa, centier ideologickej diverzie, sionistických, nepriateľských emigrantských, náboženských a iných organizácií zameraných k vykonávaniu podvratnej činnosti proti krajinám socialistického spoločenstva.

Cirkvi vo všeobecnosti, no predovšetkým rímskokatolícka cirkev boli „pracovná náplň“ Štát-

nej bezpečnosti nielen doma, ale aj v zahraničí. Rozviedka evidovala v SSEP viacerých Slovákov (bližšie viď - Slováci v SSEP).

6. Osoby, ktoré boli odhalené ako podstava nepriateľa, osoby podozrivé z podstavy (oznámili kontakt s rozviedkou a pod.), cudzí štátni príslušníci a osoby bez štátnej príslušnosti, s ktorými došlo pri práci k provalu z nezistených dôvodov.

Čs. rozviedka evidovala v SEZO 88 osôb ako podozrivý z podstavy (tzn. nasadený inou spravodajskou službou pre prienik do čs. rozviedky). Z tohto počtu evidovali v SSEP 27 osôb. Pri ďalšom skúmaní je potrebné overiť z Ankiety SSEP, či v nich boli evidovaní práve v tejto kategórii.

7. Osoby, ktoré ponúkajú informácie nezodpovedajúce skutočnosti a ktoré s cieľom obohatiť sa predávajú rovnaké materiály a vzorky techniky niekoľkým socialistickým krajinám.

8. Osoby, ktoré vykonávajú provokačné akcie na území štátov socialistického spoločenstva ako aj proti ich zastúpeniam v zahraničí a občanom v zahraničí.

9. Osoby, ktoré boli vyhostené z BLR, MLR, NDR, Kubánskej republiky, MoLR, PLR, ZSSR a ČSSR, alebo majú zakázaný vstup do týchto krajín zo štátnobezpečnostných dôvodov.

10. Osoby, ktoré spáchali obzvlášť závažné štátnobezpečnostné trestné činy, skrývajú sa v zahraničí a sú hľadané účastníkmi Dohody.

Príloha k RMV ČSSR č. 17/1987 – Smernica pre naplňovanie a využívanie SSEP určila ďalšie kategórie:

11. Osoby, ktoré používajú diplomatické výsady a imunitu, a ostatných pracovníkov zastupiteľských a konzulárnych úradov štátov organizácie Severoatlantickej zmluvy, Japonska a Čínskej ľudovej republiky (ďalej len „nepriateľské štáty“) na území účastníkov Dohody.

12. Zahraniční dopisovatelia nepriateľských štátov akreditovaných na území účastníkov Dohody.

13. Osoby vykonávajúce na území účastníkov Dohody zastupiteľskú činnosť subjektov z nepriateľských štátov, hlavne hospodárskej a kultúrnej povahy.

14. Osoby porušujúce predpisy o obehu tovaru v styku s cudzinou, a to prevážaním, dovozom alebo vývozom hlavne omamných prostriedkov, falošných peňazí a známok.

24) „Zvýšiť účinnosť ochrany štátnych hraníc a upevniť jednotný systém jej riadenia. Skvalitniť a zvýšiť efektivnosť rozviednej a kontrarozviednej činnosti. Získavať poznatky o pripravách a predchádzať teroristickým a iným násilným akciám, zamedziť násilnému prenikaniu narušiteľov za pomoci dopravných prostriedkov, hlavne na hraničných prechodoch. Zabraňovať prenikaniu materiálov poškodzujúcich záujmy ČSSR a celého socialistického spoločenstva. Zabrániť nelegálnemu prevozu zbraní, výbušnín a protisocialistických písomností, hlavne v období olympijských hier v Moskve.“ Príloha RMV ČSSR č. 23/1979 z 25. októbra 1979 o Základnom zameraní služobnej činnosti ZNB a vojsk ministerstva vnútra na rok 1980.

25) RMV ČSSR č. 17/1981 z 1. júna 1981 – Základné dokumenty k realizácii bezpečnostnej politiky strany a štátu po XVI. zjazde Komunistickej strany Československa, s. 14.

15. Osoby, ktoré vykonávajú činnosť zameranú na podvracanie ekonomiky účastníkov Dohody.

1. septembra 1988 sa pripojila nová, alebo ako doplnenie prvej kategórie: **pozorovatelia a inšpektori vojenských aktivít, ktorí sú činní na základe medzinárodných dohôd.**²⁶⁾

Anketa SSEP, základný formulár

Poznanky k osobám, ktoré sa mali vložiť do SSEP, boli zaznamenávané na formalizované dokumenty. Hlavný štvorstranový formulár – *Anketa SSEP (Anketa SOUD)* sa vyplňal pri vklade údajov o osobe do systému. Priezvisko a krstné meno osoby a ich adresy sa vyplňali v jazyku krajiny, ku ktorej osoba prislúchala, alebo v jazyku, v ktorom boli poznatky získané. V prípade potreby sa tieto údaje písali v latinskej transkripcii pôvodných prameňov alebo v ruskom jazyku. Ostatné údaje sa uvádzali v ruštine alebo v kódoch. Údaje, ktoré sa pri vklade do SSEP uvádzali, boli:

1. meno a priezvisko osoby a jej príbuzných: meno, priezvisko, prezývka, titul, hodnosť; príbuzní: priezvisko, meno (u manželky rodene), stupeň príbuzenstva

2. určujúce dáta a kategória osoby: krajina narodenia, miesto – mesto, dátum narodenia, pohlavie, národnosť, kategória osoby (viď kategórie osôb v SSEP)

3. št. občianstvo a št. príslušnosť: pôvodná, do roku – nová/aká, od roku

4. druh zamestnania: oblasť ekonomiky, peňažníctvo – kultúrny pracovník – podnikateľ, súkromník – policajt – hromadné oznamovacie prostriedky – špeciálna služba – profesionálny športovec, tréner, inštruktor – štátny a politický činiteľ – študent – slobodný novinár – učiteľ – úradník, zamestnanec – vedecký pracovník – vojenská osoba – vyznávač kultu – závadná osoba – zdravotný pracovník – robotník – iné/aké

Rok, ku ktorému sa údaj vzťahuje.

5. vzťah osoby k objektu (špec. službe, centru ideologickej diverzie, teroristickej alebo extrémistickej skupine,...): názov objektu, akou činnosťou sa zaoberá, v ktorej krajine pôsobí – miesto, mesto, ku ktorej krajine objekt patrí; charakter vzťahu: agent – externý pracovník – kádrový pracovník – poslucháč – má spojenie s organizáciou – mal spojenie – obslužný personál – odborný poradca – plniaci úlohy – podozrivý z príslušnosti – zo spojenia – vedúci pracovník – zúčastnený – väzeň – poskytuje pomoc – študu-

júci – robotník – majiteľ podniku – pracovník v poľnohospodárstve, lesnom, rybnom hospodárstve – profesor, učiteľ – úradník – zamestnanec – vojenská osoba – zdravotný pracovník – administratívno-technický personál – pomocný personál – aktivista – funkcionár – radový člen – technický pracovník – účastník teroristickej činnosti/akej – iné/aké. Pri špec. službách sa ešte dopĺňala funkcia – administratívny pracovník – vedúci sekcie – odboru – oddelenia – iná/aká, telefón.

Rok, ku ktorému sa údaj vzťahuje.

6. bydlisko osoby: krajina, miesto – mesto, PSČ, okres, ulica, štvrť, číslo domu, číslo bytu, telefón do bytu. U bývalých občanov krajín: ČSSR, ZSSR, MLR, NDR, Kuby, BLR, VSR, MoLR, PLR sa povinne uvádzalo bydlisko pred opustením krajiny.

7. krátkodobý pobyt v zemi (návšteva krajiny): krajina, miesto – mesto, dôvod návštevy (návšteva príbuzných, služobná cesta, iný/aký), časový údaj – od, do

8. spojenie do iných krajín: krajina, miesto – mesto, druh spojenia: pracovné – odborové – príbuzenské – milostné – štúdium – iné/aké, časový údaj – od, do

9. popis osoby: postava, výška osoby, farba očí, farba vlasov, farba kože, zvláštne znamenia/aké, je/nie je k dispozícii: foto z roku – daktyloskopia – rukopis; náboženské vyznanie, jazykové znalosti

10. osoba vlastní automobil: značka, model, ŠPZ, krajina, v ktorej je registrovaný, krajina, v ktorej bol vyrobený, a rok, ku ktorému sa údaj vzťahuje

11. opatrenia prijaté k osobe: krajina, v ktorej došlo k opatreniu, kedy a kým bolo uskutočnené, ku ktorej krajine patrí súčasť, ktorá opatrenia vykonala, charakter opatrení: väznenie – zadržanie – únos – vyhostenie – zákaz vstupu – kompromitácia – publikovanie materiálov – pátranie – iné/aké

12. žiadate koordináciu bezpeč. služieb v prípade záujmu o vašu osobu: áno – nie, režim manipulácie (bližšie viď ďalej)

13. doplňujúce údaje k osobe

Minimum informácií nevyhnutných pre evidovanie osoby v SSEP bolo: *meno a priezvisko* (v prípade, že tieto údaje neboli známe, bolo tre-

26) TOMEK, P.: *Ambiciózní, ale neúspěšný pokus*, s. 229.

ba uviesť aspoň prezývku, pod ktorou bola osoba známa, alebo ktorú používala), *presný alebo približný rok narodenia, miesto narodenia alebo bydlisko na úrovni krajiny* (podľa stavu v roku narodenia), *pohlavie, občianstvo alebo národnosť* a kategóriu osoby. Výnimku z tohto tvorila prvá a tretia kategória osôb SSEP, kde bolo možné vložiť do evidencie údaje k týmto osobám pri existencii akýchkoľvek údajov umožňujúcich identifikovať ich počas previerky (nebolo treba vedieť meno, dátum narodenia atď., stačil popis, číslo auta, číslo domáceho telefónu atď.). Nevyhnutný bol údaj o čase, kedy popisovanú činnosť evidovaná osoba konala.²⁷⁾

Poznatkom o osobe, vkladanej do systému, bolo pridelené desaťmiestne číslo, ktoré malo nasledujúce parametre:

1. pozícia: označovala účastníka SSEP – ČSSR používalo číslo „8“

2. a 3. pozícia určovala útvar FMV:

01 – Hlavná správa rozviedky (I. správa ZNB)

02 – Správa kontrarozviedky pre boj s vonkajším nepriateľom (II. správa ZNB)

03 – Hlavná správa vojenskej kontrarozviedky (III. správa ZNB)

10 – Správa kontrarozviedky pre boj s vnútorným nepriateľom (X. správa ZNB)

11 – Správa kontrarozviedky pre ochranu ekonomiky (XI. správa ZNB)

12 – Správa kontrarozviedky v Bratislave (XII. správa ZNB)

13 – Spravodajská správa HS PS OSH

VB – Federálna správa Verejnej bezpečnosti

OA – Praha

OB – České Budějovice

OC – Plzeň

OD – Ústí nad Labem

OE – Hradec Králové

OF – Brno

OG – Ostrava

OH – Bratislava

OJ – Banská Bystrica

OK – Košice

4. až 10. pozícia boli tvorené priebežne poradovými číslami bez ohľadu na kalendárny rok tak, že posledná číslica bola na desiatej pozícii. Výnimka platila iba pre I. správu ZNB, kde každá osoba vložená do SSEP musela mať osobné evidenčné číslo (OEČ).²⁸⁾ Napr. Jozef Kirschbaum – emigrant, bývalý tajomník HSLS, bol evidovaný čs. rozviedkou pod OEČ: 323172 a v SSEP mal číslo: 8010323172 (viď obrázok s. 67). Anкета SSEP ďalej uvádzala meno operatívneho pracovníka, ktorý údaj vkladal, a režim manipulácie.

Režim manipulácie

Každý poznatok vložený do SSEP musel vkladateľ označiť symbolom *režimu manipulácie*. Podľa toho bol neskôr pri prípadnej previerke a výdaji informácie zo systému určený spôsob, ako sa má s danou informáciou narábať. Spôsob bolo päť režimov:

„**A**“ – vydávali sa všetky poznatky zo systému, bez toho, aby užívateľ, ktorý ich do evidencie vložil, bol vyzumený o predloženej požiadavke.

„**B**“ – vydávali sa všetky informácie zo systému a užívateľ, ktorý ich do evidencie zaradil, bol vyzumený o predloženej požiadavke.

„**C**“ – poznatky sa zo systému vydali bez uvedenia užívateľa, ktorý ich do evidencie zaradil.

„**D**“ – poznatky sa nevydávali, uviedol sa iba užívateľ, ktorý ich do evidencie zaradil.

„**E**“ – poznatky sa nevydávali, posielala sa odpoveď s tým, že požiadavka bola odovzdaná bezpečnostnému orgánu, ktorý ich do evidencie zaradil.²⁹⁾

Smernice pre naplňovanie a využívanie SSEP z roku 1987 definovali už len tri kategórie režimu manipulácie.³⁰⁾ Tie boli definované takto:

„**A**“ – vkladateľ poznatkov do SSEP chcel tieto informácie poskytnúť inému operatívemu pracovníkovi alebo účastníkovi Dohody na jeho žiadosť spolu s oznámením, kto tieto informácie do SSEP vložil a o poskytnutí informácií (zároveň) nechcel byť vyzumený.

„**B**“ – vkladateľ poznatkov do SSEP chcel byť informovaný o poskytnutí informácií a pokiaľ túto požiadavku uplatnil pri odovzdaní poznatku do SSEP, muselo byť s ním prejednané využitie týchto informácií iným operatívnym pracovníkom alebo iným účastníkom Dohody (**požiadavka koordinácie**).

„**E**“ – vložené poznatky nemali byť poskytnuté inému operatívemu pracovníkovi alebo účastníkovi Dohody a o ich žiadosti musel byť vyzumený vkladateľ informácie do SSEP (oper. pracovník, účastník Dohody). Informácie sa týkali kategórií osôb č.1, 2, 4 - 10, 14, 15 a osôb pracujúcich v ich prospech. Tento režim sa zaviedol aj pri pracovníkoch alebo tajných spolupracovníkoch spravodajských služieb cudzích krajín, ktorí mali vykonávať nepriateľskú činnosť na území účastníkov Dohody, hlavne pod nepravými osobnými údajmi a získané informácie neumožňovali ich blokovanie, alebo spôsob získania týchto informácií vyžadoval utajenie ich zdroja. Ostatné

27) Archív ÚPN, neusporiadaný materiál: I. správa ZNB – odbor 55: Analýza SSEP, č.j.: A-0327/55-86, Praha, júl 1986, fotokópia.

28) Archív ÚPN, neusporiadaný materiál: Metodické pokyny k realizácii Smernice pre naplňovanie a využívanie SSEP (RMV ČSSR č. 17/1987), príloha k č.j.: A-0074/55-01-87, s. 5.

29) Príloha č. 1 k RMV ČSSR č. 19/1978, s. 4.

30) Porov: Príloha k RMV ČSSR č. 17/1987 – Smernice pre naplňovanie a využívanie SSEP, s. 8 - 9.

kategórie mohli byť evidované iba v režime „A“ alebo „B“. U osôb evidovaných v režime „E“ mal byť po ukončení ich operatívneho rozpracovania a uložení ich spisu do archívu znížený režim manipulácie na „A“.³¹⁾

Informácie o evidovaných osobách sa mali uchovávať do veku 80 rokov u mužov a 75 rokov u žien. Vo výnimočných prípadoch sa lehota mohla predĺžiť.

Ďalšie formuláre, používané pri vklade a preverke zo systému, boli: *oprava/ doplnenie ankety (Korrektirovka/dopolnenie)*, ktorý sa používal na aktualizáciu vložených údajov v systéme.

režim „A“	8350
režim „B“	491
režim „E“	25
Celkom	8866

Tabuľka č. 1: Počet osôb evidovaných informačným systémom hlavnej správy rozvedky v SSEP

Osoba vložená do SSEP mohla byť systémom evidovaná iba raz. Ak iný užívateľ chcel vložiť údaje k už raz evidovanej osobe, *útvár pre súčinnosť* vložil údaje práve týmto formulárom.

Žiadosť o preverku v SSEP sa používala na lustráciu a na poskytnutie informácií k osobe (preverka osoby), alebo k inému predmetu podľa stanovených kritérií (tematický dotaz). Pri preverke sa musel doplniť údaj – stupeň naliehavosti. Pri stupni naliehavosti „obyčajne“ mala byť požiadavka vybavená do 35 dní a žiadosť bola zasielaná kuriérom. Pri stupni „súrne“ do 4 dní a pri stupni „veľmi súrne“ do 3 dní od doby doručenia požiadavky útvaru pre súčinnosť. Žiadosť sa mala zasielať šifrou. Schvaľovaciu právomoc pre napĺňovanie a výber (preverka osoby, tematický dotaz) informácií z SSEP mali náčelníci odborov alebo samostatných oddelení, ktoré boli určené ako užívateľa SSEP.

Spoločná konferencia účastníkov *Dohody o SSEP* v roku 1986 v Moskve priniesla niekoľko zaujímavých čísel. Náčelník pracovného aparátu

SSEP Boris Dmitrijevič Jurinov uviedol celkový počet vložených dát spolu s realizovanými dotazmi účastníkov. Z viac než 92.000 dotazov bolo kladne zodpovedaných celkom 12.685.

Rok	vložených dotazníkov	vznesených dotazov
1979	2600	0
1980	31944	0
1981	13699	6257
1982	22652	10543
1983	16400	14649
1984	13959	20075
1985	19284	40739
Celkom	120538	92263

Tabuľka č. 2: Celkový počet vložených dát účastníkmi Dohody o SSEP a vznesených požiadaviek v období 1979 - 1985³²⁾

Vedúcim československej delegácie na tejto konferencii bol zástupca náčelníka I. správy ZNB plk. Štefan Viedenský, ktorý uviedol údaje o československom podiele. Pôvodný plán stanovoval do roku 1981 vklad 24.700 dát. V skutočnosti to bolo 14.600. V roku 1981 bolo realizovaných 44 dotazov do systému, v roku 1985 už 703. Rozsah československého vkladu do Systému predstavoval ročne 1700 osôb (údaj z roku 1986).³³⁾ Celkovo však československá strana vložila do systému údaje k približne 30.000 osobám (cca 1/7 celkového počtu vkladov). Na porovnanie Ministerstvo štátnej bezpečnosti Nemeckej demokratickej republiky vložilo do SSEP 74.884 dotazníkov.

Slováci v SSEP

Nasledujúca tabuľka približuje abecedný zoznam osôb slovenskej národnosti evidovaných I. správou ZNB, ktoré boli vložené do SSEP. Osoby sú uvedené bez diakritiky tak, ako boli evidované v informačnom systéme SEZO s nasledujúcimi údajmi: osobné evidenčné číslo (OEČ), rok narodenia, režim výdaja SSEP, profesia a firma.

Tabuľka č. 3

OEČ	priezvisko, meno	dátum nar.	výdaj SSEP	profesia	firma
000613	ABEL,EMIL	1925	A	AGENT POLICIE	
388144	ANTALIC,JOSEF	1938	A	HLASATEL	RADIO SE
301734	BAAR,LUBOMIR	1918	A	JUDR.	SLOVENSKA NARODNI RA
411769	BADAL,DUSAN	1941	A	VEDEC.PRACOVNIK	
357233	BAKO,DUSAN	1943	B	TECHNICKY UREDNIK	
357234	BALCO,METOD	1918	B	SAMOSTATNY OBCH.	
301661	BALUSKA,JOSEF	1910	A		RADIO SE
301709	BANIK,ANDREW	1919	A	MAJITEL	TRAVEL SERVICE
406918	BAZOVSKY,OKTAV	1916	B	VED.SLOV.SEKCE	BBC

31) Archív ÚPN, neusporiadaný materiál: Metodické pokyny k realizácii Smernice pre napĺňovanie a využívanie SSEP (RMV ČSSR 17/87), príloha k č.j.: A-0074/55-01-87, s. 10.

32) TOMĚK, P.: *Ambiciózní, ale neúspěšný pokus*, s. 241.

33) Archív ÚPN, neusporiadaný materiál: Analýza SSEP, príloha k č. j.: A-0327/55 - 86, s. 3.

OEČ	priezvisko, meno	dátum nar.	výdaj SSEP	profesia	firma
302457	BECKO,VLADIMIR,JAROSLAV	1920	A	AGENT	FY. I.PANZER
401934	BEHUNCIK,EDWARD	1912	B	STYK SPCS-CIV.KONTRA	SLOVANSKA LIGA V AME
406920	BELIANSKY,JAN	1922	B	VZTAH SPC	
302773	BELLUS,SAMUEL	1916	A	ZAST. REDITELE	RADIO SE
406921	BENACKA,LADISLAV	1930	B	REDAKTOR	POLANA-HORIZONT
359598	BERKO,VALENTIN,TIBOR	1929	A	REDITEL	SLOV.KULT.STRED.
404141	BERNATH,JOSEF	1921	A		
406968	BLAZEK,ANTONIN	1933	B		
406931	BOSKO,JULIUS	1929	B		
406936	BRCHNEL,ANTON	1929	B		
422314	BUTORA,VLADIMIR	1948	B		UNIV.OF COLUMBIA
401878	CALTIK,STEFAN	1942	E	ODBORNÝ ASIST.	UK FF
408044	CIK,XAVER	1916	B	KNEZ	ORDINARIAT
386522	CIKL,IVAN	1929	A	REDAKTOR	RADIO SE
307647	CULIK,PAVOL	1922	A	OBCHODNIK	FY.EUROPEA
411882	DADIK,STEFAN	1931	A	SOUKR.PODNIKATEL	AUTO PART MARKET
395544	DEUCHT,VOJTECH	1912	A	ZAMESTNANEC	RADIO DEUTSCHE WELLE
407825	DITTRICH,ZDENEK	1923	B		
407456	DOBROVODSKA,MARIE,JANA	1949	B		
407827	DOBROVODSKY,MIROSLAV	1939	B		
400106	DOLETIN,JEAN	1923	A	PEKAR-CUKRAR	
333141	DOLINA,TIBOR	1930	A	HLASATEL	RADIO SE
310043	EIBEN,JAN	1927	B		RADIO SE
429656	FARKAS,ANTON	1933	B	PILOT	TRUCKY
408039	FUGA,FRANTISEK	1923	B	KNEZ	
395193	FUCHSBERGER,ROBERT	1941	A	PROKURISTA	FMA JOHANN DECKER
312908	GALKO,GUSTAV	1921	A	INSTRUKTOR	ALS
312909	GALKOVA,VERA	1927	A	SEKR.CESKEHO ODD.	ARMY LANGUAGE SCHOOL
403036	GILAN,STANISLAV	1945	A	GYNEKOLOG	KRAJSKA NEMOCNICE
364984	GLEJDURA,STEFAN	1925	A	REDAKTOR	MIN.KULTURY-ROZHLAS
395455	GOLDSTUCKER,EDUARD	1913	B	PROF.	UK
025975	GOSIOROVSKY,FRANTISEK	1914	A	AGENT - VOJ. ROZV.	SOCIALNI POMOC
408041	GRANDTNER,CTIBOR	1915	B	KNIHOVNIK	UNIVERSITA
314146	GRANEC,VLADIMIR	1921	A	HLASATEL	RADIO SE
401935	GRUTKA,ANDREW	1908	B	BISKUP	
408018	GUDERNA,LADISLAV	1921	B		
408019	GUNCAGA,JAN	1923	B		
018764	HAAS,STEFAN	1953	A	STYK SPCS	
366029	HANAK,JOHN,PAVEL	1919	A	CISNIK	
315918	HARUSTAK	1922	A	AGENT	
316958	HERZEG,ALEXANDER	1927	B	REDAKTOR	RADIO SE
408016	HORNIK,ANTONIN	1929	B		
318979	HRUSOVSKY,JOHN	1927	A	UREDNIK	SECURITY AND SAFETY
407743	HUDAK,JAN	1927	B		
319090	HUDEC,ZDENEK	1932	B	UREDNIK	SEP
319107	HUDZOVIC,PAVEL	1920	A	AGENT - CIV.KONTRA	KRAJANSKY SPOLEK MAR
410589	CHALUPA,ERVIN	1945	B	LEKAR	NEMOCNICE GOTEBOG
319679	CHRUSTIC,JAN	1922	A	REDITEL	TOVARNA NA NABYTEK
375159	JACKOVA,LUDMILA	1923	A	HLASATELKA	RADIO SE
355992	JOZI,ANTONIN	1926	A	DELNIK	NAFTOVA SPOLECNOST
412480	KALINOVA,AGNESA	1924	B	PREKLADATELKA	RADIO SE
004501	KAPLAN,JULIUS	1947	A		UK BRATISLAVA
407429	KARCH,JOHN,JOSEPH	1923	A	OPER.ORG.-CIV. ROZV.	
421588	KARMAZIN,FRITZ	1930	B	UREDNIK	OSTERREICH.GALLUP IN
425684	KASANICKA,VALERIA	1927	B	HLASATELKA	USIA-VOA
409292	KASANICKY,VOJTECH,J.	1923	A	MALIR	
018238	KAUFMANN,TOMAS	1929	A	STYK SPCS	FY UNIFER
026064	KIRIPOLSKY,STEFAN	1914	B	AGENT - CIV. ROZV.	RADIO SE
323172	KIRSCHBAUM,JOZEF	1913	B	ZAM.	DENNISON MINES
369419	KLESTINEC,MILAN	1928	A	AGENT - CIV. ROZV.	RAD.USTR.BRIT.ROZVED
369736	KOLLAR,FRANTISEK	1922	A	REFERENT	FA.SIEMENS
405574	KONIGBAUER,ALOIS	1920	A		
324705	KOPECKY,DEZIDER	1928	A	MAJITEL	VINARNA
407498	KOPECKY,STEFAN	1922	B		
403947	KORBULY,PETER	1945	A	VYSETROVATEL	IZRAEL POLICE
401933	KRAJSA,JOZEF,C.		B	SEFREDAKTOR	JEDNOTA
407516	KRKOSKA,JAN	1928	B		
004838	KRUZLIAK,IMRICH	1914	A		RADIO SE
407489	KUBES,IGNAC	1932	B	KNEZ	SLOV.USTAV C.A.M.
405573	KURILA,VILIAM	1928	A		
327576	KVETKO,MARTIN	1912	A	MAJITEL OBCHODU	CZECHOSLOVAK STORE
395174	LABO,SEBASTIAN	1931	B	STUDUJICI	KOLEJ NEPOMUCENUM
407771	LAJDA,BRANO,N.	1917	B	VED.CS.SEKCE	USIA
399285	LAMER,VLADIMIR	1946	A	EMIGRANT	

OEĎ	priezvisko, meno	dátum nar.	výdaj SSEP	profesia	firma
328416	LEGEN,FRANTISEK	1924	A	BYV.REDAKTOR	RADIO SE
412114	LENARTOVA,KATARINA	1950	B		
362665	LIDENSTEINOVA,STEFANIE	1917	A	AGENT - CIV. ROZV.	
328894	LICHNER,DUSAN,MICHAEL	1925	B	SLOV.HLASATEL	RADIO SE
329390	LOSONSKY,MICHAL	1925	B	REDAKTOR	RADIO SE
329797	MACO,JAN,MIKULAS	1923	A	REDAKTOR	RADIO SE
329869	MAGDOLEN,VIKTOR	1920	B	PRODUCENT	RADIO SE
014663	MACHACEK,ROBERT	1923	A	OPER.ORG.-CIV. ROZV.	
013066	MAKYS,STEFAN	1921	A	STYK SPCS	PZO OMNIA
423533	MALACH,SAMUEL	1925	B	REDAKTOR	RADIO SE
408014	MASAR,PAVOL	1930	B		
407969	MASARIKOVA,TATANA	1929	B		
405646	MASARYK,LADISLAV	1931	A	UREDNIK	CSA
416262	MATUSKA,PETER	1927	B	REDAKTOR	RADIO SE
331593	MATUSOVIC,IVAN	1924	A	PISAR	RADIO SE
331686	MECIAR,STANISLAV	1910	A	AGENT - VOJ.KONTRA	SNRVZ
331804	MELZER,TOMAS	1908	A	AGENT - CIV. ROZV.	KLASTER TESITELU
401459	MENDLOVSKY,JAN	1946	A	MECHANIK	JAWA-NEW YORK
344357	MIKLOSOVA,JOSEFINA	1922	B	UREDнице	RADIO SE
332421	MIKULA,FELIX	1906	A	KNEZ-DUCHODCE	
407859	MOJTO,JAN	1948	A	EXTER.PRAC.	RADIO SE
333658	MURGAS,KOLOMAN	1916	B	REDAKTOR	VYSILAC DW
407951	NADAZSKY,AUGUSTIN	1930	B	KNEZ-UCITEL	SEMINAR SUCM
334680	NIZNANSKY,LADISLAV	1917	A	AGENT - CIV. ROZV.	RADIO SE
399475	NOSKOVIC,PETER	1941	B	REDAKTOR	RADIO SE
407942	OSUCKY,STEFAN,FILIP	1928	B		
336096	PACHNIK,ANTON	1931	A	TAJEMNIK	SLOV.EMIGRANTSKA ORG
025971	PARCAN,FRANTISEK	1909	A	AGENT - VOJ. ROZV.	DEUXIEME BUREAU
407930	PATRAS,PAVOL	1926	B		
336643	PAUCO,JOSEF	1914	A	PREDSEDA	SNRVZ
337604	PETROVIC,JAN	1918	A	REDAKTOR	RADIO SE
025976	PIACEK,KORNEL	1921	A	AGENT - VOJ. ROZV.	SLOVENSKY REVOLUC.OB
338401	PODIVINSKY,MIROSLAV	1926	B	REDAKTOR	RADIO SE
338451	PODZAMSKY,JURAJ	1923	A	REDAKTOR	RADIO SE
407913	PROCHOTSKY,KAROL	1937	B		
420538	RAGAN,STEFAN	1954	B	UREDNIK	CHRISTIANA BANK
411407	ROMAN,ELEMER	1933	B		
342501	RUPPELDT,MILOS	1922	A	TAJ.	
401936	RUSNAK,MICHAL	1921	B	BISKUP	
408229	SEBESTA,BLAZEJ	1934	B		
343660	SEBESTA,LUDEVIT	1922	B	VED.PRODUKCE	RADIO SE
414914	SEPITKA,ANTON	1926	B	REDAKTOR	RADIO SE
344270	SEPITKO,JAN,ANTON	1929	B	REDAKTOR	RADIO SE
397275	SEVCOVA,ANNA	1940	A	UREDнице	CSA TORONTO
342790	SCHAFFARIK,KONSTANTIN	1915	A	AGENT - CIV.KONTRA	
418077	SCHULCZOVA,ANASTAZIA	1946	B		RADIO SE
403039	SIBEROK,FRANTISEK	1914	A	PREKLADATEL	RADIO SE
408276	SIRKA,JOZEF	1936	A		INST.PRO OBCH.ZALEZI
345449	SKODA,FRANTISEK	1926	B	FARAR	SEKRETARIAT PRO NEVE
398988	SKUKALEK,RUDOLF	1931	B	PISAR	RADIO SE
402810	SOLOTRUK,MIKULAS	1945	B	KUCHAR	RESTAURANT PRAHA
403260	SPETKO,JOZEF	1932	B		RADIO SE
347414	SRAMEK,JOSEF	1922	B	REDAKTOR	RADIO SE
347917	STASKO,JOZEF	1917	B	KNIHOVNIK	VEREJ.KNIHOVNA
403261	STEFAN,EMIL,BOLESLAV	1912	B	REDAKTOR	RADIO SE
347999	STEFANEK,BRONISLAV	1923	B	REDAKTOR	RADIO SE
348001	STEFANEK,VLADIMIR	1920	A	UREDNIK	SAV
398731	STEHLIK,TOMAS	1947	A	HLASATEL	RADIO SE
401484	STIPKALA,JOSEPH	1925	A	ORGAN	FBI
348691	STRBIK,VIKTOR	1925	A	AGENT - VOJ.KONTRA	DUL HASARD
406935	SZABO,FRANTISEK	1920	A	PRAVNIK	PIVOVAR
025480	SZAJKA FERDINAND,RUPERT	1908	A	STYK SPCS-CIV. ROZV.	
350839	TOMANY,TIBOR	1924	A	AGENT - CIV.KONTRA	
404316	TOMASCIOVA,EVA	1943	A	REDAKTORKA	ROZHLAS ORTF
381877	TOMEK,STEFAN	1927	B		
408208	TRUBINSKY,JOZEF	1923	B	REDITEL	FIRST CITY LOAN CO.
410932	VALKOVEC,STANISLAV	1924	B	ZAMESTNANEC	RADIO SE
425417	VARGA,EMIL	1923	B	OBCHODNIK	SPEZIAL CHEMIE SOAST
354121	VICEN,JOZEF	1921	A		AGENT CIC
355239	VOJTAS,PAVEL	1916	B		RADIO SE
355504	WONDRA,JOSEF	1912	A	AGENT - POLICIE	
357009	ZLAMAL,MILOSLAV	1922	A	NOVINAR	
408812	ZLOCHA,TIBOR	1929	B	PRODAVAC	FA PORSCHE
402735	ZVERINA,IVAN	1923	A	REDAKTOR	UNITED PRESS OF AMER

Záver

System zjednotenej evidencie poznatkov o nepriateľovi sa stal neaktuálnym po zmene režimu v krajine. „Bratská“ výpomoc Sovietskemu zväzu zo strany Československa bola ukončená začiatkom 90-tych rokov minulého storočia. Nariadením ministra vnútra ČSFR č. 18/1991 bol zrušený RMV č. 17/1987 (*Smernice pre naplňovanie a využívanie SSEP*). System sa nikdy nepodarilo dobudovať podľa pôvodných plánov. Ukončená bola iba prvá etapa – evidencia osôb.

Novovybudované spravodajské zložky štátu túto evidenciu ďalej nerozvíjali a nevyužívali, pretože stratila svoje opodstatnenie. Význam SSEP pre dnešok spočíva najmä v jej výpovednej hodnote. Údaje v nej sú postupom času stále viac zostaruté a neaktuálne. Nemeckí autori publiká-

cie o SSEP uvádzajú, že okrem archívneho charakteru údaje SSEP stále predstavujú rezervoár pre ďalšiu spravodajskú prácu (stále aktívne osoby 1. kategórie). Ústav pamäti národa po dôkladnom spracovaní bude môcť v blízkej budúcnosti sprístupniť materiály k osobám, ktoré boli do systému zavedené z československej strany a centrálné boli uložené v Moskve. Analýzou informačného systému čs. rozviedky vieme, že evidovala 157 Slovákov a 569 Čechov. Otázka, koľko občanov Slovenska, resp. bývalých občanov ČSSR – emigrantov, bolo evidovaných ostatnými útvarmi FMV do systému, je zatiaľ nezodpovedaná.

Z hľadiska historického bádania bude zaujímavé sledovať možný prínos SSEP pre operatívnu prácu jednotlivých bezpečnostných zložiek, ako aj ich vzájomnú spoluprácu v poslednej dekáde existencie totalitných režimov.

Resume

The Interlinked System for Recognizing Enemies

The Interlinked System for Recognizing Enemies (SSEP) was developed as a multipurpose information system of the Warsaw Pact countries since the half of the 1970s. Its aim was to assemble the data on people whose activities were evaluated to constitute a real threat to the communist system. The next reason for its development was the coordination of the security services at their joint operations. The system recorded data, especially on foreign citizens in the categories: operative of an enemy secret service (USA, NATO member states, Japan, China), collaborator of these services, people labeled as „bearers“ of ideologic diversion, terrorists, subversives, plane and ships – hijackers, people directed by Zionist, exile and religious centers, acting against the interests of the socialist countries, diplomats, foreign journalists, people, carrying out economic crimes against socialistic states and similar. The Czechoslovak side loaded records on about 30,000 people into the system, of which 8,866 records came from the Czechoslovak intelligence. After the breakdown of Communism, the new intelligence services did not use the database and after 2003, the database was overtaken by the Nation's Memory Institute. The Institute is currently managing the system and preparing the data for disclosure.

Bernard Nemček a spol. - prípad Európa

Odboj proti komunistickému režimu mal mnoho podôb. V prvej polovici 50. rokov existovala u istej časti populácie stále nádej na skorú zmenu režimu a túžba napomôcť tejto zmene svojou aktivitou. V začiatkoch komunistickej totality sa aktivovali rôzne skupiny na oboch stranách železnej opony, aby svojou činnosťou prispeli k pádu komunizmu. Široká škála domáceho odporu začínala pasívnou rezistenciou a rozširovaním letákov a končila pri aktívnej spolupráci so západnými spravodajskými službami. V tom čase bola práve posledne zmieňovaná forma protikomunistického odporu častejšia ako neskôr. Jedným z faktorov, ktoré to spôsobili, boli aj veľké migračné vlny. Prvá sa uskutočnila už na sklonku vojny a tesne po jej skončení, druhá po nastolení komunistického režimu. Emigranti sa snažili prispieť k zvráteniu pomerov doma, hľadali si cestičky k západným spojencom a ich spravodajským službám a usilovali o nachádzanie spolupracovníkov doma. Práve títo domáci spolupracovníci sa vystavovali najväčšiemu nebezpečenstvu a pod pátravým okom Štátnej bezpečnosti sa snažili svojím úsilím prispieť k zániku komunistickej totality. Často ich táto snaha stála život. Človekom, ktorý sa zapísal do histórie podobným spôsobom, bol aj Bernard Nemček.¹⁾

Začiatky protikomunistických aktivít

Bernard Nemček pochádzal z rodiny železničiar z Liptova. Vyštudoval obchodnú akadémiu v Banskej Bystrici, kde v roku 1946 zmaturoval, a potom pracoval ako úradník.

Do protikomunistického odboja sa Nemček dostal prostredníctvom svojich priateľov Tibora Moleka a Antona Šišku. Obaja boli členmi skupiny, ktorá zbierala na Slovensku rôzne informácie, ktoré potom zasielala do zahraničia.²⁾ V zime 1952 sa spolu s ďalšími tromi spoločníkmi pokúsili preplávať Moravu do Rakúska. Molekovi sa to aj podarilo, Šiška sa utopil. Molek si Nemčeka vybral ako svojho nástupcu ešte pred odchodom do zahraničia. Preto u svojej príbuznej nechal baliček, v ktorom bol tajný atrament a iné špionážne pomôcky. Tie si Nemček krátko po Molekovom odchode aj prišiel vyzdvihnúť.

K samotnej aktivite sa Nemček dostal až v lete 1952. Výzvou k nej bol list od spomínaného Tibora Moleka (podpísaný krycím menom Jerry). Požiadali ho o spoluprácu, a zároveň ho informovali, že ďalší styk bude prebiehať pomocou spojky

– železničiaru Jozefa Krála, ktorý jazdil na trati Bratislava – Marcheg. Král skutočne v auguste 1952 doniesol Nemčekovi druhý list, ktorý bol čiastočne súkromného charakteru, ale obsahoval aj požiadavku, aby Nemček oznámil, ako pokročil s „organizáciou“. Kuriérne spojenie pomocou Krála bolo využívané takmer celý čas Nemčekovej protikomunistickej činnosti. Od septembra 1952 však „riadenie“ Nemčekovej „skupiny“ prebral „šéf“, osoba s krycím menom LAJO, resp. DOKTOR. Tibor Molek si našiel zamestnanie v Rádiu Slobodná Európa a venoval sa už len žurnalistike. Nemčekove krycie meno sa zmenilo z IRENY na KATKU. LAJO vyzval Nemčeka, aby sa spojil s Ferdinandom Seleckým (strýko Tibora Moleka), príslušníkom Zboru národnej bezpečnosti v Novej Bani, ktorý pravdepodobne fungoval ako vedúci skupiny. Od Seleckého Nemček pravidelne dostával rôzne materiály. Spolu s tými, ktoré získal sám, ich posielal prostredníctvom Krála do zahraničia.

Vo viacerých listoch dostával Nemček okrem povzbudenia najmä inštrukcie, ako sa správať a upresnenie, o aké materiály je záujem. LAJO ho tiež opakovane nabádal k opatrnosti. Podľa spomenutého listu zo septembra 1952 mal Nemček získať 2 – 3 ľudí pre spoluprácu, kde mal byť podľa možnosti jeden vojak, jeden železničiar, resp. človek zamestnaný v priemysle a človek, ktorý vie obsluhovať vysielačku. A mal si nájsť zástupcu pre prípad, že by musel z nepredvídateľných dôvodov opustiť Bratislavu. Zásielka obsahovala aj 10 000 korún a štyri dotazníky, ktoré mali byť vodidlom pri získavaní informácií. Dotazník „D“ bol zameraný na železničnú dopravu, dotazník „P“ na priemysel, dotazník „R“ na dopravu, ale aj rôzne organizácie (Zbor národnej bezpečnosti, národné výbory a pod.), banské objekty a iné a dotazník „V“ vojenské posádky a objekty. Ďalšie informácie a materiály boli žiadané priamo v listoch podľa potreby.

Na objasnenie celkovej situácie je potrebné spomenúť, aké materiály vlastne Nemček získal a pomocou kuriéra zaslal do Rakúska. Boli to materiály, ktoré mali umožniť vytvoriť si prehľad o situácii v Československu (tzn. rôzne smernice, situačné správy a pod.). Ďalej veci, ktoré mali pomôcť kryť prípadných vyslaných spolupracovníkov (bianco občianske preukazy, pečiatky a pečiatkový atrament rôznych úradov) a mapy špeciálky, ktoré boli v tom čase v Československu tajné, resp. prísne kontrolované. Dôležité boli informá-

Mgr. Matej Medvecký
(1977), absolvent FIF UK Bratislava, doktorand na Katedre slovenských dejín FIF UK Bratislava, pracuje v ÚPN.

Bernard Nemček,
účastník III. odboja
a obeť komunistického
režimu.

Zdroj: Archív ÚPN.

1) Pri písaní tohto článku boli využité aj informácie z vyšetrovacieho zväzku Bernard Nemček a spol. Pozri: Archív Ústavu pamäti národa (ďalej A ÚPN), f. Krajská správa ministerstva vnútra Bratislava (ďalej KS MV BA), V-182.

2) Podľa informácie, ktorú mi e-mailom zaslal dňa 7. 8. 2003 Tibor Molek, za celou záležitosťou stála skupina mjr. Alexandra Matúša. Mjr. Matúš bol po potlačení Slovenského národného povstania šéfom II. oddelenia (spravodajského) Ministerstva národnej obrany a neskôr emigroval do Rakúska. Tu sa usadil vo francúzskej okupačnej zóne a spolupracoval s francúzskou spravodajskou službou. Neskôr sa stal aj jej oficiálnym zamestnancom.

cie o angažovaných komunistoch, o ktorých mali byť občania žijúci v totalitnom štáte informovaní prostredníctvom vysielania Rádia Slobodná Európa, aby si pred nimi dali pozor. A v neposlednom rade informácie o emigrantoch, ktorých bolo nevyhnutné v zahraničí preveriť, aby sa zabránilo infiltrácii agentov komunistických bezpečnostných zložiek či už do exilových spolkov, Rádia Slobodná Európa alebo iných inštitúcií.

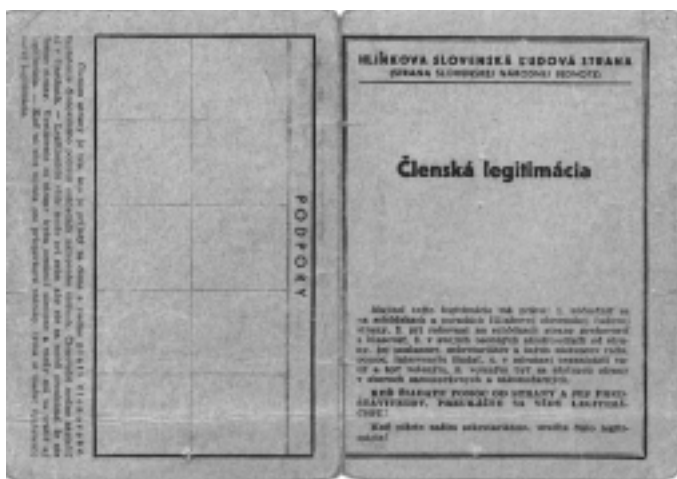
Práve z dôvodu posledne zmienenej požiadavky bol do Nemčekom skupiny zapojený Ignác Krajčiek. Nemčeka požiadali o informácie týkajúce sa Františka Burana.³⁾ Krajčiek pochádzal z tej istej obce ako Buran a Nemčekovi aj charakteristiku Burana vypracoval. Bol tiež autorom správy o komunistoch z Lamača, ktorá bola odvysielaná v Rádiu Slobodná Európa. Nakoniec Nemček získal pre spoluprácu poštára Alexandra Mráza, ktorý mal zabezpečiť príjem balíkov od Františka Seleckého na fingovanú adresu a odovzdávať ich Nemčekovi. Ten ich následne po Kráľovi zasielal do Rakúska. Z dokumentov, ktoré Nemček takýmto spôsobom dostal za hranice komunistickej Československej republiky, je možné spomenúť dôvernú *Směrnici pro zacházení se spisy, jejichž obsah nutno v obecném zájmu utajit...* Ministerstva národnej bezpečnosti č. S-8778/40-52, Tajný rozkaz ministra národnej bezpečnosti č. 82 o názvoch jednotlivých súčastí Ministerstva národnej bezpečnosti (ďalej MNB), tajný rozkaz náčelníka Hlavnej správy Verejnej bezpečnosti č. 46 o opatreniach proti „reakčným kňazom“, ale aj tlačivá Komunistickej strany, obežník Ústredného

národného výboru o vystahovávaní nespoľahlivých osôb a iné. Tiež vypracovával správy napr. o útvara Pohraničnej stráže v Bratislave, o pomeroch v ČKD Stalin v Martine a iné. Nakoniec Nemček poslal do zahraničia pre Rádio Slobodná Európa štyri správy na vysielanie. Prvú o komunistoch lekároch, druhú, už spomínanú, o komunistoch v Lamači od Ignáca Krajčieka, tretiu od Františka Seleckého o komunistoch v Zbore národnej bezpečnosti a nakoniec vlastnú o združstevňovaní v obci Likavka pri Ružomberku. Pre zahraničie bolo rovnako zaujímavé, ako sa ľudia na Slovensku pozerajú na vysielanie jednotlivých zahraničných vysielateľov v slovenskej reči. A v neposlednom rade, tiež aký je názor na politický vývoj doma, za železnou oponou, na dianie v Juhoslávii, či vytvorenie dunajskej, stredoeurópskej, resp. celoeurópskej federácie. Nemček zaslal do zahraničia zoznam svojich potencionálnych spolupracovníkov, ktorí mali byť preverení aj z druhej strany. Zároveň mal zaobstarať mapy malých mierok rôznych regiónov Slovenska a kópie pečiatok, s pomocou ktorých by sa dali vyhotoviť falošné doklady.

Bezpečnejší a efektívnejší ako kuriérne spojenie bol kontakt pomocou vysielачky. V jednom liste, ktorý Nemček obdržal zo zahraničia, bola navrhnutá táto možnosť. Nemček sa snažil splniť aj túto požiadavku. Oslovil svojho známeho Jána Nemčiča, ktorý pracoval na bratislavskom letisku, aby ho naučil používať vysielачku. Keď zistil, že nie je schopný rýchlo sa naučiť vysielач a prijímať správy, povedal Nemčičovi o svojom sporení so zahraničím a požiadal ho o spoluprácu. Nemčič odmietol a odhovárať ho od ďalších aktivít. Nemček však v liste do zahraničia označil Nemčiča ako svojho človeka, čo nezodpovedalo pravde.

Základ tejto protikomunistickej odbojovej bunky teda v podstate tvorili len Bernard Nemček a František Selecký. Spojenie so zahraničím im za finančnú odmenu vykonával Jozef Král. Nemček však nevedel, pre koho vlastne pracuje, t.j. ktorá zo zahraničných skupín stojí za krycimi menami osôb, s ktorými korešpondoval. Na základe jedného z listov, ktorý obsahoval akýsi prehľad politickej situácie (kde sa píše, že cieľom skupiny je obnova Slovenského štátu v rámci akejsi Stredoeurópskej či Európskej federácie), Nemček usudzoval, že spolupracuje so skupinou Ferdinanda Ďurčanského.⁴⁾

Členská legitimácia HSLŠ.
Zdroj: Archív ÚPN.

3) František Buran bol švagrom Dr. Jozefa Mrázka. Mrázek bol slovenský sociálny demokrat, jeden z tých, ktorí nesúhlasili so zlúčením sociálnej demokracie s KSS v roku 1944. Pracoval na Najvyššom úrade pre zásobovanie, po vojne bol prezidiálnym šéfom na Povereníctve výživy. Angažoval sa pri zakladaní Strany práce a bol členom jej Ústredného výkonného výboru. Za svoje aktivity bol po februárovom prevrate v roku 1948 zatknutý, ale čoskoro bol prepustený a krátko po tom emigroval (takéto okolnosti boli vždy podozrivé). V exile sa angažoval a pôsobil ako člen redakcie Našich snáh, bol zakladajúcim členom Stálej konferencie slovenských demokratických exulantov a podpredsedom zastupiteľstva Rady slobodného Československa. Mrázka v tom čase (1952) podozrievali zo spolupráce s komunistami a to sa stalo dôvodom preverovania.

4) Je to skutočne ťažko určiť. Skupina sa tiež výrazne spoliehala na konflikt medzi Východom a Západom. V neposlednom rade sa snažila získať väčší vplyv v Rádiu Slobodná Európa na úkor pro-československy orientovaných skupín. V priebehu korešpondencie na Nemčekovu otázku odpovedal LAJO, že je vojak. Ďurčanského skupina (Slovenský akčný výbor, resp. Slovenský oslobodzovací výbor) však v 50. rokoch 20. storočia o žiadnej federalizácii Európy nehovorila. K týmto ideám sa hlásila skôr skupina okolo Karola Sidora.

Odhalenie

„Amatérska spravodajčina“ však mala svoje chyby, ktoré sa opakovali v mnohých podobných skupinách. Boli to nedostatky, ktorých sa chladnokrvnejší ľudia so skutočným spravodajským školením a praktickými skúsenosťami dopúšťali minimálne. Jednou zo základných - a nielen Nemčekových - chýb bolo napríklad archivovanie odoslaných a prijatých listov alebo nižšie spomenutého zoznamu spolupracovníkov, ktoré zaslal do zahraničia. Tieto dokumenty si odkladal vo svojom byte aj napriek opakovaným výzvam k opatrnosti a rade, aby sa odkladaniu podobných dokumentov rozhodne vyhol. Tiež prepísal spomínané dotazníky na blany a rozmnožil ich. LAJO v liste z októbra 1952 Nemčeka varoval, aby blany okamžite zničil a aby si žiadne listy neodkladal. Taktiež upozornil na základné zásady konšpirácie a vysvetlil, že dotazníky posielal len na informáciu o tom, čo ich zaujíma. Nemček mal ziskávať len materiály, ku ktorým mal prístup a kvôli vyplňovaniu dotazníkov nemal ziskávať ďalších ľudí. Mal však zasláť do zahraničia zoznam svojich spolupracovníkov, resp. ľudí, ktorých považoval za dôveryhodných.

Prvé problémy sa objavili v januári 1953, keď sa Nemček obával zatknutia. Dôvodom však mala byť ekonomická trestná činnosť. Požiadal LAJA o pomoc pri prechode do zahraničia a dočasne sa schovával u svojho známeho Ignáca Krajička. Z Rakúska dostal informáciu, že mu síce nemôžu pomôcť prejsť cez hranice, ale obdržal styčnú adresu vo Viedni, kde sa mal prihlásiť po úspešnom úteku z Československa. Nakoniec sa však ekonomická trestná činnosť nepotvrdila a odchod za hranice nebol nevyhnutný. Spolupráca pokračovala ďalej.

V druhej polovici roku 1953 sa však spolupráca viac-menej ukončila. Spojka (Kráľ) sa začal vyhýbať obom stranám (aj Nemčekovi aj DOKTOROVI - LAJOVI). Obával sa odhalenia a nemal záujem pokračovať v prenášaní listov. Kráľ bol totiž predvolaný na Štátnu bezpečnosť (ďalej ŠtB), kde ho vypočúvali a ŠtB sa ho snažila zverbovať - ľudia, ktorí cestovali služobne na Západ, boli vždy zaujímaví. DOKTOROVA skupina však nepochybne mala na Slovensku aj ďalšie kontakty, a tak sa už na jeseň 1953 spojenie obnovilo, pretože Nemček dostal ďalší list a kryciu adresu, na ktorú zaslal poštou odpoveď. Zdá sa, že spojenie sa potom udržovalo len prostredníctvom pošty (aj to pravdepodobne len jednorazovo) a v podstate sa definitívne skončilo. Nemček si mal zaobstarávať falošný občiansky preukaz, pomocou ktorého by bol schopný bez veľkého rizika odhalenia posielat do Rakúska listy. Rovnako sa nepodarilo nadviazať spojenie pomocou vysielačky, dokonca skupine nebola poskytnutá ani žiadna stanica. Ďalšími

faktormi, ktoré ovplyvnili celkové utlmenie aktivity v rokoch 1953 - 1954, boli aj Nemčekove osobné záležitosti a čoraz menšie možnosti zaobstarávať relevantné správy.

Nemček do svojej činnosti zapojil, ako som už spomínal, pošťára Alexandra Mráza. Ten sa o tejto odbojovej bunke zmienil svojim známym Štefanovi Bugarovi a Jozefovi Kašickému. Ani jeden z nich pravdepodobne žiadnu skutočnú „protišťátnu“ činnosť nevykonával, ale informácia sa začala šíriť ďalej. Nakoniec toto šírenie viedlo k odhaleniu. Podľa správy kpt. Mozolu, zástupcu náčelníka Krajskej správy Ministerstva vnútra (ďalej KS MV) Správy ŠtB Bratislava zo dňa 6. apríla 1955 prispeli k odhaleniu Nemčekovej činnosti tri zdroje. V októbri 1954 podal správu nemenovaný spolupracovník KS MV. Druhým zdrojom bol list, ktorý zaslal Nemčekov švagor Rudolf Šulc v septembri 1954 kancelárii prezidenta republiky, v ktorom uvádza, že Nemček podozrieva zo špiónáže. A nakoniec výpoveď Karola Cvrka o železničiarovi Zuzičovi, ktorého Nemček navštívil pravdepodobne s úmyslom, aby nahradil Kráľa. Od konca roku 1954 bol Nemček sledovaný príslušníkmi Štátnej bezpečnosti a začiatkom februára 1955 zatknutý. V krátkom čase po ňom nasledovali ďalší.

„Gardistické sprisahanie“

V roku 1955 však nakoniec pred súdom stálo niekoľko desiatok ľudí. Následkom vyšetrovania a manipulácie zo strany ŠtB vzniklo z malej spravodajskej bunky niečo celkom iné. Štátnej bezpečnosti sa z jednej bunky, v podstate z jedného človeka (F. Selecký medzitým zomrel) „podarilo“ vytvoriť veľké ľudácke sprisahanie, ktoré pomocou ozbrojeného povstania plánovalo zvrhnúť komunistický režim.

Za celou touto záležitosťou stáli už spomínaní Štefan Bugar, bývalý člen Hlinkovej gardy (ďalej HG), Alexander Mráz, silne veriaci človek a Jozef Kašický, bývalý druhý tajomník Jozefa Tisu.⁵⁾ Práve oni, resp. ich náhľady a minulosť sa stali základom konštruovania ďalších skupín. Všetci traja boli využití na označovanie ďalších bývalých gardis-

63
11 815

Krajská správa ministerstva vnútra
Bratislava

Dňa 14. marca 1955.

Vyhovene 5 x.

Protokol o výpovedi
s obvineným

BUGANOM Štefanom, nar. 3. [redacted] v Námestove, okr. dotto, povolani úradník, zamestnaný u okresného stavebného podniku v Bratislave, bytom v Bratislave, Žitného, č. 9.

Obvinený Štefan BUGAN bol poučený v zmysle §-u 93 tr. por. c. 87/50 Zb. z. č. 88 a po zapomenutí k uvedeniu pravdy na kladené otázky odpovedá:

Výsluch začal o 19.00 hod.

Otázka: Koho máte známeho u Okresnej národnej poisťovni v Bratislave?

Odpoveď: U Okresnej národnej poisťovni v Bratislave na Bezručovej ulici som mal známeho istého KANDERU, ktorý je t. s. zamestnaný u Okresného národného výboru Bratislava - okolie ako reprezentant pre národné poistenie. Zoznámil som sa s ním v roku 1939 pri partiackých nástupoch v Bratislave.

Otázka: Šo je to za osoba?

Odpoveď: KANDERA je starý ľudák a gardista. Veľmi sa exponoval sa býv. trovecký režim a nikdy naneho kládne zodpovedné a horlivé pomnil.

KANDERA však svoje politické smýšľanie ani po roku 1945 nezmenil, ba naopak ešte aj teraz veľmi často vychvaľoval a obhajoval politickú koncepciu býv. slovenského štátu a politickú koncepciu terajšieho štátneho zriadenia v ČSR bagatelizoval a neschvaľoval. Takto sa prejavoval KANDERA počas našich stykov a toto bolo dôvodom toho, že som ho zapojil do protišťátnej činnosti.

Čiže, schválil a podpísal [redacted]

Zápis výpovede
obvineného Štefana
Bugana.

Zdroj: Archív ÚPN.

5) Druhý tajomník mal na starosti ceremoniál, spoločenské udalosti a podobne.

tov, členov Hlinkovej slovenskej ľudovej strany (ďalej HSĽS) alebo bývalých dôstojníkov a štátnych úradníkov z obdobia vojnovnej Slovenskej republiky, ktorých mali zapojiť do svojich aktivít a pripravovať na ozbrojené vystúpenie. Absurdnosť celej konštrukcie je zrejmá nielen z vyšetrovacieho zväzku skupiny Bernard Nemček a spol., ale aj z vyšetrovacích zväzkov ďalších skupín, kde napr. Bugan vypovedá, ako „zapájal“ ľudí pri náhodných stretnutiach v kaviarňach, na trolejbusových zastávkach alebo na ulici.

Za začiatok ich „aktivít“ bolo označené spoločenské stretnutie, ktoré sa uskutočnilo u Mráza krátko po Vianociach v roku 1953. Išlo o obyčajné spoločenské stretnutie, ale je možné, že tu vyjadřili aj svoj nesúhlas s režimom, ktorý v tom čase v Československu panoval. Štátnej bezpečnosti už stačil len malý krok k tomu, aby celé stretnutie označila za poradu o príprave na obnovenie fašistickej Slovenskej republiky. Podľa správy ministra spravodlivosti (a o tom, že správa bola vypracovaná na základe vyšetrovania ŠtB nemôže byť pochyb) vytvoril Nemček za pomoci Mráza a Bugana, na základe pokynov slovenských emigrantov, podzemnú organizáciu z členov HSĽS, HG a iných „kontrarevolučných“ živlov. Skupina mala zorganizovať tzv. „úderné oddiely“, ktoré mali previesť zvrät „ľudovodemokratického zriadenia“ v koordinácii s plánovaným útokom „americko-britských imperialistov“. Aby uľahčili činnosť západných rozviadok, posielali im opečiatkované tlačivá rôznych úradov a nevyplnené občianske preukazy.

V hlavnej skupine boli okrem Bernarda Nemčeka súdení aj Jozef Král, Alexander Mráz, Dr. Jo-

zef Kašický, Štefan Bugan, Ignác Krajiček, Štefan Damborák, Michal Pavúk, Vladimír Šumichrast, František Janovský, Koloman Fajta a Jozef Barančok. Zvyšným členom tejto skupiny sa dávalo za vinu či už robenie spojky medzi Nemčekom a Seleckým, prinášanie správ, ozbrojovanie alebo písanie správ pre Rádio Slobodná Európa. Niektorí obžalovaní sa nepoznali vôbec, iní sa poznali len z videnia. Napr. Vladimír Šumichrast, ktorý mal podľa ŠtB pre Nemčeka zaobstaráť informácie o radarových systémoch, sa s Nemčekom stretol asi dva až trikrát, pričom nemal ani tušenia o Nemčkových aktivitách a ani ho nežiadali o nijakú správu.⁶⁾ V rámci tejto skupiny bol vyšetrovaný aj Štefan Ištvancin, bývalý vysoký funkcionár Dopravnej HG, ktorý však nakoniec zo zdravotných dôvodov nebol postavený pred súd. Po hlavnom procese, ktorý bol vedený rovno pred vojenským kolégiom Najvyššieho súdu, nasledovali ďalšie. Z hlavnej skupiny sa začínali šíriť ďalšie, ktoré k nim ŠtB „dopracovala“. V celej akcii „Európa“ bolo vykonštruovaných ešte niekoľko skupín a viacerí ľudia boli súdení v samostatných procesoch.

Popri hlavnom procese sa uskutočnili aj ďalšie súvisiace procesy, či už s jednotlivcami (napr. proces s Jánom Jurišičom či Alexandrom Suchánkom) alebo skupinovú (napr. Krušpiera a spol. alebo Bero a spol.). Jedným zo základných znakov väčšiny odsúdených ostáva, že mali „ľudácko-fašistickú“ minulosť. Napr. Jurišič sa ako vojak zúčastnil ťaženia proti Sovietskemu zväzu, Suchánek bol žandárom, Bero bol istý čas šoférom na Ministerstve vnútra, kde robil krátko šoféra aj Alexandrovi Machovi. Do skupiny Bero a spol. sa okrem viacerých bývalých gardistov dostali aj bývalí vyšší úradníci štátnej správy. Zaujímavé na tejto skupine je to, že jej členovia boli poväčšine „zapojení“ koncom roku 1954 pri náhodnom stretnutí so Štefanom Buganom.

Krušpiera a spol. bola nehomogénnejšia skupina. Okrem ľudí, ktorých mal údajne zapojiť Alexander Mráz, sa tu nachádzal už spomenutý telegrafista Ján Nemčíč, ktorý zo „skupiny“ takmer nikoho nepoznal, ale aj matka Tibora Moleka, ktorá bola odsúdená za neoznámenie trestného činu.

V týchto procesoch sa začína prejavovať trend, ktorý sa mal naplno rozvinúť neskôr – snaha o to, aby bol obžalovanému dokázaný okrem protištátnej trestnej činnosti aj kriminálny delikt. Mimo týchto skupín sa podaril ŠtB ešte jeden „zásah do čierneho“. Súbežne s Nemčekom skupinou sa podarilo odhaliť aj inú „protištátnu organizáciu“ pod krycím názvom „OKO“. Vedúci tejto skupiny Ivan Vašek mal organizovať nábor do tejto skupiny listami.

Ukážka korešpondencie
Bernarda Nemčeka so
zahraničím.
Zdroj: Archív ÚPN.

Pred súdom

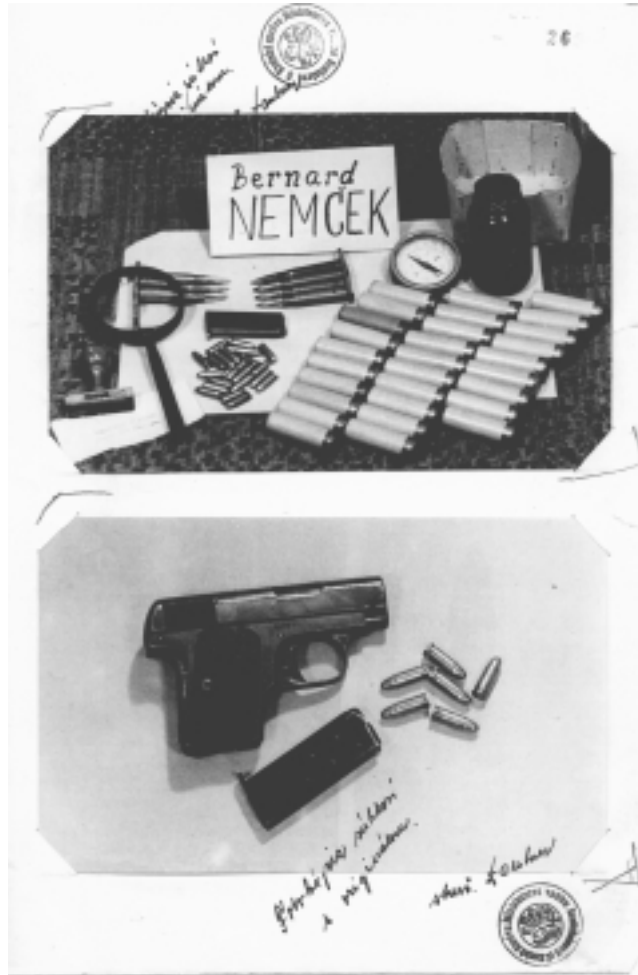
Samotný proces so skupinou Bernard Nemček a spol. sa uskutočnil v Bratislave v dňoch 13. - 15. júna 1955 pred Najvyšším súdom - vojenským kolégiom. Z pohľadu Štátnej bezpečnosti prebehol proces bez väčších závad. V správe, ktorú zaslal náčelník KS MV Bratislava pplk. Jozef Houska ministromi Rudolfovi Barákovi, však konštatuje niekoľko nedostatkov. V prvom rade smerovala kritika proti pplk. Jozefovi Brešfanskému,⁷⁾ predsedovi senátu. Kládli mu za vinu, že sa počas procesu zverejnili mená ďalších osôb, ktoré mali podľa intencií ŠtB ostať utajené. Prokurátorovi kpt. Ladislavovi Geššovi vyčítali, že sa opakoval. Obaja používali sugestívne otázky a hovorili za obvinených. Správanie obvinených pred súdom bolo hodnotené dobre (tzn. že vypovedali podľa zámeru ŠtB), až na Krála, Janovského a Fajtu. Rovnako advokáti boli hodnotení kladne (obhajcom v tomto prípade bol aj Dr. Vojtech Telek, bývalý prokurátor Ludového súdu Bratislava) až na Dr. Šrobára. Na druhej strane napríklad Dr. Šrobár, ktorý zastupoval aj Vladimíra Šumichrasta, nemal možnosť obznaníť sa so spismi pred začiatkom procesu. Ako vysvetlenie mu povedali, že ide o veci vojenské a tajné. Bezpečnostné opatrenia boli zo strany Štátnej bezpečnosti rovnako vyhodnotené ako dobré.

Proces bol mediálne sledovaný a správu o ňom prinieslo mnoho periodík a aj rozhlas. Najobsiahlejší príspevok priniesol denník Pravda 17. júna 1955.⁸⁾ Takmer štvorstranový článok obsahoval vybrané záznamy výpovedí pred súdom. Celý proces patrí do skupiny tzv. prokurátorských, tzn., že prokurátor fakticky pojednávanie riadil a úlohou sudcu bolo v podstate len vyniesť dopredu pripravený rozsudok. Tohto si všimli aj médiá. Táto informácia sa dostala do uší aj predsedovi senátu Brešfanskému a nasledovala hádka medzi ním a prokurátorom Geššom.

Počas vyšetrovania používalo sa násilie v rôznych formách. Podľa Šumichrasta ho nikto nebil, ale jeho vyšetrovateľ, npor. Jozef Buberník, si do vyšetrovacích protokolov napísal čo chcel. Naopak, už spomínaný Ján Nemčíč počas svojho trojmesačného vyšetrovania zažil celú plejádu „eštebáckych“ násilností - bitie, nočné výsluchy, vyhrážanie sa perzekúciou rodiny a pod.

Po procese podal Nemček prostredníctvom svojho obhajcu žiadosť o milosť, rovnako podala žiadosť o milosť jeho manželka, ďalší členovia rodiny, ale prišlo aj niekoľko žiadostí od cudzích ľudí. Žiadosť však neodporučil ani súdny senát, ani prokurátor a ani minister spravodlivosti. Ani prezident nepoužil svoje ústavné právo a milosť neudelil.

Mimoriadne zaujímavým dokumentom je správa, ktorú zaslalo vedenie Väznice č. 1 v Bratislave na KS MV Bratislava. Zamestnanec väznice ppor. Zdichavský na rozkaz kpt. Mozolu navštívil Nem-

čeka v cele smrti, čo viedlo k pomerne úprimnému rozhovoru. Nemček sa sťažoval, že bol označený ako vedúci skupiny, pričom podľa jeho názoru boli vedúcimi organizácie Kašický, Bugan a Mráz, ktorí robili „protištátnu činnosť“ na vlastnú päsť bez toho, že by ich bol inštruoval alebo viedol. Za iniciátora celej záležitosti okolo seba (keďže celá záležitosť okolo ozbrojeného puču bola do značnej miery vykonštruovaná ŠtB) označil Ferdinanda Seleckého, ktorý vraj „prevádzal veľké veci“. Nemček sa tiež sťažoval, že pri vyšetrovaní mu sľubovali, že bude odsúdený na 20 - 25 rokov a s trestnom smrti nepočítal.

Posledná návšteva Nemčekovej rodiny sa uskutočnila 27. júla 1955 a o dva dni neskôr nasledovala v pražskej väznici na Pankráci jeho poprava.

Podľa fabulácií ŠtB mali členovia skupiny, pomocou pištoľí a loveckých pušiek, pripravovať zvrhnutie „ľudovodemokratického zriadenia“.

Zdroj: Archív ÚPN.

7) Jozef Brešfanský, bývalý krajčírsky tovariš, sa stal právnikom v čase najväčšieho rozmachu Právnických škôl pracujúcich, za éry Alexeja Čepičku. Ako sudca pôsobil pri mnohých „protištátnych“ procesoch a pravdepodobne zo strachu pred odhalením nezákonností, na ktorých sa podieľal, spáchal v roku 1968 samovraždu.

8) Pravda, 17. 6. 1955, s. 4 - 7.

Ako zaujímavosť by sa dalo spomenúť, že 15. apríla 1955 adresoval mjr. Chalupa z II. správy MV náčelníkovi 2. odboru Správy ŠtB bratislavskej Krajskej správy MV dožiadanie, aby boli vylúčky zatknutých v rámci akcie EURÓPA zamerané na získavanie poznatkov o bývalom vyslancovi vojnovej Slovenskej republiky v Berlíne Matúšovi Černákovi. Vylúčky mali byť zamerané najmä na osoby, ktoré boli buď jeho rodinnými príslušníkmi, alebo sa mohli s Černákom poznať, a ku ktorým mohol mať z nejakého dôvodu dôveru. Získané informácie mali byť do 30. apríla 1955 zaslané na II. správu.⁹⁾ Len podotýkam, že na Matúša Černáka bol 5. mája 1955 spáchaný atentát pomocou bomby v poštovej zásielke.

Pre protikomunistickú činnosť vyvíjanú domácimi alebo emigrantskými aktivistami sa v odbornej literatúre zaužíval pojem tretí odboj. Jednou z jeho častých foriem bolo zbieranie spravodajských informácií v Československu a ich zasielanie na Západ. Veľkým problémom pri zisťovaní reality je však to, že skutočnosť o činnosti malých

spravodajských skupín v Československu bola známa v zahraničí, ale doma sa vyšetrovacími orgánmi nafukovala a posúvala do iných polôh. Komunistický režim sa totiž snažil „zapájať“ do „odbojových skupín“ ľudí, ktorí zastávali významnejšie funkcie počas bývalých režimov a propagandisticky to využili vo svoj prospech. Dokladá to celý rad politických procesov, Miladou Horákovou a spol. počnúc. Celoštátnosť tohto trendu dokladá napr. Tajný rozkaz ministra vnútra č. 20 z roku 1955 „*Agenturně operativní rozpracování zrádné čs. emigrace*“. Ten okrem skupiny Nemček a spol. spomína viacero realizovaných (rozumej pozatýkaných) skupín z Čiech, z ktorých väčšina bola vedená bývalými policajtm, sociálnymi demokratmi a jedna dokonca bývalým protektorátnym ministrom Jozefom Ježkom. Z tohto dôvodu je pomerne ťažké dopátrať sa pravdy len na základe materiálov, ktoré pochádzajú z proveniencie Štátnej bezpečnosti a ostatných štátnych orgánov komunistického Československa.

RESUME

Bernard Nemček and his accomplices – Case Europe

In early 1950, a number of groups were active in resisting the communist regime in Czechoslovakia. Many of them had connections to West and were sending intelligence reports there. This was also the case of Bernard Nemček group. A railway employee maintained the connection between Nemček and his contact person in Austria. In this manner, Nemček succeeded in sending a few documents, blank forms and materials for broadcast in Radio Free Europe – Radio Liberty from Austria. His activities lasted about 2 years, but at the end of 1954, Nemček was uncovered by the State Security (ŠtB). Although Nemček's group was only a small one, the State Security had great intentions with it and it began to fabricate from it a scenario involving a large underground group. From this small espionage cell, the ŠtB fabricated during interrogations over several months a large ex-People's Party (HSLŠ) underground, which was accused of planning an armed coup. According to this ridiculous fabrication scenario, new members of this group were recruited at trolleybus stops or even during accidental meetings on the streets of Bratislava.

The trial, however, was no farce. It took place in Bratislava in the middle of June, 1955. Bernard Nemček was sentenced to death and executed at the end of July in Ruzyň prison in Prague, two members of his group were sentenced to life-prison and the rest received a total of 134 years in prison. Besides the main trial a number of concurrent trials took place.

Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu¹⁾

Ve druhé polovině roku 1991 došlo z iniciativy vedoucího oddělení zvláštní skupiny inspekce federálního ministerstva vnitra Jiřího Šetiny k odhalování a vyšetřování činnosti Státní bezpečnosti na specializované základně. Dne 2. září 1991 vydal tehdejší ministr vnitra ČSFR Ján Langoš rozkaz č. 95, kterým byl zřízen Útvar FMV pro dokumentaci a vyšetřování činnosti Státní bezpečnosti, dislokován – takřka symbolicky – v prostorách bývalé správy vyšetřování StB v Bartolomějské 10.

Od počátku měl tento útvar, podřízený přímo ministru, za úkol analyzovat archivní materiály, vyřizovat podněty fyzických i právnických osob ve vztahu ke Státní bezpečnosti a vyšetřovat trestnou činnost příslušníků bývalé komunistické tajné policie. Podle původních představ měla spíše převažovat dokumentační činnost před vyšetřováním, s ohledem na nápad podnětů o trestných činech příslušníků StB se však postupně rozšiřoval i úsek vyšetřování. Přestože počet zaměstnanců nepřekročil dvacet osob, do konce roku 1991 útvar vyřídil 56 podnětů a v průběhu roku 1992 dalších 245 případů.

Nařízením ministerstva vnitra ČR č. 59 byl krátce před rozdělením federace k 1. listopadu 1992 konstituován nový Úřad dokumentace a vyšetřování činnosti Státní bezpečnosti (ÚDV StB) podřízený již Úřadu vyšetřování pro Českou republiku. V rámci delimitace vyčlenil a postoupil Slovenské republice dvě stovky spisů, kde však tehdy k vytvoření nástupnického orgánu nedošlo.

Po odchodu J. Šetiny na generální prokuraturu počátkem roku 1992 v čele ÚDV StB stanul bývalý politický vězeň a člen Konfederace politických vězňů Lubomír Blažek. Nový ředitel vycházel při personální výstavbě úřadu z dlouhodobé perspektivy. Předpokládal, že se podaří vychovat vlastní vyšetřovatele i pracovníky dokumentace. Na každého, kdo chtěl na ÚDV StB pracovat, byly kladeny vysoké požadavky morální bezúhonnosti; pochopitelně při přijímacím řízení neuspěla žádná osoba zatížená kompromitujícím vztahem k předlistopadové moci.

V průběhu roku 1993 se úřad rozrostl až na čtyřicet pracovníků; tehdy se také vyprofilovaly dva základní úseky práce – dokumentace a vyšetřování. Praxe potvrdila nutnost úzké spolupráce obou pracovišť: vyšetřovatelé mnohdy nebyli schopni se orientovat v důkazně složitých případech bez odborné pomoci pracovníků dokumentace. Od počátku zde však existoval zásadní systémový rozpor: vyšetřovatelé museli postupovat bodově, od trestného činu k trestnému činu. Jejich výstupy vůči veřejnosti se ze zákona ome-

zovaly pouze na iniciály osob, kterým bylo sděleno obvinění a suché konstatování paragrafů. Dokumentace, ač jejím primárním úkolem bylo pomáhat vyšetřovatelům, měla závažnější úlohu – rekonstruovat komunistický systém a jeho zločinné fungování prostřednictvím analýzy jeho vlastní informační produkce.

Ředitel Blažek shrnul 1. prosince 1993 na tiskové konferenci dosavadní výsledky ÚDV StB: „*Za tři roky existence této instituce [jsme se] zabývali 1135 podněty občanů. Z tohoto počtu jsme zatím uzavřeli 616 případů. Přibližně 200 jich předali na Slovensko...*“ Informoval dále veřejnost o faktu, že úřad převzal řadu spisů od inspekce, které měly být řešeny již před dvěma roky, ale z různých důvodů se tak nestalo.

Již v průběhu roků 1993 - 1994 se ukázalo, že ÚDV ZK vznikl pozdě a s malými pravomocemi. Na scénu úřad vstoupil v době, kdy u převážné většiny jeho partnerů – správců archiválií z proveniencí komunistických státně bezpečnostních služeb převážil dojem, že proces vyrovnávání se s minulostí již mají za sebou. Střední a nižší články nových tajných služeb i útvarů ministerstva vnitra dávaly nepokrytě najevo svůj negativní postoj k práci ÚDV, a to i přes verbální souhlasné projevy svých šéfů. Nebyla náhoda, že úřad nedostal od těchto partnerů žádný kvalifikovaný podnět (přesně řečeno jeden nekvalifikovaný), a to i přes zákonem stanovenou oznamovací povinnost.

Vyšetřování zločinů komunismu prošlo od roku 1991 poměrně složitou cestou. V první řadě byl zřízen úřad s celorepublikovou pravomocí soustřeďující vyšetřování a dokumentaci trestné činnosti příslušníků Státní bezpečnosti. Počátkem roku 1993 jeho činnost doplnilo Koordinační centrum pro dokumentaci a vyšetřování násilí proti českému národu od 8. května 1945 do 31. prosince 1989, které vzniklo v rámci generální prokuratury. Nástupnické Středisko pro dokumentaci protiprávnosti komunistického režimu při ministerstvu spravedlnosti od počátku roku 1994 sice nemělo potřebné pravomoci, alespoň však soustředilo veškeré podněty z resortu na jedno místo, což napomohlo vzniku centralizované instituce pokrývající úplné spektrum organizací komunistického režimu podílejících se na politicky motivované represii občanů v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. I přes různé kompetenční spory a snahy o redukci úřadu vyřešil ÚDV ZK v letech 1992 - 1994 podle statistiky ředitele Blažka 1055 podnětů právnických a fyzických osob; ve 44 případech vznesli vyšetřovatelé obvinění vůči konkrétním osobám.²⁾

PhDr. Pavel Žáček, PhD.

(1969), absolvent FSV UK Praha, bývalý náměstník ředitele ÚDV ZK v Praze, od roku 1999 pracuje v Ústavě pro současné dějiny AV ČR, v současnosti působí v Ústavě paměti národa.

1) Článek z podstatné části vychází z mé knihy *Boje o minulost*. Brno 2000.

2) K pravomocnému rozhodnutí dospěly kauzy: Jaroslav Daniel (24. 9. 1997 - 5 roků nepodmíněně), Karel Kocina (10. 2. 1998 - obžalovaný zemřel), Roman Roule, Václav Hraníčka (18. 3. a 9. 6. 1998 - zproštění obžaloby), Zdeněk Václavíček a Josef Kučera (4. 6. 1998 - zproštění obžaloby), Vlastimil Daněk (10. 9. 1998 - 1 rok s podmínkou na 18 měsíců), Jan Dolanský (14. 10. 1999 - 6 měsíců s pod-

Počátkem roku 1995 tak mohl s odkazem na zákon č. 198/1993 Sb. „o protiprávnosti komunistického režimu a odporu proti němu“ vzniknout Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu (ÚDV ZK), v jehož čele po schválení předsedy koaličních stran stanul místopředseda Křesťanskodemokratické strany a budoucí senátor Občanské demokratické strany Václav Benda.³⁾ Pod jeho vedením se nadále profilovaly oba stěžejní úseky úřadu – dokumentace a vyšetřování. Konsolidovaná dokumentace se kromě kauz dokumentačního charakteru soustředila na přípravu a vydávání sborníků *Securitas Imperii*, kdežto vyšetřování bylo svěřeno nově příchozímu náměstkovi Pavlu Bretovi.

Rozkaz ministra vnitra Jana Rumla č. 27 z 3. dubna 1995 při stanovení působnosti ÚDV ZK vycházel zejména z § 5 zákona č. 198/1993 Sb., který stavěl promlčecí lhůty tak, že se do nich nezapočítávala „doba od 25. února 1948 do 29. prosince 1989, pokud z politických důvodů nelslučitelných se základními zásadami právního řádu demokratického státu nedošlo k pravomocnému odsouzení nebo zproštění obžaloby“. Kromě prověřování oznámení i podnětů a konání vyšetřování „o trestných činech spáchaných v době od 25. února 1948 do 29. prosince 1989“ byla úřadu dána kompetence věnovat se oznámením, podnětům a odhalování trestných činů, „které byly spáchané v souvislostech uvedených v § 1 zákona č. 198/1993 Sb.“, zjišťovat jejich pachatele a konat „vyšetřování o těchto trestných činech“. V neposlední řadě měla dokumentace shromažďovat, vyhodnocovat a dokumentovat „fakta a činnosti související s protiprávností komunistického režimu a odporem proti němu“. Podrobné schéma vymezující organizaci a zodpovědnost jednotlivých stupňů řízení vstoupilo v červenci 1995 v platnost schválením nového organizačního řádu ministrem vnitra.

Vedení ÚDV se z různých důvodů soustředilo hlavně na významnější kauzy týkající se stranické a bezpečnostní nomenklatury KSC (vlastizrada), středních a vyšších článků bezpečnostního aparátu (např. akce „Asanace“), střelby na hranicích či při útěku z táborů nucených prací anebo mučení vyšetřovateli v padesátých letech. Díky reorganizaci i rozšiřujícímu se poznání pracovníků dokumentace se stále zkvalitňovala a profesionalizovala také činnost tohoto úseku, který průběžně řešil

několik set kauz, zpracovával odborné posudky pro vyšetřovatele, soudy, mapoval fungování vybraných represivních institucí, především však Státní bezpečnosti.

V květnu 1997 V. Benda uvedl médiím, že ÚDV sestává z devadesátčlenného týmu, z něhož sedmnáct tabulek bylo vyhrazeno vyšetřovatelům. „*Dalšími členy týmu jsou dokumentaristé, na nichž leží ohromná část naší agendy, dále zaměstnanci podpůrného oddělení a administrativy.*“ Cílem právě skončené reorganizace bylo přenesení části činností z úseku vyšetřování na oblast dokumentace. „*Postupem doby se tato váha bude přenášet stále více na dokumentační odbory, na následné publikování a analýzy.*“

Kromě složitého vývoje na politické scéně vstoupil počátkem roku 1998 v platnost zákon o střetu zájmů. Novým ředitelem se stal dosavadní náměstek pro dokumentaci Marián Gula, který se snažil navázat na činnost svého předchůdce. Pracovníci dokumentace dokončovali rozsáhlé šetření údajné participace čs. vojenského a lékařského personálu na pokusech s americkými zajatci v Koreji a Vietnamu, jehož výsledky byly předány Pentagonu. Před vydáním byly i tři díly nového sborníku *Securitas Imperii*.

Po volbách a vzniku jednobarevné sociálnědemokratické vlády zahájil nový ministr vnitra Václav Grulich proti ÚDV ZK těžko obhajitelné tažení, které vyústilo v sérii kontrol s předem stanoveným výsledkem.⁴⁾ Ještě v průběhu šetření ministerské supervize byl k 1. listopadu 1998 instalován do čela úřadu Irenej Kratochvíl, jemuž byli dáni k ruce dosavadní náměstek Bret a Jiří Jauce, zodpovídající za úsek dokumentace.⁵⁾

Koncepce sociálně demokratického ministra vnitra, reprezentovaná novým ředitelem, především přinesla změnu postavení ÚDV ZK, který navenek přestal být rovnocenným partnerem archivům a zpravodajským službám (organizačně to bylo vyjádřeno podřízením ÚDV ZK Služby kriminální policie a vyšetřování náměstkovi policejního prezidenta). Směrem dovnitř úřadu se tato situace projevila změnou středních článků řízení, rozsáhlou personální obměnou, byrokratizací, jež pochopitelně přinesla ztrátu motivace u řady pracovníků.

Změny se dotkly zejména úseku dokumentace (vyšetřování v podstatě až dosud vycházelo z kauz zahájených do konce roku 1998 – viz do-

mínkou na 18 měsíců), Ladislav Mácha (1. 11. 1999 – 2 roky nepodmíněně), Josef Kafka (18. 11. 1999 – 10 měsíců s podmínkou na 3 roky), Jiří Pešek (21. 12. 1999 – zproštěn obžaloby), Vladimír Zavadilík (4. 2. 2002 – 2 roky nepodmíněně), Vladimír Vlačiča (8. 4. 2002 – tr. stíhání zastaveno z důvodu promlčení), Mikuláš Tita (13. 11. 2002 – zproštěn obžaloby), Alois Grebeníček (31. 7. 2003 – obžalovaný zemřel), Josef Homolka, Karel Melichar, Zdeněk Komrská (20. 12. 2003 – tr. stíhání zastaveno z důvodu promlčení).

3) Srov. ŽÁČEK, Pavel: Václav Benda: „To, že jsem byl ředitelem ÚDV, je jenom epizoda v celém mém úsilí“. In: *Paměť národa*, říjen 2004, s. 66 – 69.

4) K průběhu politicky motivovaných kontrol srov. ŽÁČEK, Pavel: *Boje o minulost*, s. 87 – 102.

5) Zajímavým momentem, potvrzujícím účelovost kontroly, je fakt, že nejvíce nedostatků inspekce ministra vnitra našla u 82 kontrolovaných spisů úseku vyšetřování, za nějž od počátku roku 1995 nesl zodpovědnost náměstek P. Bret – a přesto zůstal ve funkci. Vedení ÚDV, mimochodem, nebylo schopno tyto nedostatky odstranit ještě na jaře roku 2001. ŽÁČEK, Pavel: ÚDV za jednobarevné vlády ČSSD. In: *Mukl*, č. 2, 2002, s. 33 – 34.

provozní přílohy). Stávající organizační řád z července 1995 definoval odbor dokumentace jako pracoviště ministerstva vnitra specializované „pro odhalování trestných činů souvisejících s protiprávností komunistického režimu“. V roce 1998 měly oba odbory (celkem 39 tabulkových míst) podrobně precizovány své pravomoci, které při své práci naplňovali jak policisté tak občanští pracovníci. Nový organizační řád, vydaný pokynem ministra Grulichy č. 67 z července 1999, zásadně omezoval možnosti dokumentace, která byla zároveň personálně zredukována na jeden odbor a jednu skupinu. K 1. září 2000, již po schválení novým ministrem vnitra Stanislavem Grossem, byla reorganizace dokumentace dokončena – po odčerpání všech policistů z ní zbylo jedno oddělení o dvou skupinách (26 tabulkových míst).⁶⁾

Pracovníci dokumentace až dosud převážně z vlastních autorských zdrojů připravili k vydání deset sborníků *Securitas Imperii*, z nichž č. 4 (1998) a 6 (2000) sestávala ze tří dílů. První polovina sborníků se převážně soustředila na náročnější edice dokumentů o činnosti Státní bezpečnosti, druhá pak v intencích nového pohledu na zpracování minulosti („příběhy“ ředitele Kratochvíla) bez jasného koncepčního záměru zaměřena na monografické studie a články různé kvality.⁷⁾ Kromě sborníků č. 4 a 5 (1999) jsou ostatní vydání rozebrána. V edici *Sešity ÚDV ZK* navíc vydalo publikace:⁸⁾

1. Tomek, P., *Československý uran 1945 – 1989*. 1999, rozebráno
2. Liška O. a kol., *Vykonané tresty smrti. Československo 1918 – 1989*. 2000, rozebráno
3. Tomek, P., *Dvě studie o českosloven-*

ském vězeňství 1948 – 1989. 2000, rozebráno

4. Kalous, J., *Instrukční skupina StB v lednu a únoru 1950. Zákulisí případu Čichošť*. 2001, rozebráno

5. Plachý, J., *Případ Fritz. Válečný zločinec Max Rostock jako agent StB*. 2002, lze objednat

6. Rázek, A., *StB + justice – nástroje třídního boje v akci Babice*. 2003, rozebráno

7. Benda, P., *Přehled svazků a spisů vnitřního zpravodajství centrály StB v roce 1989*. 2003, lze objednat

8. – 10. Vorel, J. – Šimánková, A. – Babka, L., *Čs. justice v letech 1948 – 1953 v dokumentech*. Díl I. - III, 2003, 2004, lze objednat

11. Dinuš, P., *Československá církev evangelická v agenturním rozpracování StB*. 2004, lze objednat

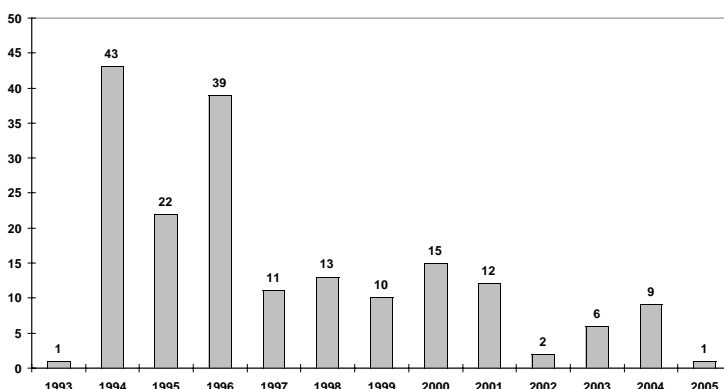
12. Pavelčíková, N., *Romové v českých zemích v letech 1945 – 1989*. 2004, lze objednat

V další edici *Svědectví kupodivu úřad o téměř stovce zaměstnanců dává* – zjevně bez jakéhokoliv oponentního řízení – přednost externím autorům a publikuje jejich díla rozličné kvality.⁹⁾ Mimo edice ještě vyšly průvodce k výstavě *Operativní technika v rukou StB* (2001) a opět nepřilíš koncepční sborník *Jan Masaryk. Úvahy o jeho smrti* (2005).

V současné době je mezi politiky vedena vážná diskuse o možné transformaci stávající podoby Úřadu dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu do kvalitativně nové formy, která by ať již v rámci ministerstva vnitra či mimo něj zajistila nápravu dlouhotrvajících systémových i personálních nedostatků jednoho z důležitých nástrojů českého státu k překonávání komunistické minulosti.

Z celkového počtu trestně stíhaných šlo (jde) o 114 příslušníků Sboru národní bezpečnosti (ve 2 případech Veřejné bezpečnosti, ostatní Státní bezpečnosti či náčelníci SNB složky StB), 30 příslušníků Pohraniční stráže, 13 nomenklaturních kádrů KSČ (včetně po jednom ministru vnitra ČSSR a ČSR), 7 soudců, 6 příslušníků vězeňské stráže, 4 prokurátorů (z toho 1 vyšetřovatele), 2 příslušníků vojenské rozvědky, 2 funkcionářů lidosprávy, 2 lékařů, 1 náčelníka Generálního štábu ČSLA a 1 agenta rozvědky.

Tabulka 1: Počet zahájených trestních stíhání sdělením obvinění*

* Některé obvinění vyšetřovatel (policejní orgán) ÚDV sděloval opakovaně.

6) *Tamtéž*, s. 35.

7) Srov. SIEBER, Karel: Sborníky *Securitas Imperii*. ÚDV mezi kriminalistikou, dokumentaristikou a historií. In: *Soudobé dějiny*, č. 4/2003, s. 554 - 563.

8) Zde je nutné upozornit zejména na obě Tomkovy studie a bezkonkurenční dílo P. Bendy, které bylo po formální i věcné stránce završením činnosti dokumentace ÚDV ZK v podobě před rokem 1999 (a k němuž se zcela jistě ještě vrátíme). Naopak jako v rychlosti sestavená a neúplná bohužel působí zejména publikace *Vykonané tresty smrti*.

9) LEŠANOVSKÝ, K.: *Se štítem a na štítě* (2000), ŠEDIVÝ, F.: *Pod věží smrti* (2000), BÍLEK, J.: *Pomocné technické prapory* (2002), KAPLAN, K.: *StB o sobě. Výpověď B. Doubka* (2002), BYSTROV, V.: *Únosy čs. občanů do Sovětského svazu v letech 1945 – 1955* (2003), HANZLÍK, F.: *Vojenské obranné zpravodajství v zápasu o politickou moc* (2004). K dispozici jsou ještě poslední dvě publikace.

Tabulka 2: Pravomocné tresty odnětí svobody osob trestně stíhaných ÚDV

Sděleno obvinění	Datum rozsudku	Jméno a příjmení	Výše trestu	Doba spáchání
14. 12. 1994	24. 09. 1997	Jaroslav Daniel	5 R nepodmíněně	1948
01. 12. 1995	24. 08. 1998	Václav Smejkal	18 M nepodmíněně	1968
26. 01. 1993	10. 09. 1998	Vlastimil Daněk	1 R s podm. na 18 M	1988
28. 06. 1996	28. 09. 1998	František Korběl	3 R nepodmíněně	1953
28. 12. 1994	14. 10. 1999	Jan Dolanský	6 M s podm. na 18 M	1980
01. 06. 1994	01. 11. 1999	Ladislav Mácha	2 R nepodmíněně	1950
22. 11. 1994	18. 11. 1999	Josef Kafka	10 M s podm. na 3 R	1981
17. 05. 1996	12. 10. 1999	Vladimír Špaček	2 R s podm. na 4 R	1950
25. 06. 1998	27. 04. 2000	Miloš Roudnický	20 M s podm. na 2 R	1960
29. 09. 1994	04. 02. 2002	Vladimír Zavadilík	2 R nepodmíněně	1950
01. 07. 1996	15. 03. 2002	Zdeněk Wiederlechner	3 R s podm. na 4 R	1978
01. 07. 1996	01. 10. 2002	Zdeněk Němec	3 R s podm. na 4 R	1978
01. 07. 1996	21. 10. 2002	Vladimír Stárek	3 R s podm. na 4 R	1978
01. 07. 1996	13. 6. 2003	Oldřich Mezl	3 R s podm. na 4 R	1978
15. 08. 1995	13. 10. 2003	Karel Hoffmann	4 R nepodmíněně	1968
01. 07. 1996	05. 12. 2003	Josef Gába	3 R s podm. na 4 R	1978
01. 07. 1996	05. 12. 2003	Zdeněk Hanák	3 R s podm. na 4 R	1978
01. 07. 1996	05. 12. 2003	Vladimír Krejčík	3 R s podm. na 4 R	1978
01. 07. 1996	05. 12. 2003	Josef Protiva	3 R s podm. na 4 R	1978
01. 07. 1996	05. 12. 2003	Jan Puklický	3 R podm. na 4 R	1978
01. 07. 1996	05. 12. 2003	Josef Reindl	3 R s podm. na 4 R	1978
01. 07. 1996	05. 12. 2003	Miroslav Šilhavý	3 R s podm. na 4 R	1978
01. 07. 1996	05. 12. 2003	Josef Šobáň	3 R s podm. na 4 R	1978
01. 07. 1996	05. 12. 2003	Ladislav Tríska	3 R s podm. na 4 R	1978
01. 07. 1996	24. 05. 2004	Petr Žák	3 R s podm. na 4 R	1978
23. 12. 1994	28. 07. 2004	František Vach	3 R s podm. na 4 R	1980

R - rok, M - měsíc, podm. - podmínka

Poznámka: Další pravomocné rozsudky - v roce 1999 došlo v 1 případě ke zproštění obžaloby; 2001 v 1 případě k zastavení tr. stíhání z důvodu smrti obžalovaného, u 1 osoby k zastavení tr. stíhání z důvodu promlčení, ve 4 případech ke zproštění obžaloby; 2002 ve 3 případech ke zproštění obžaloby, u 4 osob k zastavení tr. stíhání z důvodu promlčení; 2003 ve 2 případech k zastavení tr. stíhání z důvodu promlčení a 2 z důvodu amnestie, 1 osoba zproštěna obžaloby a u 1 zastaveno tr. stíhání, neboť se nepodařilo skutek prokázat, 2004 jedna osoba zproštěna obžaloby a 2005 u jedné zastaveno tr. stíhání z důvodu promlčení (nepravomocně byly navíc dvě osoby v 2004 odsouzeny k 3 rokům nepodmíněně a 2005 u 3 osob zastaveno tr. stíhání).

Resume

The Office of Documents an investigation of the Crimes of Communism

The first authority assigned to investigate the crimes of communism was created by Minister of the Interior Ján Langoš' Order No. 95 of September 2, 1991. Its official title was the Unit of the Federal Ministry of Interior for the Documentation and Investigation of the Activity of the State Security (ŠtB). The office, directed by JUDr. Jiří Šetina, who reported directly to the minister, only slowly expanded its staff. Its task was to analyze the available archival materials, handle the initiatives of physical and legal entities related to the communist secret police and investigate charges about the criminal offenses of ŠtB officers. The Regulation of the Minister of the Interior No. 59/1992, issued shortly before the dissolution of the Czechoslovak Federation, created the new Office of Documentation and Investigation of State Security Activities, reporting to the Office of Investigation of the Czech Republic. Ing. Lubomír Blažek, a former political prisoner, was appointed head of this new office. Under his leadership, the office divided its work between two sections: the documentation unit and the investigating unit, dealing predominantly with communist crimes of the 1950s. After the adoption of Act No. 198/1993 Coll. on the Illegality of the Communist Regime and the Resistance Against it in late 1994, the Office of Documentation and Investigation of the Crimes of Communism was established under the presidency of Christian Democratic politician and former dissident, Dr. Václav Benda. The office united the investigation and documentation of politically motivated crimes of the communist regime's officials and its repressive organs. The investigation of the normalization period (1970s) intensified. The formation of the Social Democratic government in 1998 not only brought politically motivated control, but, together with the new director, Mgr. Irenej Kratochvíl, who came from the National Security Authority, a complete change in the Office's original vision. After a change in personnel and organization under pressure from Ministers V. Grulich and S. Gross, and as a consequence of the office's subordination under the Police Presidium, the office became more bureaucratic and formal and this was reflected in slower investigations and decreasing quality of the office's publications. Discussions are underway about reorganizing the office in the next year.

Zpřístupňování svazků Státní bezpečnosti v České republice¹⁾

Již na jaře 1990 probíhala v české a slovenské veřejnosti diskuse o zveřejnění jmen tajných spolupracovníků a příslušníků komunistické tajné policie. Ještě než 11. prosince 1990 převzala registrační protokoly Státní bezpečnosti parlamentní komise Federálního shromáždění ČSFR pro dohled nad vyšetřováním událostí 17. listopadu 1989 a začala přepisovat evidenční údaje spolupracovníků do elektronické podoby se svazky staly součástí politického boje. Situace se příliš nezměnila ani vydáním části této evidence před parlamentními volbami v roce 1992 Petrem Cibulkou. Přestože zdaleka nešlo o úplnou evidenci, mohla se veřejnost poprvé seznámit se jmény osob, evidovanými Státní bezpečností v různých kategoriích spolupráce.

Namísto zpřístupnění archivů a vysvětlení, co vlastně zveřejněná evidence představuje, se však vyskytly hlasy, zda by nebylo prospěšnější svazkovou agendu Státní bezpečnosti zničit. Mimo jiné i v reakci na tuto relativizaci Státní bezpečnosti a odvádění pozornosti od samotné komunistické strany přijalo v říjnu 1991 Federální shromáždění tzv. lustrační zákon (zákon č. 451/1991 Sb.), který stanovil „některé další předpoklady pro výkon některých funkcí ve státních orgánech a organizacích“. O rok později odhlasovala Česká národní rada tzv. malý lustrační zákon (č. 279/1992 Sb.), jenž označil za způsobilé pracovat v resortu ministerstva vnitra a u policie všechny ty z řad Státní bezpečnosti, kteří nepůsobili ve funkci vedoucího (náčelníka) oddělení a vyšší. Tak se podařilo zajistit, že většinu „řadových“ příslušníků komunistické tajné policie, kteří u bezpečnostních složek zůstali, nemusela být udělena výjimka ze zákona. Dokumenty o jejich činnosti však i nadále zůstaly historikům i veřejnosti zcela nepřístupné.

Teprve v polovině devadesátých let připravilo ministerstvo vnitra návrh zákona o zpřístupnění svazků vzniklých činností Státní bezpečnosti. Ani doprovodná důvodová zpráva neuváděla, zda je účelem připravované legislativní úpravy poznání informační produkce státobezpečnostních opor komunistického režimu, potažmo odhalení jeho represivního působení, anebo například legalizace těchto svazků v rukou polistopadového ministerstva vnitra. Zákon č. 140/1996 Sb. tak nakonec neumožnil přístup široké veřejnosti k veškeré dokumentaci Státní bezpečnosti (v podstatě se

omezil jen na několik operativních správ), stejně jako neřešil zpřístupnění svazků a spisů agenturních spolupracovníků StB či samotných příslušníků politické policie.

Zákon byl navíc autory z ministerstva vnitra koncipován tak, aby zmenšil množinu zpřístupňovaných svazků na nejmenší možnou míru (tj. na české občany), kterou jeho tvůrci kvantifikovali na pouhých cca 60 000 svazků!

V září 1997 ministerstvo vnitra z neznámých důvodů zřídilo na periferii Pardubic jediné zpřístupňovací pracoviště. Cena za kopii jedné strany byla navíc zprvu stanovena na 50 korun! Teprve novela z roku 2002 snížila částku za kopii operativního svazku na 5 korun. Nebylo divu, že podle statistiky ministerstva vnitra bylo od počátku roku 1997 do konce roku 1999 odpovězeno žadatelům, zda svazek existoval, kladně pouze v 4012 případech (a z nich jenom 2270 svazek vidělo!).²⁾

K desátému výročí listopadových událostí publikoval Petr Cibulka „kompletní“ seznam příslušníků Státní bezpečnosti. Přestože se ani zdaleka nejednalo o úplný přehled, šlo o důležitý počín. Seznam obsahoval asi 8000 jmen příslušníků poslední garnitury komunistické tajné policie z roku 1989, a to včetně příslušníků komunistické rozvědky (I. správa SNB).

Po rozsáhlé diskusi v roce 2002 parlament akceptoval důvody senátorů, kteří upozorňovali, že stávající podoba zákona neumožňuje dostatečné odhalení mechanismů totalitního systému, označení jejich pomahačů a demaskování tak československé odrůdy sovětského modelu vládnutí. Zákon č. 107/2002 Sb. tak – i přes určité negativní zásahy v poslanecké sněmovně, které zablokovaly přístup cizích státních příslušníků ke svým svazkům – se značně rozšířily možnosti oprávněných žadatelů.

Především zákon nově definoval dokument z provenience Státní bezpečnosti, tj. oprávněný žadatel má nárok na více informací ze zachované matérie než pouze na to, co obsahuje svazek. Zároveň byly veřejnosti otevřeny svazky tajných spolupracovníků Státní bezpečnosti, kteří nebyli (nejsou) cizími státními příslušníky, v kategoriích tajný spolupracovník (TS), rezident (R), agent (A), informátor (I), držitel propůjčeného bytu (PB) a konspiračního bytu (KB). Zákon navíc nařídil ministerstům vnitra, obrany a spravedlnosti publikovat ja-

Radek Schovánek

(1964) absolvent střední školy elektrotechnické v Jičíně, pracuje v Ústavě pro současné dějiny AV ČR v Praze.

1) Osnova článku vychází z mého příspěvku Kádry rozhodují vše, otištěného ve sborníku *Oči a uši strany. Sedm pohledů do života StB*. Šenov u Ostravy 2005, s. 33 - 37.

2) ŽÁČEK, Pavel: *Boje o minulost*. Brno 2000, s. 114 - 115.

ko formu veřejné kontroly seznamy tajných spolupracovníků (a objektových svazků) kontrarozvědčných útvarů, rozvědky, vojenské kontrarozvědky a vězeňské agentury, prokazatelně pracující ve prospěch Státní bezpečnosti.³⁾

Poměrně komplikovaně mohou zájemci o personální (kádrové) spisy získat i svazky příslušníků StB, které identifikují ve svých dokumentech. Pokud jsou tyto spisy zpřístupněny, mělo by ministerstvo vnitra (obranu) tento fakt zveřejnit a otevřít je tak pro kohokoliv. Během uplynulých dvou let si již badatelé požádali o stovky (možná tisíce) svazků, přesto jich bylo ministerstvo vnitra schopno zpřístupnit pouhých 108.⁴⁾

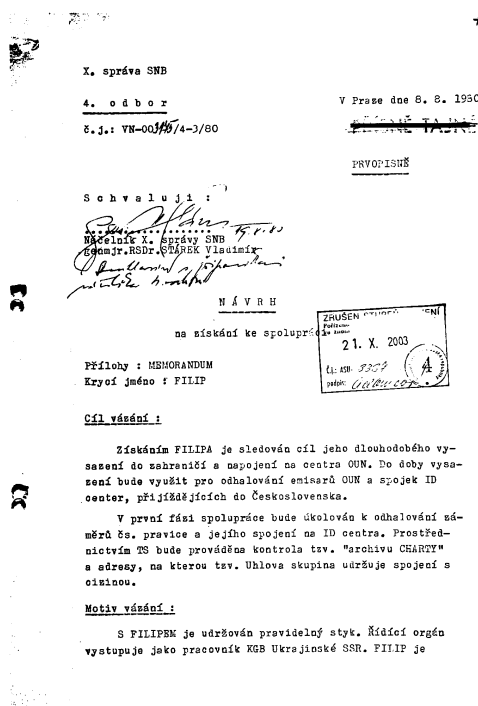
I přes stálý zájem o svazky Státní bezpečnosti nevytvořilo ministerstvo vnitra žádné další pracoviště pro zpřístupňování operativních a vyšetřovacích svazků. Oprávnění žadatelé i nadále musejí dojíždět na detašovanou pobočku v Pardubicích, kde pracovní doba končí ve tři hodiny odpoledne. Ministerstvo vnitra uvedlo, že obdrželo žádosti od tisíců občanů (stále ještě jich přibývá okolo 100 měsíčně), ale přesto příslušné pracoviště nebylo kapacitně posíleno, a tak jeho pracovníci svou činnost „neuruchlí, ani kdyby se zbláznili“ (Pavel Brunnhofer).⁵⁾

Podle oficiálních údajů pardubické pracoviště v roce 2003 navštívilo 565 oprávněných badatelů; od třetí čtvrtiny roku 1997 zde žadatelé prostudovali 3 931 vyšetřovacích, operativních a agenturních svazků.⁶⁾ Nepochopitelným zůstává fakt, proč pracoviště, kde je k dispozici k prohlížení archiválií 16 počítačů, navštěvuje tak málo badatelů. Představitelé archivní a spisové sekce navíc sami přiznávají, že nestačí plnit zákonem stanovenou lhůtu devadesáti dnů a stále ještě vyřizují žádosti z roku 2002.

V březnu 2003 zveřejnila ministerstva vnitra, obrany a spravedlnosti seznamy tajných spolupracovníků v zákonem vymezených kategoriích. Okamžitě bylo zřejmé, že přehledy jsou zpracovány velmi nekvalitně. Zákon kromě údajů excerptovaných z registračních a archivních protokolů požadoval také rekonstrukci evidencí v době od 25. února 1948. Ministerstvo vnitra jen postupně doplňuje na internetový seznam a zároveň vymazává osoby, které byly zveřejněny omylem.

Nástupce komunistické rozvědky Úřad pro zahraniční styky a informace, zodpovědný za zpracování přehledů agenturních a objektových svazků bývalé I. správy S-SNB, dodal odboru archivní a spisové služby MV ČR ke zveřejnění pouze názvy objektových svazků, vedených bývalou I. správou SNB k problematice „ideologická diverze emigrace“.⁷⁾ Ještě horší je situace u tzv. objektových svazků operativní korespondence – zde bylo z více než tři a půl tisíce objektových svazků zveřejněno pouhých pět.⁸⁾ Zákon také zřídil poslaneckou komisi pro dohled nad procesem zpřístupňování svazků vzniklých činností bývalé Státní bezpečnosti. Přestože má ze zákona povinnost zpracovávat zprávu o své činnosti, není o ní ani vidu, ani slechu. Jako by jí tristi stav zpřístupňování ani nezajímalo. Obdobné problémy – i když v menším rozsahu – s sebou nese zpřístupňování svazků vojenské kontrarozvědky Úřadem pro zpřístupňování dokumentů při ministerstvu obrany. Pouze malé pracoviště Kabinetu dokumentace a historie Vězeňské služby MS ČR, zjevně díky specifické množině svazků a spisů někdejšího odboru vnitřní ochrany, zůstává mimo kritiku veřejnosti (mimo zpřístupnění tak zůstala pouze komunistická vojenská rozvědka - ZS/GŠ).

Ukázka dokumentu z agenturního svázku sprístupneného podľa Zákona č. 107/2002. Zdroj: MV ČR.

3) Srov. FROLÍK, Jan: Několik poznámek k „Zveřejnění evidenčních podkladů a seznamu personálních spisů podle zákona č. 107/2002 Sb.“ Ministerstvem vnitra České republiky. In: *Sborník Archivu ministerstva vnitra*, č. 2/2004, s. 311.
 4) Stav ke dni 3. 2. 2005.
 5) ZÍDEK, Petr: StB zůstává ve stínu. In: *Orientace, Lidové noviny*, 22. 1. 2005, s. 13.
 6) VANÍČKOVÁ, Vladimíra: Odbor archivní a spisové služby MV: rok 2003. In: *Sborník Archivu ministerstva vnitra*, č. 2/2004, s. 308 - 309.
 7) Zveřejnění evidenčních podkladů a seznamu personálních spisů § 7, odst. 1 zákona č. 107/2002 Sb., Ministerstvo vnitra ČR, Praha 2003, s. 5532.
 8) *Tamtéž*, s. 5588.

Konečně byl po několika odkladech přijat nový archivní zákon č. 499/2004 Sb., jenž mj. zpřístupňuje archiválie, které vznikly z činnosti organizací sdružených v Národní frontě i komunistických bezpečnostních složek. Úředníci z ministerstva vnitra zároveň přišli s výkladem, že personální spisy příslušníků Státní bezpečnosti jsou i nadále přístupné výše popsaným komplikovaným způsobem dle zákona č. 107/2002, neboť mohou být bez řádného skartačního řízení uloženy pouze ve správním archivu.⁹⁾ Vyjmutím personálních spisů z objemu tajných dokumentů StB, které zpřístupňuje nový archivní zákon, se Česká republika dostala do absurdní situace. V současné době mohou být komukoliv zpřístupněny jakékoliv agenturně-operativní i vyšetřovací svazky, které nejsou utajovány – tedy i svazky osob pronásledovaných komunistickým režimem. A to vše za předpokladu,

že si je osoby, na něž byly v minulosti vedeny, již dříve nevyžádaly dle zákona.

Tímto způsobem se zdá být vyřešen i blokační paragraf zák. č. 107/2002 Sb., který znemožňoval cizincům požádat o své materiály Státní bezpečnosti. Nejasná zatím zůstává aplikace archivního zákona na svazkovou i spisovou agendu bývalé komunistické rozvědky (a vojenské kontrarozvědky), zejména pak právě na svazky cizích státních příslušníků. Problematické je také zabělování některých údajů (především jmen cizinců) ze strany současné civilní rozvědky, které nemá oporu v zákoně.

V současné době se mezi politiky vedou diskuse o budoucí podobě zpřístupňování buď nadále v rámci stávajících ministerstev anebo ve formě samostatné instituce ze zákona zodpovědné českému parlamentu.

RESUME

The Czech Model for Disclosure of State Security Records

The Czech Republic has approached the problem of the disclosure of records, created by the Czechoslovak State Security (ŠtB) in the second half of the 1990s, when the Czech Parliament passed a partially amended government bill regulating the issue (Act No. 140/1996 Coll.). This standard provided for the disclosure of a small number of the preserved documents (the Ministry of Interior estimated there to be about 60,000 files subject to disclosure). People whom the State Security monitored from 1948 to 1989 could request their own files, or, when appropriate, official certification that the once existing document has not been preserved. However, files of the collaborators of the communist intelligence, military counterintelligence, intelligence organs of the Border Patrol, and the Department of Internal Protection of Ministry of Justice, active in penitentiaries, were exempted from the disclosure. In 1999, a group of Czech Senators prepared a new bill, aiming to expand the rights of the citizens to access State Security files. Act No. 107/2002 Coll., now valid in the Czech Republic, provides for access to the files of State Security agents, including the files of collaborators of the Directorate of Intelligence. The range of documents private citizens can request from the Ministry has been broadened considerably. However, during the legislation process, foreign citizens' right to request their files was dropped, and military intelligence files were excluded from the disclosure process. The Ministry of Interior has not secured adequate staffing for the procedure, and, consequently, the disclosure of the files is today in practice much more time-consuming than the law stipulates.

9) Osobní sdělení zástupce ředitele archivní a spisové služby MV autorovi dne 7. února 2005.

Akcia kláštorov

Zrušenie kláštorov a likvidácia mužských rehoľných komunít na Slovensku v knihe Jána M. Dubovského.¹⁾

Mgr. Patrik Dubovský

(1965), absolvent čsl. dejín a archívniictva FiF UK Bratislava, pracuje v Archíve ÚPN.

Pred Akciou K

Päťdesiatpäť rokov od začiatku rušenia mužských i ženských kláštorov na Slovensku, ako komunistami a Štátnou bezpečnosťou (ŠtB) riadená a vykonávaná Akcia K (kláštorov) a Akcia R (rehoľnícky), nepatrí medzi sprofanované výročia, pretože vyvoláva stále trpkosť z tejto - ako sa vyjadril salezián don Ernest Macák - „sprostej krivdy, únosu a banditizmu“. Komunistický ateistický režim v Československu po prevrate vo februári 1948, ba KSC ešte skôr, už po druhej svetovej vojne, označili cirkev a rehole za posledného a najnebezpečnejšieho nepriateľa, za „reakčný nástroj Vatikánu a imperializmu, namierený proti nášmu ľudovodemokratickému zriadeniu“. Pod pokrytectvom dialógu režim realizoval jediné svoje riešenie - paralyzovanie a ochromenie cirkvi a v rámci toho zrušenie kláštorov, zdecimovanie a postupné vymretie kláštorov komunít.

Krokmi k pokusom zničiť apoštolskú cirkev v Československu a vytvoriť československú národnú cirkev (nepriamo aj potlačiť vplyv katolíckej cirkvi na politický život) bolo už v roku 1945 zrušenie všetkých cirkevných škôl nariadením SNR č. 34 zo 16. mája 1945. Onedlho boli rozpustené cirkevné spolky a zrušená prakticky všetka cirkevná tlač. Následným nariadením SNR č. 80/1945 bolo poštátnených 24 cirkevných a rehoľných výchovných internátov pre mládež.

V auguste 1948 bolo na Slovensku zrušených a zhabaných viac ako 30 rehoľných domov, a to pod egidou štátnej kultovej správy Povereníctva školstva, vied a umení. ŠtB sa priamo zúčastňovala prípravy a realizácie tejto likvidácie. Komunistický režim v tom čase legalizoval zavedenie dozoru nad cirkvami prijatím zákona č. 217/48 Zb. o zriadení Štátneho úradu pre veci cirkevné (SÚC) v Prahe a Slovenského úradu pre veci cirkevné (SlovÚC), ktoré o. i. mali vykonávať riadenie a kontrolu činnosti cirkvi, ďalej prijatím zákona č. 218/48 Zb. o finančnom zabezpečení cirkvi a vládneho nariadenia č. 219/48 Zb. o finančnom zabezpečení rímskokatolíckej cirkvi štátom. (Proti)cirkevnú politiku riadila Cirkevná komisia ÚV KSC (tzv. cirkevná šesťka). Duch a dikcia týchto noriem odporovali kanonickému právu (CIC).

Príprava Akcie K

V novembri 1949 vypracoval SlovÚC stratégiu s názvom: Náš postup voči rehoľiam a kláštorom. Prvou úlohou bolo bezostyšne pripraviť súdne procesy proti vybraným rehoľníkom a „dokázať“ ich protištátnu činnosť, čo by sa stalo argumentom na zrušenie rehoľných komunít a kláštorov. Mali byť tiež prológom na otestovanie reakcie obyvateľstva, a tiež jeho zastrašením. Režim sa totiž obával najmä reakcie veriacich na Slovensku. Tak komunistický justičný aparát vyvolal vykonštruovaný monsterproces s 10 rehoľníkmi rehoľí premonštrátov, jezuitov, františkánov, dominikánov a redemptoristov. Podľa spisu č. 31/1950 im Štátny súd nadelil tresty od 2 do 25 rokov a jednému doživotie. K vynúteným priznaniam donútila obvinených ŠtB svojimi gestapáckymi metódami.

Štátna bezpečnosť mala za úlohu zistiť situáciu v kláštoroch a nájsť dôkazy o „reakčnosti“ predstavených rehoľí. Za najnebezpečnejšie boli vytipované rehole saleziánov, jezuitov a redemptoristov. Študijné oddelenie SlovÚCu malo zosumarizovať údaje o jednotlivých rehoľiach a kláštoroch, čo malo slúžiť na vypracovanie realizačného plánu likvidácie mužskej rehoľnej štruktúry na Slovensku.

Podľa zistení SÚCu bolo v januári 1950 v Československu 14.230 rehoľníkov a rehoľníčok v 891 kláštoroch, z toho na Slovensku 16 mužských rehoľí s 96 kláštorami, čo znamenalo 1019 rehoľníkov a 24 ženských rehoľí so 168 domami, a teda 4253 rehoľníčkami.

Komunistické politické špičky rozhodli, že v 1. etape (1948 - 1949) sa vykoná silná reštrikcia rehoľí a ich domov a od roku 1950 v 2. etape ich likvidácia. Študijné oddelenie SlovÚCu k tomu vypracovalo elaborát: Cirkevné rády, ich poslanie a účinkovanie v dejinách národov, ktorý otvorene šírila nenávisť voči rehoľiam.

ÚV KSC rozhodol, že v prvej fáze budú zrušené mužské rehoľné komunity, a teda sa vytvorí dva druhy „kláštorov“: centralizačné a kárne (internačné). ŠtB, ktorá bola zainteresovaná do všetkých dôležitých aspektov likvidácie navrhla, aby sa zásah vykonal jedným úderom, a to v noci.

Ako malá generálka na Akciu K sa v marci 1950 poštátnilo 6 saleziánskych a jezuitských

ústavov, do ktorých boli inštalovaní režimoví zmocnenci. Tí mali od 15. marca do 1. apríla 1950 zhromažďovať údaje o tom-ktorom kláštore, a tak pripravovať predpolie na jeho likvidáciu.

Akcia K – likvidácia mužských reholí

Na priame vykonanie likvidácie na objednávku ÚV KSČ vypracoval SÚC Politický plán Akcie K. 8. apríla 1950 generálny tajomník ÚV KSČ Rudolf Slánský vydal pokyn na spustenie akcie v zmysle 17-bodového plánu Státniho úradu pro věci církevní. Samotná akcia – teda najmä prepád kláštorov, odvoz rehoľníkov do centralizačných a kárneho kláštora, zhabanie vybavenia, zabratie budov a inštalovanie správy SloVÚCu sa malo vykonať od polnoci z 13. na 14. apríla 1950.

Treba povedať, že neznalosť cirkevných pomerov zo strany pražského vedenia, obzvlášť na Slovensku, viedli k ignorantstvu a prehnanej tvrdosti pri prepadaní kláštorov a odvoze rehoľníkov.

Akciu K mal riadiť Osobitný výbor SloVÚCu, v ktorom boli aj vysokí funkcionári ŠtB. Pre jednotlivé kraje boli vybraní preverení a oddaní komunisti ako inštruktori SloVÚCu pre jednotlivé kláštory. Následne boli vypracované realizačné plány Akcie K pre tieto kraje, ale aj pre mestá, kde bol príslušný likvidovaný alebo sústredovací kláštor.

Odvážaní rehoľníci boli koncentrovaní podľa rádov do nasledovných kláštorov:

- saleziáni do saleziánskeho kláštora v Šaštíne - 262 osôb
- františkáni do saleziánskeho kláštora vo Svätom Beňadiku (dnes Hronský Beňadik) - 193 osôb
- premonštráti a jezuiti do premonštrátskeho kláštora v Jasove - 143 osôb
- tešitelia, redemptoristi, baziliáni, milosrdní bratia, minoriti, dominikáni, verbisti do redemptoristického kláštora v Podolínci - 185 osôb a
- 95 predstavených a skupinu rehoľníkov, režimom označených za najnebezpečnejších („reakčných“) v tzv. kárnom (internačnom) kláštore kapucínov v Pezinku.

Dohromady počas „barbarskej noci“ 14. apríla 1950 bolo zvezených 878 bratov.

Táto noc a deň sa pripravovali ako nejaká trestná výprava proti skupinám kriminálnikov. Prepádové komandá boli zložené z príslušníkov ZNB, ŠtB, „ľudových“ milicionárov a niekde aj vojakov. K nim sa pripájali inštruktori SloVÚCu - preverení členovia KSČ (KSS).

Okrem odvozu rehoľníkov bolo cieľom Akcie K hľadať v kláštoroch dôkazy protištátnej činnosti a spolupráce s Vatikánom. Konkrétne sa mali nájsť zbrane, protištátne tlačoviny, vysielачky, nadmerné zásoby potravín, peniaze a vkladné knižky, dôkazy nemravností.

Akcia K začala o polnoci z 13. na 14. apríla 1950, komandá sa dobýjali do spiacich komunít v kláštoroch po celom Slovensku, rozbíjali okná, vypačovali dvere alebo preliezali múry a ploty. Rehoľníkom zväčša dali 15 až 30 minút na zbalenie základných vecí, z niektorých kláštorov ich deportovali len v papučiach a (často úmyselne) bez potravín. Prepádovky ľudovej demokracie sa báli práve reakcií a odporu ľudu, veriacich.

Rehoľníci po potlačení počiatočného zdeseňia, ľútosti, ale i odporu reagovali vcelku pokojne. Predstavení niektorých kláštorov protestovali, odporovali, no presila kománd ich pacifikovala. Výnimkou bolo zatknutie a uväznenie riaditeľa saleziánskeho ústavu vo Sv. Beňadiku dona Antona Jančoviča.

Rehoľníci sa pred deportáciou modlili, spievali a prijímali eucharistiu. Primitivizmus kománd a správcov osirelých kláštorov sa potom prejavil v rozkrádaní kláštorného majetku a umeleckých predmetov, desaťročia, ba i storočia prácne získavaných, habaní a konzumovaní zásob potravín a vína, konfiškovaní peňazí a vkladných knižiek. Najväčšou tragédiou, okrem odsunu rehoľníkov, bolo ničenie a rozkrádanie kláštorných knižníc a archívov.

Z protištátnej spisby nenašli nič – len pastierske listy biskupov a historickú a náboženskú literatúru. Vyfabrikovaná teória o spolupráci s imperialistami a Vatikánom proti ľudu ČSR utrhla fiasco. Vplyv rehoľníkov a rehoľných kňazov na veriacich a novicov bol však ochromený, peniaze a hodnotné liturgické predmety, umelecké diela a knižnice boli skonfiškované alebo rozkradené a takto vyprázdnené budovy kláštorov sa mohli použiť na napĺňanie generálnej línie výstavby socializmu.

Centralizácia rehoľníkov a protesty

Už počas dňa 14. apríla sa objavili viaceré protesty a zhluknutia osôb, ktoré však brachiálny aparát režimu zastrašil a potlačil (Pezinok, Bratislava-Trnávka, Hlohovec, Nitra, Pruské, Spišský Štvrtok, Stropkov, Bardejov, Nižná Šebastová, Podolíne). Mnohí „pokrokoví“ kňazi k tomu prispeli svojou pasivitou alebo pokryteckým a zbabelým upokojovaním veriacich kázňami s „mierovou“ tematikou. Pozorne ich totiž počúvali spolupracovníci alebo príslušníci ŠtB.

V centralizačných a kárnom kláštore už boli pripravení preškolení väzenskí dozorcovia, a tiež jednotky ZNB a príslušníci ŠtB, v zálohe vojsko. Režim týchto kláštorov-väznic mali riadiť inštruktori SloVÚCu a z pozadia okresné výbory KSS. Počas noci 14. apríla zväzali rehoľníkov autobusmi do určených centralizačných kláštorov a predstavených a „reakčných“ rehoľníkov autami do kapucínskeho kláštora v Pezinku.

Hneď po zvezení rehoľnikov začalo ich preškolovanie na základe materiálu SloVÚCu: Osnova referátu o kláštorech. Jeho hlavnou ideou bolo, že predstavení reholí sú agentmi Vatikánu a nepriatelia ľudovej demokracie. To malo vyvolať rozkol medzi pátrami, frátrami a novicmi a ich internovanými predstavenými v Pezinku, neskôr vo vyprázdnenom kláštore františkánov v Báci (Sv. Antone).

Pri likvidácii kláštora redemptoristov v Kostolnej pri Trenčíne prišlo 40 členov komanda odviezť desať rehoľnikov. Michalovských 40 redemptoristov správa inštruktora SloVÚCu charakterizuje ako „držiacich sa starých kapitalistických snáh o brzdenie vývoja a pokroku“. Podolínski redemptoristi zostali „sústredení“ v domovskom kláštore.

Gréckokatolícka rehoľa baziliánov bola tvrdo prenasledovaná komunistickým režimom. Súviselo to s plánom na úplnú likvidáciu gréckokatolíckej cirkvi v Československu a na pravoslavicizáciu jej kňazov a veriácich (Akcja P). Režim obviňoval baziliánov zo spolupráce s Ukrajinou povstaleckou armádou (UPA), tzv. banderovcami, a preto v prvej polovici roku 1949 boli baziliáni vyšetrovaní za protištátnu činnosť. Po prepustení ich hneď vzali do tábora nútených prác (TNP) Nováky, a potom do centralizačného kláštora. Baziliánsky páter Martin Potaš bol za odpor proti pravoslavicizácii odsúdený Štátnym súdom v Bratislave na 8 rokov väzenia. Do Podolínce zviezli baziliánov z troch kláštorov.

Dvadsaťdeväť tešiteľov Božského srdca z Levíc likvidovalo 78-členné komando, 7 tešiteľov z Marianky 46-členné komando, podobne kláštory tešiteľov v Bratislave, Borinke a Zlatých Moravciach.

Toľko na ilustráciu tragicky bizarných pomerov likvidácie kláštorov.

Krajský cirkevný tajomník a ŠtB v Košickom kraji vykonali nadprácu pri zväžaní rehoľnikov v tomto kraji. V snahe úplne očistiť kraj od rehoľ-

nikov zlikvidovali aj kláštor minoritov v Spišskom Štvrtku a Strážach pod Tatrami, milosrdných bratov v Spišskom Podhradí, dominikánov v Košiciach a verbistov v Spišskom Štiavniku. Všetkých deportovali do Podolínce.

Už od 14. apríla začal narastať odpor obyvateľov Podolínce a okolia voči zväžaniu rehoľnikov a zaobchádzaniu s nimi. Kláštor, jeho okolie a mestečko boli totiž plné príslušníkov ZNB, ŠtB a vojska, a tiež väzenských dozorcov v uniformách. Večer okolo 18. hodiny sa asi 200 ľudí zhluklo pred kláštrom a zaútočilo na policajtov. Lietali kamene, padli výstrely na oboch stranách, jeden protestujúci bol postrelený a inštruktore OV KSS zranený kameňom. V celom Prešovskom kraji bola vyhlásená pohotovosť ZNB, LM a vojska a do zatýkacej akcie nastúpila ŠtB. Jedenásť ľudí bolo napokon tvrdo vypočúvaných ŠtB, odsúdených a zatvorených.

Realizačný plán Akcie K rátať s oddelením a izolovaním predstavených reholí a reakčných rehoľnikov likvidovaných kláštorov a ich internovaním v tzv. kárnom kláštore, ktorý SloVÚC naplánoval zriadiť v kapucínskom kláštore v Pezinku. Rátalo sa s izolovaním 72 rehoľnikov, napokon ich zviezli až 102 a navyše tu bolo 18 domácich kapucínov. Podmienky v kláštore boli preto veľmi stiesnené a nehygienické.

Popoludní 14. apríla sa pred kláštrom vytvoril pomerne veľký zhuk ľudí – okolo 600, prevažne žien a školákov, sa rozhorčovalo proti zväžaniu pátrov. Odvážili sa aj hádzať kamene, čo vyvolalo tvrdý zásah ZNB, ŠtB a nepriamo aj vojska. KSS hneď spustila „vysvetľovaciu“ kampaň o správnosti likvidácie kláštorov. Učítelia v školách boli spacifikovaní, a tak aj mládež skončila s otvorenými protestmi.

„Vyhodnotenie“ Akcie K

Inštruktori SloVÚCu, zmocnenci kláštorov, ale i ŠtB a cirkevní tajomníci KNV začali už 15. apríla vypracovávať prvé správy, najmä pre povereníka Ladislava Holdoša. Referovali o odpore ľudí, o očakávaných raziach v kláštorech, ale nie o likvidácii a o zabezpečení bohoslužieb v kláštorných kostoloch, na ktoré sa podujali v mnohých prípadoch „pokrokoví“ kňazi.

Povereník Holdoš potom referoval na ÚV KSČ o zhabaných cca 12,5 milióna Kčs, o množstve „protištátnych“ brožúr, listov, materiálov, niekoľkých starých zbraní a rozmnožovacích strojov.

Jednotlivé rády boli Akciou K 14. apríla 1950 zasiahnuté nasledovne (zhabané kláštory / počet odvezených rehoľnikov):

Františkáni:	23 / 230
Salezáni:	10 / 296
Tešítelia:	5 / 59

Pamätná tabuľa na kláštore kapucínov v Pezinku o Akcii K

Jezuiti:	6 / 136
Redemptoristi:	7 / 62
Premonštráti:	3 / 8
Baziliáni:	2 / 10
Milosrdní bratia:	1 / 7
<i>(zatiaľ ponechané kláštory v Bratislave a Skalici)</i>	
Minoriti:	3 / 13
Dominikáni:	1 / 4
Verbisti:	1 / 56
Spolu:	62 kláštorov / 881 bratov rehoľníkov

Konečné počty i vplyvom rôznych rozhodnutí počas prvých dní kolisali, a tak po ustálení možno konštatovať nasledovné počty Akcie K v jednotlivých kláštoroch k 17. aprílu 1950:

Svätý Beňadik	193
Šaštín	262
Jasov	143
Podolíneč	185
Pezinok	95
Spolu	878

Správy zmocnencov kláštorov tiež konštatovali, že kláštor v Šaštíne nevyhovuje, pretože príľahlý kostol je cieľom púti a je blízko Rakúska. Jasov nevyhovoval pre krásu svojho prostredia, kde rehoľníci majú vlastne vhodné prostredie na meditácie a modlitby, a je tiež miestom výletov občanov. Kárny kláštor v Pezinku poburoval veriacich, údajne zbohatlických sedliackych rodín.

Akcia K1

Preto sa komunistické špičky rozhodli pre Akciu K1 a znova v noci z 24. na 25. apríla 1950 odviezli 256 saleziánov zo Šaštína do centralizačného kláštora-väznice v Podolínci (za prítomnosti poverenika vnútra Daniela Okáliho a enormne veľkého počtu ozbrojencov), podobne 143 jezuitov a premonštrátov z Jasova. Spolu teda doviezli ďalších 399 internovaných, čím stav v Podolínci narástol na 584 rehoľníkov a novicov. Ostraha kláštora-väznice sa zvýšila, podobne počet ŠtB v meste a okolí, a na okná pribudli mreže. Takúto koncentráciu dokonca 20. apríla kritizoval Gustáv Husák, nie však z hľadiska ľudských práv internovaných, ale z obavy o narastanie odporu obyvateľov. Aj preto už 26. apríla odvádzajú 93 čakateľov a novicov ako prvý turnus do preškoľovacieho kláštora v Kostolnej pri Trenčine.

Akcia K2

Dolikvidovanie ešte žijúcich kláštorov sa udiaľo znova v noci z 3. na 4. mája 1950, a to Akciou K2. Rehoľníci týchto kláštorov už očakávali likvidáciu a boli pripravení. Komandá režimu deportovali a sústredili 37 školských bratov do kláštora

v Mučeníkoch (dnes Močenok), 118 verbistov do Podolínce, 84 osôb (verbistov, lazaristov a kapucínov) do Kostolnej pri Trenčine na preškoľovanie, 3 verbistov a 1 piaristu do Băču a 56 osôb (piaristov, verbistov, lazaristov a kapucínov) do Sv. Beňadika. Spolu išlo o ďalších 299 perzekvovaných rehoľníkov zo 14 kláštorov. Členovia týchto reholí v Košickom a Prešovskom kraji už boli zvezení počas Akcie K v polovici apríla.

V Skalici a Bratislave nechali milosrdných bratov v ich nemocniciach, v Bratislave aj lazaristov a kapucínov, tých tiež v Pezinku. Predstavených týchto kláštorov pozvávali do nového kárneho kláštora v Băči (Sv. Antone), kde bol presťahovaný pezinský kárny kláštor. Na výkon duchovnej služby nechali pri kláštorňoch kostoloch 12 pátrov.

Reakcia obyvateľstva nebola zasa úplne pokojná. V Nitre proti odvozu verbistov z Kalvárie dokonca spísali petíciu, pod ktorú sa podpísalo 593 ľudí. ŠtB vyšetruovala zorganizovanie petície a 5 organizátori – študenti boli cez úroveň krajského výboru KSS vyhodení zo škôl.

Summa summarum po ukončení Akcie K2 sa SlovÚC mohol „pochváliť“, že Slovensko je okypťené o stáročné duchovné bohatstvo rádov, reholí, kláštorov, ich knižníc a archívov, výchovných ústavov, umeleckých pamiatok, duchovnej služby veriacim, ktoré bolo smutne a tragicky personifikované 1.180 vykorenými rehoľníkmi, 76 opustenými kláštorami pätnástich rehoľných spoločností.

Akcia K3 v roku 1952

V nemocniciach alebo ako farská služba zostalo ešte 68 rehoľníkov. Režim však chcel mať „čistý“ stôl, preto spustil akciu na ich úplné vyhladenie z verejného života. Kapucínov z Bratislavy a Pezinka vyviezli do Čiech v roku 1952. Milosrdných bratov z Bratislavy porozdeľovali po kláštoroch na Slovensku už v roku 1951, skalickí milosrdní bratia pracovali v nemocnici až do roku 1955 (!).

V Podolínci, v Kostolnej a na Priehrade mládeže

Podmienky, v akých tento boj o prežitie prebiehal, napr. v centralizačnom kláštore v Podolínci určoval domáci poriadok, ktorý zakazoval styk s verejnosťou, zakazoval korešpondenciu okrem výnimiek, trestal samoväzbou, nariaďoval rehoľníkom rannú rozcvičku, určoval pracovné dni v pondelok až sobotu, nariaďoval nedeľné kultúrne akcie a zakazoval napríklad rehoľníkom, aby oslovovali službukonajúcich dozorcov, ktorí sem prišli z väzníc a väzenské metódy aj používali. Trestné činy sa mali disciplinárne trestať.

Na čele „kláštora“ bol politický vedúci, pomáhali mu dvaja väzenskí odborníci. Rehoľníkov v kláštore evidovala ŠtB, strážili ich príslušníci ZNB napríklad aj s dvomi ľahkými guľometmi, po príchode transportu mali byť zapísaní do kartotéky a denne museli počúvať 15-minútovú politickú aktualitu (okrem iných školení po pracovnej dobe).

Kláštor redemptoristov v Podolínečeku, kde bol centralizačný kláštor-väznica rehoľníkov v Akcii K. Zdroj: Archív ÚPN.

Napriek týmto opatreniam sa darilo z Podolínečeku utekať. Napríklad salezián don Ernest Macák taktó prichádzal medzi novícov na stavbu Priehrady mládeže a do „preškolovák“ do Kostolnej, cez faru v Šenkviaciach a tamojšieho kaplána Titusa Zemana tajne posielali saleziánskych novícov na štúdium a formáciu do Rakúska a ďalej. Tajne sa potom vracal do Podolínečeku.

Po viacerých útekoch sa sprísnila ostražnosť v Podolínečeku. 2. augusta 1950 pribudli rady ostnatého drôtu a nočné osvetlenie. Pribuzní rehoľníkov boli vytlačení preč od kláštora, keď sa nahnevane domáhali stretnutia s nimi.

V útrobách centralizačných kláštorov však pokračovalo štúdium, skladali sa sľuby, vysluhovali sa sviatosti, prebiehali jednotlivé rádové formácie.

Jedným z hlavných cieľov komunistického režimu bolo roztrhnúť prirodzené rehoľné puto medzi pátrami a novicmi, čakateľmi. Tak chceli nechať „vystarnúť“ a vymrieť rehoľné komunity. Keď novici nechceli dobrovoľne podpísať vystúpenie z rehoľí a odchádzať domov, rozhodlo sa, že budú preškoľovaní, ideologicky prevychovávaní a prácou na stavbe Priehrady mládeže donucovaní vzdať sa svojej viery a plánov na duchovný život. Preškoľovacie kláštory boli v Kostolnej pri Trenčíne, Malackách, Pezinku a Beluškých Slatinách.

Po ukončení Akcie K2 sa ocitlo v Podolínečeku 463 novícov a klerikov. Do Kostolnej a na výstavbu Priehrady mládeže začali z Podolínečeku vysielajúť od 26. apríla turnusy novícov a klerikov. V štyroch turnusoch ich absolvovalo a pracovalo 341 chlapcov v čase do 9. augusta 1950. Potom ich posielali domov alebo niekoľkých, ktorí „nezvládli“ preškoľovanie, ešte na „vyšší preškoľovací kurz“

do kláštora kapucínov v Pezinku. Tamojší kárny kláštor bol už od konca apríla 1950 presťahovaný do Bába.

V samotnej Kostolnej, v bývalom redemptoristickom kláštore, nebol až taký tvrdý režim. „Chovanci“ – klerici a novici sa zúčastňovali omši, litánií, mali čas na duchovné zdokonaľovanie a tí saleziánski polotajne za prítomnosti rehoľného kňaza skladali aj rehoľné sľuby.

Od konca roka 1950 sa Podolíneček stal jediným centralizačným kláštrom-väznicom. Ostatné zanikli (Sv. Beňadik 8. júna 1951) alebo do nich deportovali rehoľné sestričky, ktoré komunisti spolu s ich kláštormi likvidovali v auguste 1950 v Akcii R.

V Podolínečeku pokračovalo preškoľovanie v duchu marxizmu-leninizmu, stretalo sa s logickým opovrhovaním alebo humorom zo strany rehoľníkov, niektorí sa snažili diskutovať a oponovať. Vedenie stále tlačilo najmä na mladších rehoľníkov, aby podpísali dobrovoľné vystúpenie z rehole, za čo im sľubovali odchod domov. Na druhej strane pomyselnéj barikády však pokračoval v medziach možného rehoľný život: rehoľné formovanie sa, štúdium, skladanie sľubov, pobožnosti, vysluhovanie sviatostí.

Po 4. máji bolo v Podolínečeku 650 internovaných. Do 5. septembra ich počet klesol na 140. Na preškoľovanie totiž posielali aj starších rehoľníkov, a to do kláštorov v Malackách, Pezinku, 114 teológov poslali na 40-mesačnú vojenčinu do PTP. 7. septembra previezli „reakčných“ z Bába do Podolínečeku, siedmich zo Sv. Beňadika a zo spomenutých 140 domácich „vyreakčnili“ ďalších, takže skupinka nepreškoliciteľných sa rozrástla na 92. Pre nich zriadili kárny kláštor (časť kláštora Podolíneček) ako Podolíneček I a zvyšných 91 rehoľníkov tvorilo naďalej osadenstvo miernejšieho centralizačného kláštora – Podolíneček II. Tým vlastne zanikol kláštor v Bábci ako kárny (7. septembra 1950). Režim v ňom bol podobný, ba tvrdší ako v Podolínečeku.

Od jesene 1950 sa postupne menili počty i zámer existencie kláštora-väznice v Podolínečeku. Na Vianoce 1950 tu bolo okolo stovky rehoľníkov, v januári 1951 poslali ďalších 35 na preškolenie do Malaciek.

ŠtB v tom čase spolupracovala so z mocnencom SlovÚC v kláštore - väznici na rôznych perzekúciách rehoľníkov – sledovanie, vyšetrovanie, strpčovanie života.

V prvom štvrtroku 1951 podolínečský a svätobeňadický kláštor dostávajú čoraz viac izolačný charakter. V prvom bolo stále 185 najodolnejších rehoľníkov, v druhom 105. V Beluškých Slatinách v charitnom opatrovaní ďalších 43. Spolu teda stále 333 nepriateľov režimu. Čo s nimi?

Koniec rehoľníkov na Slovensku

SlovÚC preto vypracoval ďalšiu analýzu, v ktorej konštatoval, že vo všetkých troch akciách K bolo zvezených, sústredených a akokoľvek manipulovaných 1.002 rehoľníkov. Skoro na 100% teda zlikvidovali pôvodný počet 1.019 rehoľníkov z obdobia plánovania Akcie K. Naplánovali, že vtedy už zlúčený Podolíneč I a II bude kárnym kláštrom pod správou ZNB, kláštor v Mučenikoch prevýchovný. Sv. Beňadiak mal byť akýsi „stredný“ kláštor – táto myšlienka sa však nerealizovala.

Medzitým sa v Podolínci zbavili 33 rehoľníkov odvezením do kláštora v Čechách a 60 odišlo na stavbu priehrady v Klíčave v Čechách. Vykoŕňovanie pokračuje.

Pokračovalo aj kádrowanie v kláštore. V hlasovaní, kto je „za mier“, zo 140 internovaných bolo „za“ len 11, a tak mala prešovská krajská ŠtB plné ruky práce s vyšetrovaním.

V auguste 1951 sa KV KSS v Prešove zaoberal situáciou v Podolínci a poslal žiadosť ÚV KSS o vyvezenie zvyšných rehoľníkov do Čiech. Stále pretrvávala obava z vplyvu ich sústredenia a utrpenia na nábožný ľud v okolí Podolínce i na Slovensku.

SlovÚC prikočil k poslednému riešeniu ich situácie. V septembri poslali ďalších 31 na vojencinu k PTP. Zo všetkých bolo 65 označených za reakčných, 62 za ovplyvniteľných, 47 gréckokatolíckych kňazov, ktorí odmietli pravoslavicizáciu v komunistickej Akcii P, 15 rehoľníkov, vhodných podľa vedenia kláštora-väznice do duchovnej správy a 25 navrhovali do charity alebo poslať k rodinám.

29. októbra padla posledná verzia „konečného riešenia“ existencie rehoľníkov - tejto „škvrny“ na mladej ľudovodemokratickej tvári komunistami ovládaného Československa. Tridsaťsedem najpevnejších vo viere a svojej reguli malo byť vyvezených do Čiech do kárneho kláštora, podobne 10 viere a Rímu najvernejších gréckokatolíckych kňazov, 81 rehoľníkov malo byť deportovaných do centralizačného kláštora v Čechách, 39 gréckokatolíckych kňazov spolu s rodinami vyvezených na práce do Čiech, 7 rehoľníkov na pracovnú brigádu do Čiech, 21 malo skončiť v charitnej opatere na Slovensku a 19 kňazov malo ísť na ďalšie preškoľovanie do kláštora v Mučenikoch. V rukách ŠtB však zostali ešte piati rehoľníci.

V novembri a začiatkom decembra 1951 prebehli ešte posledné úpravy tohto posledného úderu, plán sa zrealizoval a Podolíneč stíchol.

Vykorenenie a zdecimovanie identity bezmála tisícky slovenských rehoľníkov sa akoby naplnilo. Stáročná historická klenotnica kresťanskej duchovnosti Slovenska a Československa bola na prvý pohľad zničená totalitným a ateistickým reži-

mom. Od prvého úderu v noci na 14. apríla 1950 uplynulo vyše roka a pol. Koncentračný kláštor-väznicu v Podolínci, bývalý slávny redemptoristický kláštor, zavreli 11. decembra 1951.

Na ruinách reholí

V roku 1952 sa dokonala krížová cesta mužských reholí na Slovensku (medzitým v Akcii R boli zrušené ženské kláštory – o tom v budúcnosti). Mužské rehole mali byť ponechané na vymretie a zabudnutie – bez slobodných komunít, kláštorov, novicov, náboženskej slobody, literatúry, možnosti apoštolátu a duchovného života. Aj keď silne zranené, predsa len dýchali – za múrmi kláštorov-väzení, na úteku, v zahraničí, v modlitbách, obetách a v náhradnej provizórnej, ale predsa len žijúcej formácii Ducha.

V roku 1950 mužské rehole u nás neboli zrušené de iure, ale de facto. Bola im totiž „len“ právne pozastavená činnosť, no nik z pohlavárov režimu nerátal s obnovením stavu pred „barbarskou nocou“. Dôkazom toho bolo, že opustené budovy kláštorov začali dostávať rôzne „socialistické“ organizácie.

Zinventarizovaný majetok kláštorov pripadol po 31. máji 1950 Slovenskému náboženskému fondu.

Knižnice sa mali zviezť do kláštora tešiteľov v Bratislave a neskôr ich mala spolu s archívami reholí prevziať Univerzitná knižnica v Bratislave. Peniaze sa mali ukladať na zvláštnom účte Slovenského náboženského fondu. Potraviny mal odkúpiť vyživovací referát príslušného ONV. Omšové víno malo prevziať Slovenské chrámové družstvo v Bratislave. Dopravné prostriedky, stroje, prístroje prevzal SlovÚC.

Obrazy, sochy, pamiatky mal sústrediť Pamiatkový úrad. Nábytok mal zostať zatiaľ na mieste, alebo sa ním prednostne mali vybaviť cirkevné oddelenia KNV a ONV.

Samostatný tragický osud komunistického ignoranstva a nevedomosti postihol mnohotisícové knižnice kláštorov s nevyčísliteľnou hodnotou. Mnohokrát končili v kotolniciach alebo po prevezení hnili na kopách, neuzamknuté a rozkrádané. Ideologicky závadné knihy viacerých reholí (najmä saleziánov, jezuitov, redemptoristov) však v zbere alebo spaľovni končili automaticky. Viaceré kláštorne knižnice si prevzali miestne pracoviská Matice slovenskej (Bratislava – 300.000 kníh, Trnava 60.000 kníh...) a Cyrilo-metodská bohoslovecká fakulta v Bratislave 100.000 kníh. V Čechách sa kláštorne knižnice zachovali.

Podobná situácia postihla aj kláštorne archívy. Zo zhruba 100 zlikvidovaných kláštorov bolo len torzo z dvadsiatichšiestich odovzdané Slovenskej archívnej správe. Napríklad z historického archí-

vu pezinských kapucínov zostali 3 archívne škatule, z malackého františkánskeho nič. Ničenie, rozkrádanie, kamuflovanie inventárov však slávilu úspech.

V januári 1953 politický sekretariát ÚV KSČ hodnotil situáciu, najmä vzhľadom na získaný majetok reholí. Minister pre cirkevné záležitosti Z. Fierlinger to označil za najväčší majetkový presun (!) od čias pozemkovej reformy 1945/46 a znárodnenia. Poznačili ho údajne len drobné krádeže. Peniaze reholí sa však používali napríklad na platenie „pokrokových“ kňazov alebo na akcie Zväzu československo-sovietskeho priateľstva. Popravde šlo o štátom riadenú krádež polstoročia. ŠtB na Slovensku dostala za dobré zvládnutie barbarskej noci a barbarských týždňov a mesiacov 800.000,- Kčs.

Non praevallebunt adversus eam

Represálie voči rehoľníkom neskončili ani po 11. decembri 1951. Celý socialistický blok bol v kríze, naproti tomu rehole sa pomaly zviechali a predierali sa sieťou konfidentov ŠtB. Režim preto pristúpil k ďalšej vlne perzekúcií. Prenasledoval, zatýkal, vyšetroval, týral a väznil tých rehoľníkov, ktorí sa nechceli dať zdecimovať alebo spacifikovať. V rokoch 1948 – 1961 malo 18 reholí vo väzení najmenej 171 členov (saleziáni 43, jezuiti 24, verbisti 21...) so sumárnym trestom: 5 doživotí, 756 rokov a 7 mesiacov – teda celé tri štvrté tisícročia, ba iste aj viac.

Zničenie duchovného bohatstva tisícky rehoľníkov, formalizovaného na Slovensku pred aprílom 1950 deväťdesiatimi šiestimi kláštormi 17-tich rádo, v ktorých žilo, pracovalo, vyučovalo, ošetrovalo, modlilo sa, meditovalo, študovalo, obetovalo sa podľa dobových štatistik 402 kňazov (pátrov), 301 bratov (frátrov), 185 novicov a 131 bohoslovcov (klerikov), teda dohromady 1.019 rehoľníkov rôznych formácií a spirituality, toto zničenie je historickým faktom, ktorý bol dobovým úspechom tých, ktorí tých druhých nazývali tvrdým jadrom svojho najnebezpečnejšieho nepriateľa – cirkvi. Rehole sa z kláštorov „presunuli“ do výrobní, na stavby, do podzemia, na fary, aby rozbité a umenšené a v zničujúcich podmienkach stalinského komunizmu uskutočňovali svoje poslanie. Prežili v utrpení a ponížení, a nie je už na historickom posudzovaní, aký iný význam než dejinný vlastne znamenala ich likvidácia začiatkom 50. rokov – keďže pre veriacich platí, že cirkev prežije každé prenasledovanie a zlo pekla ju nepremôže (Non praevallebunt adversus eam).

Upravený príspevok bol prednesený na Seminári Kárny kláštor v Podolínci, 17. júna 2005 v rámci projektu KPVS „Spiš Františka Javorského“.

Dňa 4. apríla 2005 sme sa rozlúčili s Dr. Jánom Milanom Dubovským. Opustil nás človek, ktorý nás mal rád a ktorého sme aj my mali radi. Spriatelili sme sa po zmene politického ovzdušia, po páde komunizmu. V 50-tych rokoch bol chovancom a študentom u Saleziánov v Šaštíne, a tak niet divu, že vstúpil medzi nás do Konfederácie politických väzňov Slovenska a bol pri našich aktivitách, ktoré sme organizovali v rámci Dňa nespravodlivo stíhaných. Podkladom jeho prednášok boli ním napísané knihy „Akcia kláštor“ a „Akcia rehoľnícky“ – túto knihu sme sponzorovali. Vynikajúci historik a archivár, aj keby nebol napísal ďalšie desiatky prác, i tak si zaslúži, aby sme si na neho s vdáku spomínali.

Karol Noskovič,
predseda Konfederácie politických väzňov Slovenska

Rozklad až k smrti?

Metody boje východoněmecké státní bezpečnosti s představiteli opozičních skupin v NDR

PINGEL-SCHLIEMANN, Sandra: *Zersetzen: Strategie einer Diktatur. Berlin, Robert-Havemann-Gesellschaft 2002, 413 stran.*

Množství a rozmanitost titulů, které jsou k dispozici badatelům zabývajícím se problematikou činnosti východoněmecké státní bezpečnosti (Stasi) doposud znatelně převyšuje nabídku toho, co mají k dispozici jejich kolegové z ostatních zemí bývalého sovětského bloku. Příčiny je nutno hledat jak v rozsáhlém institucionálním zázemí jednotlivých badatelů, tak především v obdivuhodné práci Úřadu spolkového pověřence pro materiály státní bezpečnosti bývalé NDR a jednotlivých Úřadů zemských pověřenců při zpřístupňování materiálů a provádění tematických rešeršů. Zapomenuta by však neměla zůstat ani iniciativa řady občanských sdružení a nadací, které podporují zpracování témat z období tzv. druhé diktatury v Německu. Recenzovaná kniha je ukázkou spolupráce Úřadu sasko-anhaltského a durynského zemského pověřence a Společnosti Roberta Havemanna v Berlíně, neboť vyšla již jako osmá kniha ediční řady této, po významném představiteli východoněmecké opozice pojmenované společnosti. Kromě finanční podpory düsseldorfské nadace Hanse-Böcklera to byli zejména pracovníci berlínského archivu Matthiase Domaschka,¹⁾ organizačně propojeného s výše zmíněnou Společností, kteří přispěli svojí znalostí materiálů Ministerstva státní bezpečnosti (*Ministerium für Staatssicherheit-MfS*).

Autorka této studie vystudovala politické vědy a dějiny umění na universitě v Hamburku a od roku 2000 je volnou spolupracovnicí Úřadu zemského pověřence v Meklenburku-Předních Pomořanech. Sandra Pingel-Schliemann již v úvodu zmiňuje základní cíle své práce. Kromě vyvolání

zájmu veřejnosti o tuto problematiku se soustřeďuje na rekonstruování a pochopení metod sankcí a represe MfS v 70. a především v 80. letech, s cílem pomoci obětem rozkladných opatření, kterým často do dnešních dnů nebylo přiznáno řádné odškodnění. Kniha je tvořena úvodem, čtyřmi kapitolami, které jsou dále členěny do celé řady podkapitol a krátkým závěrem.

Kniha pochopitelně není prvním pokusem přiblížit zájemcům metody východoněmecké státní bezpečnosti, jak dokazují práce nestora dějin represe v NDR Karl Wilhelma Frickeho²⁾ či celá řada vydaných osobních svazků jednotlivých obětí represe MfS.³⁾ Podnětný na této práci je především pokus o rekonstruování jednotlivých forem represe s využitím řady svazků jednotlivých obětí a s přihlédnutím k nejdůležitějším direktivám, které tvořily jistý metodicko-organizační rámec pronásledování opozice. Nejzajímavějšími a nejpůvodnějšími jsou poslední dvě kapitoly této práce, zatímco v těch předcházejících se jedná spíše o jistý přehled teorií totalitarismu a popis vlastní struktury východoněmecké státní bezpečnosti. K těmto tématům by však bylo možno najít mnoho podrobnějších a lépe strukturovanějších knih. Jelikož si však kniha klade za cíl oslovit i běžnou čtenářskou obec a nejen pouze odborníky, zabývající se činností Stasi, je nutno chápat tyto dvě kapitoly jako potřebné seznámení se s totalitní povahou NDR i základními údaji o politické policii této země. Nutno dodat, že se to autorce podařilo velmi dobře.

V úvodní části je čtenář seznámen s pramennou základnou celé práce i tematickým zaměřením. Autorka použila pro svoji práci směrnice a služební nařízení MfS, akta jednotlivých osob, zprávy neoficiálních spolupracovníků MfS (*inoffizieller Mitarbeiter-IM*)⁴⁾ a především v rámci první a druhé kapitoly i sekundární literaturu.

1) Tento archiv existuje v Berlíně od 7. 1. 1992 a vlastní asi největší sbírku východoněmeckého samizdatu, tak jako velké množství materiálů MfS (zejména osobní svazky představitelů opozičních skupin v NDR) či osobní pozůstalosti lidí z disentu. V několikapokojovém bytě v berlínské čtvrti Prenzlauer Berg je badatelům k dispozici mnoho nesmírně zajímavých materiálů i neocenitelná pomoc tamních pracovníků (Frank Ebert, Olaf Weissbach, Tom Sello, Anne Vogel), kteří se aktivně podíleli na záchraně materiálů MfS i na činnosti opozičních skupin v NDR. Srv. THEUER, Werner: Zehn Jahre Matthias-Domaschk-Archiv Berlin. In: *Horch und Guck*, 12. Jahrgang, Sonderheft I 2003, s. 69 - 71.

2) FRICKE, Karl Wilhelm: *MfS intern: Macht, Strukturen, Auflösung der DDR-Staatssicherheit, Analyse und Dokumentation*. Köln, Verl. Wiss. und Politik 1991, 208 s..

3) Z celé řady je možno uvést jen některé nejzajímavější. 1) GAUCK, Joachim: *Die Stasi-Akten: Das unheimliche Erbe der DDR*. Reinbek bei Hamburg, Rowohlt 1992, 139 s. 2) WOLLENBERGER, Vera: *Virus der Heuchler: Innenansicht aus Stasi-Akten*. Berlin, Elefant Press 1992, 159 s. 3) FRICKE, Karl Wilhelm: *Akten-Einsicht: Rekonstruktion einer politischen Verfolgung*. Berlin, Links 1996, 263 s. V neposlední řadě je nutno upozornit i na práci, která vyšla ve slovenském překladu, Srv. GARTON ASH, Timothy: *Spis: osobný príbeh*. Bratislava 1998, s. 214.

4) Jedná se o ekvivalent našeho tajného spolupracovníka (TS). Jednotliví IM se dále dělili dle pole působnosti a vlastního nasazení. Zejména směrnice 1/79 z roku 1979 poté definovala IM s platností až do roku 1989.

PhDr. Tomáš Vilímek
(1976), absolvent odboru historie a politologie FF UK v Praze, spolupracovník Ústavu pro současné dějiny v Praze.

V práci došlo k vyhodnocení 63 operativních svazků-spisů (*operativer Vorgang, OV*)⁵⁾ jednotlivých osob z Berlína, Durynska a Meklenburska-Předních Pomořan, kteří byli aktivní v rámci ekologických, mírových či na lidská práva zaměřených opozičních skupin. Zpracovány byly i spisy vedené proti protestantským farářům, odmítajícím smířlivý postoj vedení evangelické církve vůči režimu Jednotné socialistické strany Německa (Sozialistische Einheitspartei Deutschlands- SED). Mimo pracovní záběr naopak zůstali představitelé opozičních uměleckých kruhů a žadatelé o opuštění republiky. Autorka si je dobře vědoma nutnosti postupného rozšiřování okruhu obětí rozkladných opatření a tuto práci chápe jako první krok na ještě dlouhé cestě (s. 27).

Čím se vyznačuje rozklad jako specifická represivní metoda MfS? Jak se tato metoda vymezuje vůči ostatním formám politického pronásledování? Jakou roli hrála „operativní psychologie“ a proč režim upřednostňoval metodu rozkladných opatření před formami otevřeného teroru? Nejen na tyto v úvodu práce položené otázky se autorka knihy snaží odpovědět v následujících kapitolách.

V rámci první kapitoly dochází k stručnému přiblížení základních charakteristik režimu SED, tedy jeho ideologického založení na marxistickoleninském učení a antifašistické ideologii, která byla redukována na „odpor komunistů proti nacistům v boji s kapitalismem“ (s. 31-34). Autorka upozorňuje na zneužívání antifašistického modelu NDR k vyzdvihování komunistických odbojářů a k zamlčování pronásledování Židů i odmítnutí vyrovnat se s vlastní nacistickou minulostí. Po stručném charakterizování SED následuje pojednání o vztahu vládnoucí strany a MfS, který byl založen na vzájemné závislosti. Pingel-Schliemann tak jednoznačně odmítá, že by státní bezpečnost byla jistým státem ve státě a přiklání se spíše k běžně užívané terminologii v současné literatuře,⁶⁾ podle které představovala státní bezpečnost „štit a meč strany“ (s. 41 a 48).

Po základní charakteristice NDR následuje podkapitola, v níž se projevuje politologické zaměření autorky. Jedná se o zmínění základních koncepcí totalitarismu, které má odpovědět na otázku, zda byla NDR totalitním či autoritativním režimem (s. 57). Vychází od koncepcí H. Arendtové, přes Friedricha a Brzezinského, pro

kteří byl teror jedním ze základních předpokladů totalitního režimu, se autorka dostává k teoriím Richarda Löwenthala a Martina Drahta, stavějících do popředí ideologickou dynamiku, resp. primární a sekundární fenomény totalitní moci (s. 57 a 61). Po popsání trojího monopolu státní moci u P. G. Kielmansegge (s. 64) dochází autorka k závěru, že pro NDR je adekvátní užívat modelu totalitarismu, a to i přes jistou dílčí liberalizaci režimu po nástupu Ericha Honeckera k moci v roce 1971. Podle jejího názoru byly metody MfS sice obezřetnější, nicméně základní premisa ideologického třídního boje s vnitřním a vnějším nepřítelem zůstala zachována. Přestože bylo užití otevřeného teroru stále více nahrazováno skrytými metodami rozkladu, zůstaly i v 70. a 80. letech zachovány totalitní struktury moci a význam bezpečnostních orgánů byl naopak ještě posílen, když oproti roku 1974 došlo do roku 1989 k navýšení o téměř 40% stálých zaměstnanců MfS (*hauptamtlicher Mitarbeiter*) (s. 70). Pingel-Schliemann se domnívá, že NDR byla „subtile totalitäre Diktatur“ (s. 53). Ve sledovaném období nebylo východní Německo nějakou verzí „jemnější diktatury“, nýbrž diktaturou provázenou skrytými metodami rozkladu jednotlivých představitelů opozičních skupin.

Druhá kapitola bezprostředně navazuje na závěry kapitoly předcházející a tematizuje přechod od otevřeného teroru v době vlády Waltra Ulbrichta k rozkladným opatřením E. Honeckera. Ve stručnosti jsou nám představeny základní charakteristiky teroru 50. a 60. let, spočívající především v teroru justičním a prováděním masivních dezinformačních kampaní. Základním prvkem teroru byla v tomto období jeho nevypočitatelnost. Jedinec tak nemusel vykonat nějaký zvláštní čin, aby se mohl stát obětí represe. Samotný teror byl přitom nejbrutálnější v letech 1948 - 1950, kdy bylo odsouzeno a do Sovětského svazu deportováno více jak 5000 německých sociálních demokratů, z nichž se jich 400 již nikdy nevrátilo zpět. To vše probíhalo na základě rozhodnutí z července 1948 nesoucího název „*Očista strany od nepřátelských a zvrhnuvších se elementů*“ (s. 78).

V rámci druhé kapitoly je čtenář rovněž obeznámen s důvody změny represivní taktiky, kdy postihy byly nejen mírnější, ale předcházelo jim i řádné vyšetřování. Zneužívání soudnictví zůstalo sice běžnou praxí, ale honeckerovský

5) S překladem tohoto pojmu je poněkud problém, byť se v perspektivních plánech spolupráce mezi StB a Stasi objevuje k OV často český ekvivalent „Akce“. Ve vlastním archivu MfS se však pod OV skrývají jednotlivé svazky nepřátelských osob, skupin osob či nepřátelských institucí, které následně obsahují celou řadu různých akcí. Z dosavadního výzkumu se tedy dá dojít k závěru, že OV je obsahově výrazně širší, než pouhá akce a blíží se tedy k našim osobním a objektovým svazkům. K terminologii užívané Stasi dále Sr. 1) VILÍMEK, Tomáš: Mezi námi čekisty: Spolupráce politické policie ČSSR a NDR v letech 1970-1989. In: *Soudobé dějiny*, č. 4/2003, s. 532-553; 2) ŽÁČEK, Pavel: Staatssicherheit versus Státní bezpečnost: K bezpečnostní terminologii dvou satelitních tajných služeb sovětského bloku. In: *Soudobé dějiny*, č. 3/2000, s. 357 - 361.

6) GIESEKE, Jens: *Die DDR-Staatssicherheit: Schild und Schwert der Partei*. Bonn, Bundeszentrale für Politische Bildung 2000, s. 120.

režim se zejména západním badatelům té doby zdál výrazně liberálnější, než režim jeho předchůdce. Pingel-Schliemann upozorňuje, že to byly zejména zahraničně politické aspekty, tedy vstup NDR do OSN v září 1973 či podepsání závěrečných protokolů konference v Helsinkách v srpnu 1975, které vedly Honeckera k změně taktiky. NDR nejenže již nepotřebovala hájit svoji státní svébytnost, nýbrž se stále více ukazovalo, že je možné z NSR získávat kredity či technické vybavení, které umožní zabránit vzniku pro režim tolik nebezpečného sociálního napětí. Autorka však velmi dobře upozorňuje na skutečnost, „že Honecker nereagoval liberalizací mocenského systému, nýbrž přizpůsobením mocenských nástrojů“ (s. 89).

1. ledna 1976 vstoupila v platnost nová směrnice MfS, tzv. „Richtlinie 1/76“, která podle autorky představovala klíčový zlom v boji s vnitřním nepřítelem. Místo vytváření mučedníků se MfS zaměřuje od této chvíle na tichý rozklad opozice. Ačkoliv se metoda rozkladu objevovala i v 60. letech, byla vždy pouze součástí celkového plánu. Jako hlavní a samostatná metoda se však objevuje teprve v roce 1976. Svoji roli zde dle autorky sehrála i protestní vlna po vyhoštění písničkáře Wolfa Biermanna⁷⁾ z NDR v listopadu 1976.

V rámci třetí kapitoly se autorka věnuje problematice vnímání východoněmecké opozice ze strany státní bezpečnosti. Samo MfS rozlišovalo mezi čtyřmi kategoriemi, kdy metoda rozkladu byla nasazována zejména v první a nejnebezpečnější z nich, „státně nepřátelských skupin“ (*staatsfeindliche Gruppen*) (s. 119), které se dále dle tématického zaměření dělily na ekologické, mírové a na skupiny, snažící se prosazovat dodržování lidských práv v NDR. U zbývajících skupin posléze klesal stupeň nebezpečnosti a s tím i potřeba státního zásahu. Z dosavadních výsledků výzkumu vyplývá, že v druhé polovině 80. let bylo v rámci OV rozpracováno na 20-25 000 osob. Pingel-Schliemann však současně upozorňuje, že státní bezpečnost zůstala až do svého konce v zajetí vlastních ideologických předpokladů, neboť dle ní byla opozice v NDR masivně podporována Západem, ačkoliv se ve skutečnosti jednalo o jev, který vycházel především z domácích podnětů (s. 123).⁸⁾

V rámci třetí kapitoly je čtenář seznámen i s vlastní organizační strukturou Hlavního oddělení XX (*Hauptabteilung XX-HA XX*), které mě-

lo v NDR na starosti boj s vnitřním a vnějším nepřítelem. Zajímavé je jednak zjištění personální síly berlínského krajského vedení a poté rovněž výčet zbývajících článků východoněmecké státně-bezpečnostní mašinerie, které s HA XX spolupracovaly. Od linie kontrarozvědky (HV A), přes vyšetřování a vazbu (HA IX) či sledování osob (HA VIII) až k odposlechu telefonů (Abteilung 26) a kontrole osobní korespondence (Abteilung M) se ukazuje, že jakákoli, byť i konstruktivní kritika režimu, byla chápána automaticky jako útok na něj samotný.

Velmi zajímavou částí této předposlední kapitoly je i vyjmenování jednotlivých kategorií neoficiálních spolupracovníků MfS. Najdeme zde celkem 7 kategorií IM (s. 153-156), kteří byli dle důležitosti nasazováni v rámci jednotlivých rozkladných opatření. Autorka přejímá uváděné množství neoficiálních spolupracovníků jinými badateli, ale upozorňuje současně i na skutečnost, že rovných 6% z 174 000 IM byli neplnoletí. Pro potřeby MfS tak bylo v roce 1989 k dispozici kolem 17 000 mladistvých, podávajících informace o svém bezprostředním okolí či o různých církevních aktivitách, o které měla Stasi eminentní zájem. Mezi neoficiálními spolupracovníky dominovali jednoznačně muži ve věku do 25 let a podíl žen se pohyboval v rozmezí 10-16% (s. 152). Podobně jako v případě ČSSR bylo i v NDR hlavním úkolem neoficiálních spolupracovníků navázat tzv. „důvěrné vztahy“ (*vertrauliche Beziehungen*) (s. 158), které by zajistily přísun relevantních informací. Z předložených materiálů vyplývá, že Stasi byla v náborech i vlastním využívání IM úspěšnější než StB, k čemuž dozajista přispěla i kontinuita vedení státní bezpečnosti, představovaná ministrem státní bezpečnosti Erichem Mielkem. Perfidnost použití IM v tzv. „oblasti nasazení intimního života“ (*Einsatzfront Intimleben*) (s. 159) či dokonce v rodinném prostředí dokazuje jak případ podávání informací o vlastní manželce IM „Donaldem“, tak i udávání na vlastního syna, které vykonávala IMS „Erika“ od roku 1979 až do září 1989.

V této kapitole je jistě zajímavý výčet základních charakterových vlastností neoficiálních spolupracovníků, který se neliší od schopností, které museli mít spolupracovníci StB. Především to byla schopnost adaptace, spočívající v potřebě vymyšlení si vhodné legendy, která by dotyčnému umožnila získání důvěry v opozičních kruzích.

7) Wolf Biermann ve svých písních kritizoval nešvary socialistické společnosti, kterou však jako takovou neodmítal. Nelíbil se mu však byrokratismus a především porušování lidských práv a práva svobodného projevu. Po koncertu v Kolíně nad Rýnem, který byl přenášen západoněmeckou televizí a sledován tak řadou východoněmeckých občanů, ohlásila informační agentura NDR, že bylo Biermannovi pro jeho útoky na socialistické zřízení odebráno občanství NDR.

8) Na řadu vnitřních podnětů pro profilování především mírových skupin upozorňuje i Sung-Wan Choi ve své práci o alternativních skupinách v NDR 1978-1989. Srv. SUNG-Wan Choi: *Von der Dissidenz zur Opposition: die politisch alternativen Gruppen in der DDR von 1978 bis 1989*. Köln, Verl. Wiss. und Politik 1999, s. 238, zde s. 39.

U některých případů to bylo o to snazší, že byli naverbováni během svého předcházejícího pobytu ve vyšetřovací vazbě či vězení. IM museli být také připraveni k snášení různých osobních nevýhod, jako třeba postihů v zaměstnání či dokonce exmatikulování z univerzity, což mělo zvýšit jejich důvěryhodnost v prostředí, ve kterém se pohybovali. Pingel-Schliemann uvádí případ IMB „Giseli“, která se nechala vyloučit z univerzity pro svoji údajnou protirežimní činnost. Jelikož však pocházela z velmi ortodoxní komunistické rodiny, musela kromě své exmatikulace snášet i vyobcování z rodiny, která neměla nejmenší tušení, že jejich dcera pracuje pro MfS (s. 175). „Zprostředkování a formování reálného k úkolům se vztahujícího obrazu nepřítele u neoficiálního spolupracovníka a jeho stálé zdokonalování je bezpodmínečnou součástí vývoje profilované osobnosti IM“ (s. 176), uvádí Mielke v prosinci 1975 a postuluje tak třetí vlastnost, která však podobně jako v ČSSR byla nejobtížněji dosažitelná. Přijetí jasného obrazu nepřítele či přesvědčení o společenské nebezpečnosti opozice tak nebylo pro řadu IM či TS rozhodujícím důvodem pro jejich činnost. Řada z nich se stala obětí bezskrupulózního vydírání či vidiny možného finančního zisku a politicko-ideologická východiska představovala spíše jistou formu zpětné racionalizace svého chování.

Poslední kapitola je věnována vlastním strategiím rozkladu opozice, které Stasi používala. Základními atributy strategie rozkladu byla její anonymita a individuální forma násilí, která se vždy vztahovala ke konkrétní osobě či opoziční skupině. Dá se říci, že každá metoda byla šita na míru konkrétnímu jedinci a čím byla osobnější, tím byla účinnější. V rámci OV „Spine“ (s. 198) se tak MfS zajímala o všelijaké detaily z každodenního života rozpracované osoby. Kdy dotyčný vstává, kde parkuje svůj vůz, kolik kouří cigaret, zda pije alkohol a v neposlední řadě jak harmonický je jeho rodinný život. To vše tvořilo neodmyslitelnou část přípravy a výběru nejvhodnějších metod rozkladu. Hlavním cílem byla systematická diskreditace, podkopání sebedůvěry a víry v určité ideje, ale i posílení vzájemné nedůvěry v opozičních skupinách.⁹⁾ V již zmíněné direktivě z roku 1976 došlo i k profilování „operativní psychologie“ (s. 201) ve snaze využít specifické lidské vášně a vlastnosti.

Autorka podává rovněž velmi zajímavý přehled jednotlivých metod, které v mnohém připomínají metody StB v 70. a 80. letech, jak vidíme na příkladu záměrného poškozování soukromého vlastnictví formou sypání cukru do nádrže automobilu (s. 266).¹⁰⁾ Rovněž demonstrativní sledování či postávání před domem konkrétní osoby a snaha kriminalizovat představitele opozice prostřednictvím nepolitických činů, jakými bylo údajné příživnictví, rušení veřejného pořádku nebo předhazování různých daňových a devizových přečinů, patřilo k běžné praxi státní bezpečnosti v obou zemích. Vykonstruované procesy zacházely ovšem někdy tak daleko, že byl silně ohrožen život odsouzeného, jak dokazuje případ pana H. z roku 1984, který byl stíhán a odsouzen za údajné sexuální obtěžování dětí.

I v NDR se musela řada občanů pravidelně hlásit na služebnách Lidové policie (DVP), neboť jim byl vystaven tzv. průkaz „PM 12“ (s. 259), který je k tomu zavazoval a navíc jim přímo zakazoval pobyt v určitých oblastech, především ve východním Berlíně. Mnozí opozičníci nesměli vycestovat do žádného jiného socialistického státu, přičemž se ukazuje, že zejména hranice mezi ČSSR a NDR patřila k těm nejméně propustným.

MfS se soustředilo rovněž na organizování nezdarů v povolání postižené osoby, na šíření pověstí o údajné spolupráci se státní bezpečností a zejména proti opozičním farářům využívalo různých fotomontáží či kusovitých informací k tomu, aby poškodilo jejich morální pověst. V rámci OV „Reaktionär“ (s. 238), vedeným proti církevnímu představiteli „otevřené práce“ (*Offene Arbeit*)¹¹⁾ v Durynsku, byla vznesena obvinění, že dotyčný farář pije nadměrně alkohol a má negativní vliv na svěřenou mládež. Rovněž proti faráři Oskar Brüsewitzovi, který se v srpnu 1976 na protest vůči církevnímu postoji režimu v NDR upálil před kostelem v Zeitzu, využilo MfS informace svého IM „Leipzig“ (s. 156), která se vztahovala k události roku 1968, kdy si měl propoceny farář odložit během fotbalu s dětmi několik svršků svého oblečení, což bylo nyní využito s cílem poukázat na jeho deviantní chování.

Metody rozkladu se pochopitelně nevyhnuly ani rodinnému prostředí, jak dokazují různé snahy narušit manželské soužití informacemi o údajné či skutečné nevěře. Pracovníci MfS si byli rovněž velmi dobře vědomi fenoménu, který Milan Šimeč-

9) V zajímavé práci o jazyku, který Stasi používala, najdeme rovněž několik poznámek k vlastním cílům rozkladných opatření. U představitelů opozice bylo zapotřebí „systematické organizování neúspěchů v pracovním a osobním životě“. Základem tak bylo docílit „rozkladu jejich osobnosti“. Srv. BERGMANN, Christian: *Die Sprache der Stasi: Ein Beitrag zur Sprachkritik*. Göttingen, Vandenhoeck und Ruprecht 1999, s. 133, zde s. 23.

10) Václav Havel ve své první zprávě o domácím vězení z ledna 1979 zmiňuje existenci tzv. „neznámých pachatelů - NP;“ kteří mu pravidelně poškozovali automobil a zařízení na chalupě s cílem co nejvíce mu znepříjemnit život. Srv. HAVEL, Václav: *O lidskou identitu: Úvahy, fejetony, protesty, polemiky, prohlášení a rozhovory z let 1969 - 1979*. Praha 1990, s. 308 - 309.

11) Jednalo se o církevní aktivitu datovanou počátkem 70. let, která mladým lidem nabídl možnost otevřeně mluvit o svých problémech a podílet se na pořádání různých společných aktivit, což bylo v přepolitizované východoněmecké společnosti obzvláště velkým přínosem.

ka popsal v kapitole, nesoucí název „Rukojmí stá- tu“¹²⁾ a v dostatečné míře jej využívali. V OV „Flüchter“ (s. 254-255) bylo proti představitelce opozice postupováno tak, že její syn byl vyloučen ze studii pro politicky neakceptovatelné chování své matky, o které byla navíc šířena pomluva, že je závislá na alkoholu a střídá velmi často partnery. Výjimkou nebyly ani případy odmítnutí lékařského ošetření či překvalifikování původní diagnózy, jak dokládá autorka na příkladu OV „Marder“ (s. 267). Oběť tohoto rozkladného opatření se poprvé dostala do zorného úhlu bezpečnosti již v souvislosti s kritikou podílu NDR na potlačení Pražského jara. Když byl tento muž těžce zraněn během plnění svých pracovních povinností, byl invalidní důchod záměrně podmíněn provedením resekce žaludku, byť tento zákrok nebyl pro zlepšení jeho stavu vůbec zapotřebí. Dotyčný jej odmítl a důchod mu díky zásahu MfS nebyl přiznán.

Bylo by jistě možné uvést množství podobných případů z ČSSR, tak jako jistě i zmínit naopak řadu statečných lékařů, kteří hru státní bezpečnosti odmítli nebo pod rouškou vědeckého výzkumu nabídli řadě chartistů nadstandardní vyšetření jejich zdravotního stavu. Autorka práce se však v jedné z podkapitol zaobírá i tzv. „rozkladem k smrti“, tedy takovým využitím rozkladných opatření, které měly za následek smrt dané osoby. Nemuselo se přitom jednat o přímé fyzické násilí, tak jako tomu bylo v případě Mathiase Domaschka, jehož smrt ve vyšetřovací vazbě v Geře v dubnu 1981 je doposud zastřena řadou nejasností, ale i o zvrácené využívání již existující nemoci. Paní F., která již v době zřízení OV „Stellvertreter“ (s. 277) trpěla manio-depresivními stavy, byla vystavena zvrácené fantazii příslušníků Stasi, kteří pravidelně potají chodili do jejího bytu, aby zde změnili umístění ručníků či různých předmětů. Nemoc se zhoršila a dotyčná spáchala po svém přijetí na psychiatrickou kliniku sebevraždu.

Jak ukazuje autorka v jedné z posledních podkapitol, docházelo často ke kombinaci celé řady rozkladných opatření. V rámci OV „Verräter“ došlo kupříkladu od roku 1985 k systematickému organizování pracovních neúspěchů, k omezení svobody cestování, k zatížení rodinných vztahů a v neposlední řadě i k znemožnění výkonu původního povolání, kterým byla v případě pana H. filosofie. Z odkazem na jeho nepřátelskou činnost byl i jeho syn vyloučen ze školy.

O panu H. se navíc šířila pověst, že byl spolupracovníkem MfS.

Poslední podkapitola, které je v rámci této recenze věnovaná pozornost, pojednává o rozkladných opatřeních vůči jednotlivým opozičním skupinám. Zejména na přelomu roku 1985 a 1986 založená „Iniciativa pro mír a lidská práva“ (Initiative für Frieden und Menschenrecht - IFM), usilující nejen o ideovou návaznost na Chartu 77 v oblasti ochrany lidských práv, ale vyvíjející i značnou aktivitu s cílem kontaktovat některé signatáře Charty, představuje zajímavý příklad těchto opatření. Na jedné straně si ani Pingel-Schliemann sama není jista, zda rozpory uvnitř skupiny vyvolali pouze neoficiální pracovníci MfS či tzv. vůdcovský princip,¹³⁾ na straně druhé se později ukázalo, že na vzniku celé řady z nich měli svůj neodmítkovatelný podíl. Signifikantní je jistě skutečnost, že v patnáctičlenném jádru IFM působilo sedm neoficiálních spolupracovníků. MfS se v boji se skupinami snažilo především vyvolat zdání nespolehlivosti některých jejích členů a vyhrotil jednotlivé názorové směry k nesmiřitelnému postoji. Přestože se to státní bezpečnosti i občas podařilo, je nutné dodat, že rozštěpení skupiny nemuselo ještě vždy znamenat vítězství MfS, neboť místo jedné nepřátelské skupiny vznikly dvě, byť jedna z nich mohla být umírněnější. Oproti jiným autorům se však autorka domnívá, že rozkladná opatření východoněmecké státní bezpečnosti ovlivnila činnost samotných skupin mnohem výrazněji, než se doposud soudilo.

V závěru své práce se Pingel-Schliemann pozastavuje i nad otázkou rehabilitací obětí těchto forem represe a upozorňuje, že ani druhá verze zákona o trestně právní rehabilitaci z roku 1994¹⁴⁾ neřeší některé ožehavé problémy. Jedním z nich je kupříkladu návrat postižených osob do jejich původních zaměstnání, kdy skutečnost nemožnosti působení v určité profesi díky zákazům výkonu povolání mělo za následek, že těmto lidem v současném Německu chybí zaměstnanci požadovaná praxe v oboru a na trhu práce tak stojí ve výrazně znevýhodněné pozici. Její apel na zohlednění těchto skutečností a přesvědčení o nutnosti seznámit veřejnost s praktikami státní bezpečnosti je nutno maximálně podpořit. Samotná kniha představuje zajímavou alternativu, kterou by bylo dobré uplatnit i při bádání v českých a slovenských archivech.

12) „Nebyly sice vyhlášeny prověrky dětí, ale v tichém spikleneckví byl přitlačen prst na neuralgický bod všeho občanstva,“ popsal situaci období tzv. „obnovování pořádku“ po roce 1968 v ČSSR, kdy se děti staly možným prostředkem vydírání. Možnost studovat na vysoké škole či získat dobré pracovní umístění to vše hrálo při rozhodování o postoji vůči režimu svoji roli. Srv. ŠIMEČKA, Milan: *Obnovení pořádku: Příspěvek k typologii reálného socialismu*. Köln 1979, s. 133.

13) V praxi se jednalo o existenci osob, které se domnívaly, že jejich návrhy na řešení krizového stavu východoněmecké společnosti jsou lepší a vhodnější, než návrhy druhých. Problém poté spočíval v odlišném názoru na možnosti určitého kompromisu.

14) Jedná se o tzv. 2. SED-Unrechtsbereinigungsgesetz (SED-UnBerG) z 11. 3. 1994.

Trezor. A Történeti Hivatal Évkönyve 1., Budapest 1999

Mgr. Gábor Strešňák
(1974), absolvent Katedry
slovenských dejín a
archívnictva FIF UK
Bratislava,
pracuje v Archíve ÚPN.

Történeti Hivatal (v preklade Historický ústav), poverený správou spisovej agendy bývalej maďarskej tajnej polície, bol založený v roku 1997. Svoju ročenku Trezor začal vydávať v roku 1999, doteraz publikoval tri čísla (2000-2001, 2003). Paradoxne však vydavateľom tretieho zväzku z roku 2003 už nebol zmienený ústav, ale jeho právny nástupca Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (v preklade Historický archív štátnobezpečnostných služieb), ktorý vznikol v roku 2003. V budúcnosti plánujeme tento archív bližšie predstaviť na stránkach nášho časopisu. Teraz prinášame anotácie štúdií z prvého zväzku.

Úvod ročenky pochádza z pera zostavovateľa Györgya Gyarmatiho. Čitateľa oboznamuje s filozofiou činnosti ústavu a poukazuje na problémové miesta v sprístupňovaní spisovej a zväzkovej agendy štátnobezpečnostných zložiek bývalých režimov. Vyzdvihuje pritom nevyhnutnosť spolupráce aj s inými inštitúciami a archívami, najmä pri rekonštrukcii čiastočne či úplne zničených dokumentov a spisov metódou ich doplňovania z archívnych fondov, vzniknutých najmä z činnosti komunistickej strany. Jedným z cieľov tejto spolupráce by podľa neho malo byť aj vytvorenie istého „katastra prameňov“ nadarchívneho charakteru, ktorý by bádateľa usmernil na všetky dostupné pramene v danej problematike. Na záver sa venuje úskaliam vzniknutým v súvislosti s publikovaním originálnych dokumentov či už v prepisanej, alebo faksimilnej podobe (s. 7 - 10).

A Történeti Hivatal 1997 - 1998. évi tevékenységéről (O činnosti Historického ústavu v rokoch 1997 - 1998). György Markó vo svojej súhrnnej správe o činnosti ústavu v rokoch 1997-1998 podáva obraz jeho postupného vybudovania od založenia v roku 1996. Zoznamuje nás s jeho štruktúrou a prebiehajúcimi zmenami v spomínanom období, so spôsobom preberania archívnych dokumentov do správy ústavu, ako aj ich sprístupnenia štátnym orgánom, občanom a vedeckej verejnosti. Venuje sa tiež špeciálnym právnym problémovým otázkam, ktoré bolo treba počas existencie ústavu riešiť (s. 11 - 28).

Iratok a Történeti Hivatalban (Písomnosti v Historickom ústave). Autorka príspevku Ida Vámos-Petrikné nám predstavuje pôvodne utajované písomnosti, nachádzajúce sa v ústave. Oboznamuje nás s vývojom evidencií operatívnych zväzkov a smerníc, vydávaných v tejto oblasti, no predovšetkým sa venuje jednotlivým typom zväzkov. Osobitne treba vyzdvihnúť, že sa nevyhýba ich diplomatickej klasifikácii podľa vnútorných obsahových znakov, čo čitateľovi nesporne pomáha orientovať sa v zložitej štruktúre tejto zachovanej bezpečnostnej agendy (s. 29 - 60).

Számítógépes iratfeldolgozás a Történeti Hivatalban (Počítačové spracovanie spisov v Historickom ústave). Autor ďalšieho príspevku Gergő Bendegúz Cseh informuje o celkovom využívaní počítačovej a digitálnej techniky, počnúc vypracovaním klasických archívnych pomôcok, cez tvorbu rôznych databáz, až po samotnú digitalizáciu dokumentov na papieri či mikrofišoch. Pozornosť venuje aj vzniknutým úskaliam, ako aj problematike vhodného výberu formátov a rozlíšení pri skenovaní (s. 61 - 72).

A magyarországi állambiztonsági szervek intézménytörténeti vázlat, 1945 - 1990 (Prehľad vývoja maďarských štátnobezpečnostných zložiek v rokoch 1945 - 1990). Autor predchádzajúceho príspevku si zaumienil predostrieť základný štruktúrny náčrt maďarských štátnobezpečnostných zložiek v uvedenom období. Zameriava sa pri tom na hlavné organizačné zmeny a rôzne podoby politickej polície od založenia Oddelenia politickej polície na Hlavnom policajnom kapitanáte v Budapešti, respektíve paralelného vzniku Oddelenia politickej polície Štátnej polície v roku 1945 a ich zjednotenia v rámci Štátnobezpečnostného oddelenia Maďarskej štátnej polície v roku 1946 (s. 73 - 90).

Az Államvédelmi Hatóság szervezete, 1950-1953 (Úrad ochrany štátu, 1950 - 1953). Azda najobávanejšia štátnobezpečnostná zložka, ktorej skratka A. V. H. bola v prvej polovici päťdesiatych rokov stelesnením hrôzy, vznikla zlúčením rovnomenného úradu Ministerstva vnútra s Vojenskou pohraničnou strážou 1. januára 1950. Bea-trix Boreczky nám podrobnejšie približuje jej štruktúrny vývoj od centrálného veliteľstva po vidiecke útvary v prvých troch rokoch existencie (s. 91 - 115).

Dve ďalšie štúdie sa problematiku štátnobezpečnostných služieb v prvej dekáde po skončení II. svetovej vojny snažia osvetliť cez činnosť špičiek dobovej politickej garnitúry:

Kádár János és a Belügyminisztérium Államvédelmi Hatósága (János Kádár a Úrad ochrany štátu Ministerstva vnútra). György Gyarmati poukazuje na vzťahy medzi Úradom ochrany štátu Ministerstva vnútra a Jánosom Kádárom v čase nahradenia Lászlóa Rajka na poste ministra vnútra jeho osobou v roku 1948 (s. 115 - 146).

Gerő Ernő a Belügyminisztérium élén, 1953-1954 (Ernő Gerő na čele Ministerstva vnútra, 1953 - 1954). Magdolna Baráth približuje danú tematiku v širšom slova zmysle hodnotením osoby Ernő Geróa na poste ministra vnútra v uvedených rokoch (s. 147 - 166).

Brit jelentés a magyar politikai rendőrségről 1946-ban (Britská správa o maďarskej politickej

polícii z roku 1946). Autorská dvojica Éva Fidger a Mária Palasik nám ukazuje zaujímavý uhol pohľadu na povojnovú maďarskú tajnú službu analyzou súhrnnej správy britských rozviednych služieb z roku 1946, ktorá bola v roku 1998 odtajnená a sprístupnená odbornej verejnosti (s. 167 - 189).

A Rendőrákadémia létrehozása és működése 1947 - 1948-ban (Založenie a činnosť Policajnej akadémie v roku 1947). V Maďarsku do 1. februára 1948 neexistovala žiadna inštitúcia na školenie policajných dôstojníkov na vysokoškolskej úrovni. Andrea Kozáry sa venuje založeniu a prvému roku existencie Policajnej akadémie (s. 189 - 208).

Hajdúnánási „kulák-ügy“ 1951-ben (Hajdúnánási prípad „kulakov“ v roku 1951). Smutné kapitoly násilnej kolektivizácie na vidieku boli spravidla sprevádzané prenasledovaním a likvidovaním tzv. „dedinských boháčov - kulakov“. Tematiku s dôrazom na úlohy tajných zložiek v tomto smere nám na konkrétnom príklade v maďarskom Hajdúnánási ilustruje autorka Erzsébet Kajári (s. 209 - 231).

A „Lord-akció“ (Akcia „Lord“). István Bikki vo svojom príspevku rozpracoval jedno z opatrení štátnobezpečnostných zložiek kádárovského režimu, ktoré mali predísť situáciám, podobným tej, ktorá vznikla v roku 1956. Akcia, ktorá začala v roku 1960, mala preventívny charakter a jej úlohou bolo zmapovať politicky a názorovo nestabilné živly, ktoré mali byť v prípade potreby okamžite zaistené. O jej rozsahu svedčí skutočnosť, že len do konca septembra uvedeného roku sa založilo 4150 nových zväzkov na pozorované osoby, a

o rok neskôr sa podľa potreby celkovo rátalo so zaistením 16 200 osôb (s. 231 - 250).

Napi operatív információs jelentések, 1979 - 1989 (Denné operatívne informačné hlásenia, 1979 - 1989). Rolf Müller nám vo svojom príspevku približuje informačný systém, ktorý mal zabezpečiť čo najpresnejšie informácie o štátnobezpečnostnej situácii v Maďarsku. Systém sa zakladal na akčnom spracovaní denných operatívnych hlásení a bol uvedený do života 2. januára 1979. Podľa odhadov spracoval systém 66 868 denných hlásení do konca roku 1989. Jeho fungovanie nám autor príspevku približuje na konkrétnych ukázkach, medzi ktorými sa mnohé venujú aj aktuálnym situáciám vo vtedajšom Československu (s. 251 - 284).

„Vergangenheitsbewältigung“ - Adalékok a Stasi-örökség német feldolgozásához („Vergangenheitsbewältigung“ - príspevky k spracúvaniu dedičstva Stasi). Ágnes Zsidai predstavuje činnosť a fungovanie nemeckého Úradu Spolkového poverenca pre podklady Štátnej bezpečnostnej služby bývalej NDR. Tento úrad, ľudovo nazývaný aj ako „Gaučkov úrad“, od svojho založenia v roku 1990 spravuje, odborne spracúva a sprístupňuje archívne dedičstvo vzniknuté z činnosti bývalej východonemeckej tajnej polície - chýrnej Stasi (s. 285 - 298).

Záver ročenky tvorí príloha, ktorej súčasťou je zoznam skratiek a kódov najčastejšie sa vyskytujúcich v štátnobezpečnostnej zväzkovej agende, ako aj výberová bibliografia autorov príspevkov z rokov 1995 - 1999 (s. 299 - 312).

Oral History o obetiach totality

Jednou z úloh Ústavu pamäti národa (ÚPN) je zverejňovať a sprístupňovať informácie z obdobia neslobody. Myšlienka, ako netradičným spôsobom zachytávať tieto svedectvá, nadobudla konkrétnu podobu aj prostredníctvom projektu Oral History (OH).

Od novembra 2004 vznikalo pri sekcii Sprístupňovania ÚPN audiovizuálne pracovisko, ktorého cieľom je zviditeľňovať konkrétne ľudské osudy z čias totality. Pracovisko využíva moderné informačné technológie na realizáciu a archiváciu videozáznamu svedkov z obdobia totality. Výpovede svedkov zostanú uložené v Archíve ÚPN a majú slúžiť na bádateľské účely a na výrobu budúcich TV dokumentov.

Realizácia projektov OH pozostáva z troch fáz: V prípravnej fáze bádateľ kontaktuje svedka,

študuje jeho archívne záznamy, predkladá svedkovi okruhy otázok, dohodne čas a iné podmienky nakrúcania.

Realizačná fáza je zameraná na samotné nakrúcanie svedectva profesionálnou videotchnikou. Svedectvo je zaznamenané na digitálnu - DV cam kazetu v dĺžke troch hodín. Bádateľ svoje otázky zhrnie do štyroch základných okruhov. Najskôr sa pýta na pôvod svedka, jeho detstvo a rodinné zázemie. Nasledujúce okruhy sa dotýkajú dôvodov zatknutia, vyšetrovania, súdu, výkonu trestu, návratu, integrácie do spoločnosti až po vlastný pohľad na prežitie roky.

Koordinátor projektov OH má na pamäti profesionálne zvládnutie videozáznamu, a to po technickej, ako aj po obsahovej stránke.

Mgr. Ondrej Krajňák, ThLic.
(1962), absolvent Mediálnej komunikácie Katolíckej univerzity v Lubline, pracuje v ÚPN.

Záverečná fáza sa týka archivácie zaznamenaného materiálu. Pôvodný materiál je archivovaný na bádateľské účely, prípadne na výrobu videozáznamov v archíve ÚPN. Svedectvá budú prístupné pre bádateľov v digitálnej podobe na DVD nosičoch.

V októbri 2004 sme uskutočnili prvé nahrávania svedkov. Do dnešného dňa sme zaznamenali 41 svedectiev, ktorých celková dĺžka presahuje 100 hodín narozprávaného videozáznamu. Svedkovia trpeli vo väzeniach, pôsobili v protikomunistickom odboji, alebo boli vystavení násilnej diskriminácii zo strany štátnych orgánov.

Pre zaujímavosť spomeniem mená ako: Helena Kordová, Ružena Kramárová, Gabriela Kleinová, ktoré boli súdené v procese Alexander Korda a spol. Z historického hľadiska kapitán Korda patril medzi kľúčové postavy SNP. Prežil zajatie v nemeckom koncentračnom tábore. Po jeho oslobodení sa kapitán vrátil na Slovensko ako vojnový hrdina. Neskôr, bol pre svoje nekompromisné postoje umučený v komunistických väzeniach.

Ďalší, ako Andrej Novák, Karol Maník alebo Viliam Kasperkevič boli súdení ako „západní špióni“. Spolu s nimi boli uväznené aj ich manželky. O prevýchovu detí Andreja Nováka sa postaral štát.

Osobnosti ako Silvester Krčméry alebo Vladimír Jukl boli pri procesoch spájané s „katolíckou akciou“. Pozoruhodnými svedectvami OH sú výpovede politických väzňov, ako Emila Šveca a Jozefa Vicena. Štátna bezpečnosť ich tajne uniesla z Rakúska a svoje vysoké tresty si odpykali v komunistických väzeniach.

Zaujímavé svedectvo vyrozprával košický rabin Jossi Steiner. Ako šesťročný dieťa spolu s rodičmi a príbuznými utekal pred deportáciami zo Zlatých Moraviec. Zachránená rodina ďakuje za svoj život dvom statočným sedliakom. V dome sedliaka vybudovali falošnú stenu, v ktorej sa roky ukrývali. Nemci ani po dôkladnej kontrole úkryt neodhalili.

Výber svedkov bol uskutočnený na základe priorít a bádateľských aktivít historikov ÚPN s prihliadnutím na fyzické a psychické dispozície respondentov. Výpovede svedkov sú ošetrené práv-

nou dohodou, na podklade ktorej sa ÚPN zaväzuje kópiu výpovede ponechať svedkovi.

Neoddeliteľnou súčasťou projektu OH je postupne vznikajúca databáza svedectiev. V nej je možné vyhľadávať konkrétne skupiny svedkov podľa jednotlivých súdnych procesov alebo hesiel, ktoré prináležia svedkovi.

Výber budúcich svedkov uskutočňujeme v spolupráci s Konfederáciou politických väzňov Slovenska a v spolupráci so Zväzom protikomunistického odboja.

Od januára 2005 sme v rámci aktivít Oral History doplnili nahrávaciu techniku a dobudovali samostatné strihacie pracovisko.

Okrem nahrávania svedectiev sme v rámci produkcie OH začali s digitalizáciou starých 16 mm filmov do DV cam kvality. Archív ÚPN vlastní veľké množstvo starých filmových kotúčov, ktorých materiál po prepise do digitálnej kvality budeme požívať pri výrobe dokumentárnych filmov. Digitalizáciou filmov vo vlastnej produkcii ušetrí ÚPN značné finančné prostriedky. Kópia filmových kotúčov v digitálnej podobe bude uložená v Archíve ÚPN.

Prvým verejným výstupom produkcie OH je dvanaásťminútový medailón politického väzňa Emila Šveca, prezentovaný vo Varšave (jún 2005) na medzinárodnej konferencii „Komunistický bezpečnostný aparát v strednej a východnej Európe v rokoch 1944/45 - 1989“. Je to už druhý nízkonákladový produkt určený na reprezentačné účely. Celý materiál sme spracovali vo vlastnej réžii.

V blízkej budúcnosti plánujeme dobudovať nahrávaciu miestnosť a doplniť databázu o Sprievodné listy k jednotlivým výpovediam. Pre Archív ÚPN pripravujeme odovzdanie svedeckých výpovedí v digitálnej kvalite na DVD nosičoch.

Na základe rámcového projektu OH plánujeme do konca roka zaznamenať výpovede najmenej 50 svedkov, ktorí boli politicky prenasledovaní. Okrem toho pripravujeme výrobu krátkych výpovedí, ktoré chceme prezentovať na webovej stránke ÚPN. Rozsah práce a budúce možnosti produkcie OH budú závisieť od personálneho doobsadenia pracoviska.

Ústav pamäti národa v rámci projektu OBETE 1968 hľadá príbuzných obetí a priamych poškodených počas vstupu okupačných vojsk v auguste 1968, ako aj účastníkov demonštrácií v auguste 1969, ktorí by poskytli informácie a materiály z týchto udalostí.

Kontakt: UPN, Košická 52, P.O.Box 87, 820 05 Bratislava,
tel.: 02/502 30 420
e-mail: redakcia@upn.gov.sk

Ohlasy na www.upn.gov.sk

Dobry den, Vasa web stranka je velmi dobra, ale rad by som vedel preco maju niekteri ludia uvedeni v registroch v poznamke sionizmus, sion., sionisti, ... Jednalo sa o aktivnych clenov sionistickeho hnutia alebo si takto este baci označovali slovenskych Židov?

Ak ano, rad by som vedel co sa stalo s tymto zoznamom Židov (akce Pavouk), ci bola jeho kopia tiež zaslaná do Moskvy, kde je teraz? Ma ho k dispozícii SIS? Je stále aktualizovaný?

S pozdravom, D. A. (apríl 2005)

Poznámky „sionizmus“, „sion.“ a pod., sú v Registračných protokoloch jednotlivých Krajských správ ŠtB uvedené ako odkaz na tzv. štáto-bezpečnostnú problematiku, ku ktorej boli konkrétne väzky zavedené a ktorej sa týkali. Štáto-bezpečnostná problematika „sionizmus“ (v období 70.-80. rokov XX. stor. v dokumentoch uvádzaná ako „sionizmus a židovský buržoázny nacionalizmus“) tvorila stálu náplň činnosti komunistickej Štátnej bezpečnosti od 50. rokov do konca roku 1989. V rámci tejto problematiky boli 2. odbormi (odbory boja proti vnútornému nepriateľovi) krajských správ ŠtB sledované: Ústredný zväz ŽNO, jednotlivé ŽNO na Slovensku, ako aj jednotlivé osoby z radov Židov, pričom ŠtB pri definovaní možného rozsahu svojho záujmu nerozlišovala medzi aktívnymi členmi ŽNO a ľuďmi, ktorí sa k židovstvu vôbec nehlásili.

Ústav pamäti národa sa v súčasnosti zaoberá aj výskumom činnosti ŠtB v tejto problematike na Slovensku, vrátane akcie „PAVÚK“. V jednom z najbližších vydaní štvrťročníka Pamäť národa bude zverejnená prvá štúdia, venovaná práve tejto otázke.

Dobrý deň! Dá sa na vašej stránke (www.upn.gov.sk) priamo vyhľadať nejaká osoba bez vyplňovania zbytočných formulárov?? Je možné si prečítať prípadne zoznam spolupracovníkov ŠTB?? Ďakujem za skorú odpoveď! D. F. (apríl 2005)

Systém vyhľadáva kategórie spolupracujúcich osôb, a tiež nepriateľské a preverované osoby. ÚPN zverejnil registračné protokoly, ktoré sú evidenčnou pomôckou o materiáloch, ktoré ŠtB viedla k osobám, o ktoré sa zaujímala, či už boli spolupracujúce alebo sledované. Zoznam spolupracovníkov ŠtB vytvorený nie je.

Nenasiel som nikde popisane aký proces musel prebehnúť kým sa clovek mohol stat agentom. Ako bol clovek vytipovaný, ako oslove-

ny, ako s nim bol vedeny rozhovor, co vsetko musel podpisať a kde sa tieto dokumenty nachadzaju dnes (okrem zverejnených zväzkov STB), do akej miery bol informovaný do čoho lezie. Ludia majú tendenciu zlahčovať a spochybňovať tieto skutočnosti. Bolo by užitočné jednoduchou a pre širokú verejnosť zrozumiteľnou formou vysvetliť, že tu ide o nepochybniteľnú záležitosť. Že sa tu nejedná len o nejakú knihu kde si niekto hocikedy len tak voláčo napísal. Viem že v mediách sa o týchto veciach hovorilo ale predsa si myslím že účinok nieje dostacujúci a prevládajú vo verejnosti tendencie tieto veci zlahčovať. Dakujem za odpoveď. I. J., Kosice (apríl 2005)

Ten proces bol popísaný v októbrom čísle časopisu Pamäť národa v štúdiu - „Ostrá zbraň“ Štátnej bezpečnosti, ktorá je aj na našej webstránke. Potrebné informácie nájdete i v rozhodnutí Ústavného súdu ČSFR z roku 1992, ktoré je tiež na stránke. Je skutočne problémom nielen médií, že tieto informácie nevedia využiť.

Transformovaným vybraným eštbáckym degenerantom sa podarilo vybudovať na chrbtovi superotrokov superkomunizmus. Samozrejme iba pre seba. Podarilo sa im vybudovať spoločnosť, v ktorej platí, že čím si civilizovanejší tým si chudobnejší a bezprávnejší. A naopak, čím si degenerovanejší tým si bohatší a beztrstnejší. L. B. (apríl 2005)

ŠtB triumfuje. Konečne, hoci po pätnástich rokoch sa jej podarilo naplúvať do tváre tejto spoločnosti a jej lídrom a dobre sa jej vysmiať. Akékoľvek úvahy o nejakej morálnej očiste spoločnosti sú len jalovou ilúziou, ktorá vzbudzuje v tom lepšom prípade úsmev.

Syn evidovaného „spolupracovníka“, ktorý si už užil peklo z toho plynúce. (marec 2005)

Dúfajme, že Vás toto odhodlanie brániť pravdu, historickú pravdu neopustí a že vnúťte tejto rozkladajúcej sa spoločnosti, aby sa naučila rozmyšľať v dimenziách objektívnej pravdy, hodnotenej na základe hodnôt, ktoré sú jedine schopné posúvať ľudstvo mravne k vyšším stupňom. Doc. Dr. J. S. (marec 2005)

Prosim Vas preverovana osoba bol clovek vedome spolupracujuci s STB? K. K. (marec 2005)

Nebola to kategória spolupracujúcich osôb, je to uvedené aj na stránke vo vysvetlivkách - spis preverovanej osoby bol zavedený s cieľom sústreďovať písomnosti previerkového charakteru na osoby z hľadiska ich využiteľnosti alebo nebezpečnosti. Okrem toho pri vyhľadávaní sú na webstránke kategórie spolupracovníkov farebne odlišené.

☒ ☒ ☒

chcem sa opýtať gde nádem na vašej stránke zoznam 25 kňazov ktorí vraj su zapisane v zozname ŠTB vopred Ďakujem M.H. (marec 2005)

Takýto zoznam v registroch zväzkov neexistuje. Registre totiž nevznikli ani podľa miest či okresov, ani podľa povolání. Informácia, o ktorú sa opierate, vznikla v médiách na základe štúdia zverejnených registrov. Počty osôb jednotlivých zamestnaní v jednotlivých kategóriách registrov zväzkov ÚPN v súčasnosti neskúma, pretože sú informatívnym údajom, ktorý činnosť ŠTB vystihuje iba čiastočne.

☒ ☒ ☒

Vsetka cest, pochvala a velka vdaka na vasu stránku a vasu pracu! Konecne aj na Slovensku. Duřam, ze sa budu stránky stale aktualizovat a zoznamy týchto „ludi“ zostanu navzdy zverejnené! Aby tie fasistické a komunistické svine sa nevydavali za vzorných demokratov.

Vsetko dobre! P. S. (marec 2005)

☒ ☒ ☒

Nebolo by vyhodnejšie pre danových poplatníkov uverejniť skor kto „nebol“ Stb ako bol ? Bolo by to lacnejšie a moralnejšie, nemyslíte? Mame z toho dojem, ze ste si urobili z toho zivnosť .(((alebo zeby „hon na bosorky“ ???? :-(((M. S. (marec 2005)

☒ ☒ ☒

Langos zase Ti to nejde . Komunisti sa asi bránia aj cez elektronickú poštu. Musíš vydržať.... Držím palce. Minule som Ti písal ,že tí komunistický hajzlíci urobia všetko preto aby bratislavské zväzky akýmkoľvek spôsobom umlčali. S pozdravom. F. V. (reakcia po zverejnení bratislavských registrov v marci 2005)

☒ ☒ ☒

Chcel by som sa spýtať, ci by som sa mohol nieco dozvedieť, resp. ci existuju nejaké zverejnené informácie o knazskom združení za totality, ktore sa volalo „Pacem in terris“? Ďakujem velmi pekne uz vopred za odpoved. M. K., knaz (marec 2005)

Tieto materiály sa zatiaľ snažíme zhromažďovať, dostupnými zdrojmi je dobová tlač.

☒ ☒ ☒

Zatial som velmi malo pocul o spolupracovníkoch STB posobiacich medzi krajanmi v zahraničí. Viem, ze tu boli z osobnej skusenosti. O mne vedeli co stal moj dom, ze podnikam, meno mojho business partnera, len nevedeli kolko zarabam, lebo s tym sa clovek obyčajne nechvali. Su tyto ludia vedeni vo Vasich zoznamoch, alebo su evidovani niekde inde? Myslim si, ze aj tato kapitola nasej minulosti by sa mohla uzavriet zverejnením týchto „informerov“

S pozdravom J. K. (marec 2005)

Uvedené osoby budú pravdepodobne na zoznamoch 1. správy ZNB, ktoré sme zatiaľ nezverejnili, ale pripravujeme aj tento krok.

☒ ☒ ☒

Zo záujmom som si prečítal zoznam pracovníkov VKR v Liptovskom Mikuláši a zistil som, že zoznam je neúplný, chýbajú tam najiniciatívnejší príslušníci ktorý ovšem odišli na zaslúžilý dôchodok pred novembrom 89.V prípade záujmu Vám ich môžem vymenovať .aj s hodnotami. Bolo by treba asi uviesť, že je to zoznam príslušníkov ktorých zastihol november 89 vo funkciách.Budú niekedy zverejnené aj zoznamy spolupracovníkov VKR? J. L. (marec 2005)

Ak máte takýto zoznam a poskytnete nám ho, budeme ho môcť využiť pri rekonštrukcii evidencií príslušníkov VKR. Zoznamy spolupracovníkov VKR nateraz nemáme k dispozícii. Ďakujeme za všetky Vaše pripomienky.

☒ ☒ ☒

Chcem Vám poďakovať ,že Ste urobili prvé kroky k tomu aby sa občania konečne dozvedeli o tých, ktorí predali svoju česť a vyhovelí nečestným praktikám totalitného režimu. I.S. (marec 2005)

Pamätajme aj na pozitívne stránky života

*Mons. František Tondra,
spišský diecézny biskup*

Ústav pamäti národa sa zverejnením zväzkov ŠtB zapísal vo vnímaní verejnosti akoby vynášal na "svetlo Božie" len negatívne predstavy a ich správanie sa v istom úseku slovenských dejín. V pamäti národa však majú ostať skôr pozitívnej postavy a ich správanie sa. Tak ako v osobnom živote treba vyzdvihovať a uchovávať v pamäti pozitívne udalosti a na negatívne zabúdať, podobne je to aj v spoločenskom živote.

Je veľa pozitívnych osobností ktoré si treba uchovávať v pamäti a ktorých odkaz slúži na budovanie osobných a spoločenských hodnôt.

Jednou z nich bol v posledných desaťročiach aj pápež Ján Pavol II. Hoci nebol Slovákom, ani nebol priamo zainteresovaný do slovenských dejín, predseda ovplyvnil ich vývoj a hlboko sa zapísal do pamäti slovenského národa. Verím, že nielen súčasníkov. Je úlohou Ústavu pamäti národa, aby to považoval za svoju vec, čo touto publikáciou aj robí.

Karol Wojtyła ako krakovský arcibiskup a neskôr kardinál, veľmi živo sledoval politickú a náboženskú situáciu na Slovensku, kde bol náboženský útlak za komunizmu oveľa silnejší ako v Poľsku. Nebol to len záujem, ale aj účinná pomoc. Podporoval podzemnú cirkev, vysviacal kňazov, najmä rehoľných, ktorí sa tajne pripravovali na kňazstvo v podzemných komunitách. Mnohí z činiteľov podzemnej cirkvi hľadali u neho radu a usmernenie.

Keď sa stal pápežom, mal možnosť pred celým svetom poukazovať na rafinovanosť komunistických praktík. Naučil Západ čítať komunistické

dohody a deklarácie aj "medzi riadkami", to znamená vnímať myslenie a diplomáciu komunistických politikov. Slová ako sloboda, demokracia, náboženská sloboda, slobodné voľby, moc ľudu, mier, oslobodzovacie hnutie národov tretieho sveta a mnohé iné, mali v komunistickom kontexte celkom iný význam ako ich gramatické znenie. Kto nepoznal komunizmus z vnútra, zvonku ho poznať nemohol. Svet mal šťastie, že dostal pápeža, ktorý to dobre poznal a vnímal. A mal odvahu otvoriť mu oči. To sa aj stalo. Tak sa Ján Pavol II. pričínil obrovskou mierou o pád komunizmu v strednej a východnej Európe. Tá začala dýchať obidvoma dielmi pľúc jedného kontinentu. Sú to slová krásnej perspektívy, aká sa začala rýsovať po rozpade komunistického bloku v Európe.

Ako pápež prejavil osobitný vzťah k Slovensku. Zariadil, aby boli čím skôr po páde totality obsadené diecézy biskupmi, aby bola zriadená, vtedy ešte Konferencia biskupov Československa, ale s dvomi skupinami, osobitne českých a osobitne slovenských biskupov. V apríli 1990 navštívil Bratislavu, v júli 1995 viaceré miesta, podobne aj v septembri roku 2003.

Dvakrát sme ako biskupi boli u neho na návšteve, nazvanej Ad Limina, kde s ním každý biskup rozprával osobne. Udivoval ma svojou znalosťou pomerov na Slovensku, hoci mal na starosti Cirkvi na celom svete.

O zomrelých pápežoch sa zvykne hovoriť „blahéj pamäti“. Myslím, že si to Ján Pavol II. osobitne zaslúži aj od nás, Slovákov.